HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst
Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646
BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Lieve De Mecheleer (verslaggever), Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie en website), Wilfried Vernaeve (bibliografie).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst
tel. 053 21 63 30
e-mail: vdmieke@skynet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be
Website: http://www.hetlandvanaalst.be

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

ARCHITECTUUR VAN DE VERLICHTING. JAN BAPTIST SIMOENS EN TIJDGENOTEN IN HET LAND VAN AALST

(2de helft 18de eeuw)

Onder deze titel loopt van 22 oktober tot 23 december 2011 een tentoonstelling in 't Gasthuys-Stedelijk Museum Aalst. De tentoonstelling wordt georganiseerd door onze vereniging in samenwerking met de Stad Aalst, de Provincie-Oost-Vlaanderen, het Rijksarchief en de Stichting Jules De Bruycker.

De naam van Jan Baptist Simoens (1715-1779) roept weinig op. Nochtans was hij de belangrijkste Gentse architect en bouwondernemer uit de tweede helft van de 18de eeuw, lag hij mede aan de basis van het architectuuronderricht aan de Gentse Tekenacademie en was hij gedurende veertig jaar actief in West- en Oost-Vlaanderen. De kern van zijn activiteiten lag uiteraard te Gent, maar ook in het Land van Aalst was hij bijzonder werkzaam. Hij realiseerde in de stijl van de late barok en het vroege classicisme niet minder dan vier grote abdijcomplexen: Geraardsbergen, Grimminge, Ninove en Sint-Martens-Lierde. Ook het kasteel van Leeuwergem werd door hem gebouwd en hij voerde vergrotingswerken uit aan de kerken van Sint-Maria-Oudenhove, Sint-Kornelis-Horebeke en Lede. Redenen genoeg voor onze vereniging om aan Simoens een tentoonstelling en twee publicaties aan zijn werk te wijden. Naast dit omvangrijke nummer van *Het Land van Aalst* wordt ter gelegenheid van de tentoonstelling een 'Kleine Cultuurgids' door Provincie Oost-Vlaanderen (Dienst Erfgoed) uitgebracht. Daarin wordt een toegankelijke synthese uitgeschreven van de thema's die op de tentoonstelling behandeld worden.[1]

Dit nummer focust op de deelstudies. Het zijn er zeven geworden. Dirk Van de Perre brengt nieuwe biografische teksten over Simoens en diens neef en medewerker Frans Drieghe. Ignace De Temmerman schrijft een nieuwe biografie van Simoens met een lijst van zijn werken. Georges Vande Winkel schetst de historische en culturele context van het tijdperk waarin Simoens leefde, dat van de Oostenrijkse Nederlanden en de verlichting. Geert Van Bockstaele beschrijft het werk van Simoens te Geraardsbergen en Grimminge. Marcel Cock behandelt het aandeel van Simoens in de nieuwbouw van de kartuizerij van Sint-Martens-Lierde. Simoens belangrijkste werk in het Land van Aalst is ongetwijfeld de

1 D. VAN DE PERRE e.a., Architectuur van de 'verlichting'. Jan Baptist Simoens en tijdgenoten in het Land van Aalst (tweede helft 18de eeuw) (Kleine cultuurgids van de provincie Oost-Vlaanderen), Gent, 2011.

abdij van Ninove. Dat oeuvre wordt uitvoerig toegelicht door Dirk Van de Perre, die met Geert van Bockstaele Simoens' werk te Sint-Maria-Oudenhove, Sint-Kornelis-Horebeke en Lede belicht. Het kasteel van Leeuwergem wordt in dit nummer niet behandeld. Daarvoor verwijzen we naar de eerder in dit tijdschrift verschenen studie van Ignace De Temmerman en Koenraad De Wolf.[2]

De tentoonstelling en de Kleine Cultuurgids handelen naast Simoens tevens over het werk van diens tijdgenoten, die actief waren te Aalst, dit zijn de Gentse architecten Ignace Bathazar Malfeson, Frans Luytens en Pieter De Somere, de Bruggeling Hendrik Pulinx, de te Brussel werkzame architect Louis Montoyer en de eerste Aalsterse academiedirecteur Willem Van Buscom. Om twee redenen wordt Aalst niet behandeld in dit nummer. Vooreerst is de studie van Wenzel Mertens en Wilfried Vernaeve te uitgebreid om samen met de Simoensteksten in één nummer te verschijnen en voorts bracht de studie over Aalst zoveel ongekende bronnen en feiten aan het licht, dat een verdere uitdieping van bepaalde aspecten nog wenselijk is. De uitgebreide definitieve studie over de Aalsterse architectuur uit de tweede helft van de 18de eeuw zal in onze jaargang 2012 verschijnen en onder meer volgende items behandelen: het landhuis en het hotel Van Langenhove, de landsgevangenis, de plannen voor een nieuw schepenhuis, het Koninklijk College, de Werfkapel, de Nieuwe Kaai, Het Keizersplein en de Tekenacademie.

Rest ons nog ieder te bedanken die heeft bijgedragen tot het welslagen van de tentoonstelling en de publicaties: Het stadsbestuur van Aalst, conservator Luc Geeroms van het Stedelijk Museum, archivaris Michel Igual van het Stadsarchief, gedeputeerde Jozef Dauwe van provincie Oost-Vlaanderen en de Dienst Erfgoed, die de publicatie van de prachtige Kleine Cultuurgids mogelijk maakten, dr. Karel Velle, algemeen rijksarchivaris en de diensthoofden van de rijksarchieven te Gent en Beveren, de heer John De Bruycker van de Stichting Jules De Bruycker (abdij Beaupré te Grimminge), die de restauratie van de twee grote Mechelse Simoensplannen sponsorde, Gerrit Vanden Bosch van het Aartsbisschoppelijk Archief en Christina Ceulemans van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, dank zij wie we over de schitterende foto's van de Mechelse plannen kunnen beschikken en uiteraard alle bruikleengevers zonder wie de tentoonstelling niet mogelijk was.

Luc Robijns, Voorzitter van *Het Land van Aalst*

2 I. DE TEMMERMAN en K. DE WOLF, Een nieuw licht op de datering van het kasteel en het park van Leeuwergem, in: Het Land van Aalst, 51, 1999, p. 77-100.

NIEUWE BIOGRAFISCHE TEKSTEN OVER JAN BAPTIST SIMOENS EN FRANS DRIEGHE

Dirk VAN DE PERRE

We beperken ons hier tot de editie van de teksten zonder commentaar. Voor de identificatie van de genoemde gebouwen en de verificatie van de gegevens verwijzen we naar de bijdragen in dit nummer van Ignace De Temmerman, Geert Van Bockstaele en Dirk Van de Perre.

1. Brussel, Koninklijke Bibliotheek. Hs. 17649-17651 en II, 95/23: Verzameling losse teksten uit de nalatenschap van Philippe Baert

Deze twee handschriften bundelen losse stukken verzameld in de jaren 1778-1780 door Philippe Baert. Baert was bibliothecaris van markies François du Chasteler en secretaris van de Brusselse Academie.[1] *Het gaat om brieven naar informanten met de vraag naar gegevens over kunstwerken of kunstenaars, om antwoorden daarop, om werknota's en kladversies van syntheseteksten, met het oog op de publicatie van zijn* Mémoires sur les sculpteurs et architectes des Pays-bas (1780) *en aanvullingen daarop.*[2]

In het handschrift II, 95/23 zijn twee teksten over Simoens van belang. Vooreerst een bundel anonieme Nederlandstalige teksten (folio's 54-56), die Baert zijn toegezonden en die geschreven zijn door één hand, en vervolgens een Franstalige tekst (folio 362), die door Baert zelf is geschreven en die een beknopte samenvatting brengt van de Nederlandstalige teksten.

1 Biografisch is er weinig geweten van Baert. In 1784 was hij secretaris van de Brusselse Academie voor Schilder-, Beeldhouw- en Bouwkunst, wat zijn goede contacten met het kunstmilieu's kan verklaren. In 1778 woonde hij in bij zekere Janssens aan de Hooikaai te Brussel. Hij was gehuwd met Marie-Anne Le Francq, die in 1816 weduwe was (Brussel, KB, Hs II/22 fol. 289v°; zie ook, art. *Baert (Philippe)*, in: *Biographie Nationale*, I, Brusssel, 1866, kol. 633-634 en W. BERGE, *Jacques Bergé. Brussels beeldhouwer 1696-1756* (Verh. Kon. Ac. We., Le., Sch. Ku. van België, Klasse der Schone Kunsten, 48), Brussel, 1986, p. 12-13.

2 Er zijn meerdere versies van de *Mémoires* bewaard in de KB: hs. 17646, 17647, 17648. Hs. 17648 werd uitgegeven door Frédéric baron de REIFFENBERG, *Mémoires sur les sculpteurs et architectes des Bays-Bas par Ph. Baert*, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, XIV, 1847-1748, 1, p. 1-65. De informatie hierin over Simoens (p. 64) is summier. De KB bewaart daarnaast de losse nota's van Baert ter voorbereiding van zijn publicaties, die gebundeld zijn in vijf codices: hs. 17649-51, 17652-17656, II 25/22, 25/23 en 25/24 . De KB verwierf de nota's van Baert via de verzamelaar Van Hulthem, die ze in 1816 kocht van de weduwe Baert voor 130 f (hs. 17649-51, fol. 145). De Gentenaar Goetghebuer kopieerde in de 19de eeuw de 'Mémoires' van Baert en een gedeelte van hs. 17649-17651 (Gent, Universiteitsbibliotheek, Hs. 2328, 2 vol.).

In de bundel Nederlandstalige teksten zijn twee stukken te onderscheiden. Het eerste stuk (folio's 54 en 55) heeft een kleiner formaat dan het tweede. De bovenste regel van de tekst in het eerste stuk is geheel of gedeeltelijk weggesneden (bij het inbinden?). Dit deel bevat het curriculum van Simoens, met een naar verhouding grote aandacht voor de gebeurtenissen rond de renovatie van de Genste Sint-Jacobskerk in 1744. Het tweede stuk (folio 56) heeft een groter formaat. Dit stuk heeft als titel: Memorie nopende de wercken van Joan. Bap. Simoens *en het blad bevat op de keerzijde de beschrijving van zijn grafmonument.*

Op basis van een brief van Bernaerts aan Baert (hs. 17949-17951, fol. 108) kunnen we hem als de Gentse correspondent aanduiden, die Baert de gegevens over Simoens bezorgde.[3] *Het handschrift van de brief en van de genoemde folio's met het curriculum en de memorie is hetzelfde. Bernaert, door Baert "peintre à Gand" (fol. 86) genoemd, was, zoals blijkt uit zijn brief, een neef en een vertrouwenspersoon van Simoens, die, zoals Simoens, in de buurt van de Sint-Michielskerk woonde. We kunnen ervan uitgaan dat Bernaert de biografische tekst over Simoens heeft geschreven, maar zijn informatie van Simoens heeft gekregen en dat de* Memorie nopende de wercken *door Simoens zelf is opgesteld en nadien door Bernaert is overgeschreven. De* Memorie *bevat inderdaad zoveel technische details, dat het bijna niet anders kan dan dat de architect zelf aan het woord is. Dat Simoens zelf een* Memorie *zou opstellen, wordt in Bernaerts brief aangekondigd. De teksten moeten in de periode einde 1778 - begin 1780 naar Baert vermoedelijk in twee beurten opgestuurd zijn. De eerste tekst vermeldt immers geen sterfdatum, de tweede tekst bevat de tekst van het grafmonument. Dat zou tevens het verschil in paierformaat kunnen verklaren. Dat de teksten nog tijdens het leven van Simoens tot stand zijn gekomen en door zijn neef verstuurd zijn, geeft ze een uitzonderlijke waarde en gezag.*

3 Deze Augustinus Bernaert, die zijn voornaam niet vermeldt, was de zoon van Maria Ferdinanda Simoens, zuster van Jan Baptist, en van Josephus Bernaert. Hij werd in 1794 tot 'directeur surnumeraire' van de Gentse Academie benoemd. (I. DE TEMMERMAN, *Leven en werk van J.B. Simoens*; Gent, Stadsarchief, ASK, nr. 312, p. 244) De schilder Pieter Norbert Van Reijsschoot was een andere Gentse informant van Baert. Van Reijsschoot informeerde Baert tweemaal over kunstwerken in de Sint-Baafskathedraal. Hij was tevens een huisvriend van Baert (Brussel, KB, hs. 17949-17951, fol. 86 en 117; hs. 17652-56).

Hs. 17649-17651

Brief van Bernaert aan Baert

(*fol. 108*)
Ghent, den 6 8bre 1778

Sub ingevolghe ue ge-eerde van 3 deser. Eerst geweest bij mon oncle Simoens, die mij heeft geseyt binnen drij à vier daeghen te sullen geven eende memorie van sijne besonderste wercken. Regarderende sijn geborte kan ick Ue informeren soo volght:
Joannes Bapte Simoens, soone van Nicolaus ende Marie Joanna Legeij, geboren tot Ghent den 3 februarij 1715[4], getrauwt int jaer 1740 met Theresia De Smet. Sijn vader heeft geweest cuyper in Ghent.
Hebbe hem insgelijck gesproken over de vonte van Ste Michielskerck …
(*volgt dan informatie over de doopvont en over drie marmeren beeldhouwwerken in de Sint-Michielskerk, gemaakt door de broeders Mathys, of beter over het gebrek aan informatie daarover, met de belofte, bij nieuwe gegevens, daar later over te informeren*).

Blijve met groote achting, Mijnheer.
Uw Dienaar
Bernaert 1778

Hs II, 95/23

Informatie over Simoens' leven en werken, overgemaakt aan Baert

(*fol. 54*)
Joannes Baptiste [Simoens…]
Geboren binnen Ghent ten jare 1715, meester metser ende architecte, midtsgaders geswornen erfscheeder van beijde de Colegien van der Keure ende van Gedeele, heeft van sijne jonckheijt af sigh geapplicqueert tot de studie van d'architecture ende binnen den teijt van sijn leven geconstrueert ende gemaekt het meesten deel van de capitaelste nieuwe gebauwen ende edificien soo binnen als buijten de voors^{e} stadt.

Ende heeft eerst gemaeckt ten jaere 1737 alle de modellen tot de constructie ende opbauwen van de afgebrande opera der voorn. stadt,

4 In werkelijkheid geboren de 4de april 1715 (DE TEMMERMAN, *Leven en werk*).

als oock de modellen van het gulden huijs daer nevens staende, ende vervolgens op sijne projecten ende modellen heeft geconstrueert boven menighvuldige andere gebauwen, het huijs bewoont bij de heere burghgraeve De Jonge in de Onderstraete, het capitael gebauw van den huijse bewoont bij mijnheer Faligan op den Cauter, het nieuw gebauw voorteijts genaempt Den Gauden Apel in de Breijdelstege bewoont bij d'heer De Conninck. Aen welcke gebauwen gevolght sijn differente goesten van moderne gelijck men in dien tijde daer aen gebruijckte soo in Vranckrijck, Duijtslant en alle de principaele scholen, die als een vergif van de waere architecture gedoceert weert, (*fol. 54vo*) [...] is verandert ende wederomgekeert tot de aude ende waere architecture.
Heeft oock onder sijne directie ten jaere 1744 gedaen eene seere dangereuse verandering aen het cruijs in de kercke van Sinte Jacobs bij middel van twee aude moerbogens onder den toren tot 14 en 15 voeten hooger te maeken als de selve te vooren waeren; de dangereusheijt verthoonde sig als wanneer men begonde de gaeten te cappen tot het formeren den gront om de nieuwe bogens op te beginnen, dat de stoel met de moerpilaeren soo danigh waeren verot dat int cappen geheele peerdevoeren grijsen steenen daer uijt vielen, jae soo verre dat men genootsaeckt was te cappen tot inde helft vande dikte der moerpilaeren die soo verrot bevonden wierden dat men met groote moijte en sorghvuldigheijt soo diepe heeft moeten cappen tot dat men vont eenen soliden gront; op welcke moerpilaeren ende metsement van den toren staet eenen hauten naeldebet van 120 voeten hooge. Waeruijt resulteerde dat de gebueren van daer ontrent protesteerden dat sij, in geval het instorten van denselven toren, wilden geindemniseert sijn over schaede en intrest die daer doore soude veroorsaeckt worden aen hunne huijsen. Waerop gevraegt wiert eene visitatie van de experste meesters der voorn. stadt, hun afvraegende, indien sij oordeelden dat het (*fol. 55*) en conden geexecuteert [...] sauden middel declareren om den toren staende te houden, binnen den teijt van acht daegen. Ende gelijck sij niet en volgnaemen aende gemelde afvraege, hebben d'heeren regeerders van de kerke genoodtsaekt geweest daerop binnen de stadt Brussel te consulteren mijnheer Anniessens, mijnheer Donckers ende acht à 10 vande principaelste experten aldaer. Welck advies droeg dat het genomen project conde geexecuteert worden, is men voortsgevaeren met d'executie van diere sonder dat aenden gemelde toren geene de minste schaede is veroorsaekt geworden.
Heeft oock geconstrueert ende gemaekt de modellen van eene geheele nieuwe abdeije binnen de stede van Ninove lande van Aelst, degonne

geexecuteert sijn door hem ende sijnen cosijn Frans Drieghe, oock architect ende m(eeste)re metser der stadt Ghent.
Voorders door den voorn. Simoens nogte gemaekt de modellen van eene geheele nieuwe vrauwenabdeije van Beaupré tusschen Ninove ende stede van Geeraersberghe, alsoock de voorkercke vande abdeije van Ste Adriaens tot het voors^e^. Geeraersberge, midtsgaeders eene groote nieuwe parochiaele kercke van Ledeghem tusschen Cortrijck ende Ipren, als oock eene nieuwe kercke der vrauwenabdeije van Dooreseele in Ghent,
ende vervolghens inde Stadt Ghendt op (*fol 55vo*) [...] differente gebauwen, als geheel het achtergebauw van den huijse van den heere graeve van Leeuwergem met sijne salons a l'italienne ende voordere ornamenten, staende in de Veltstraete, alsoock het huys bewoont bij d'heer De Wulf op de Kalvermerct, gelijck oock het voorste deel en elevatie van het huys bewoont bij mijnheer van Sasseghem op de Poele, het huys bewoont bij d'heer De Meulemeester oock in de Veltstraete, reght over het gonne van den voorn. heere graeve de Leuwergem, midtsgaeders eene quantiteyt andere edificien ende gebauwen te lanck om respectivel(ijck) te detailleren.

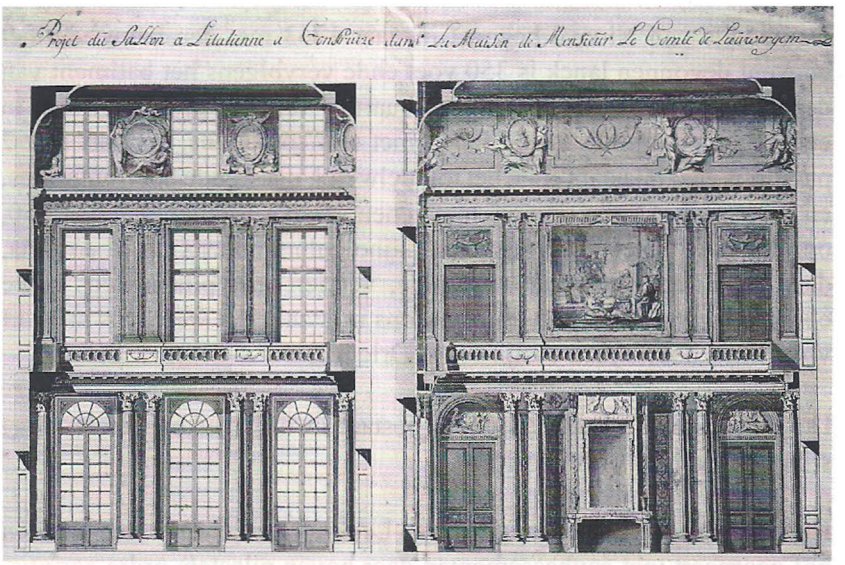

Anonieme ontwerptekening uit (vermoedelijk) 1771 van het salon à l'italienne van het hotel d'Hane-Steenhuize, door Simoens, naar wie het geschrift verwijst, en de schilder Pieter Norbert Van Reijsschoot, die instond voor de muurschilderingen. Stadsarchief Gent, Fonds d'Hane - Steenhuize, nr. 640 (© KIK-IRPA Brussel).

(fol. 56)
Memorie nopende de wercken van Joan^s^ Bap^e^ Simoens

De abdeije van Bauprée is nieuwe gebauwt inde jaeren 1760, voltrocken in 6 a 7 jaeren, bestaende in eene nieuwe kercke sonder columen ter lenghde van 142 voeten op 40 voeten breede en 60 voet hooge, verciert met eene facade int ordre composita en 4 pilasters, architrave en frontespies, int midden een antiq portael. De gemelde kercke is geentoureert met sij en achtervleugels ende eenen voorcour van 260 voet lanck en 150 v(oe)t breedt, alweercanten in vleugels voor d'appartementen van d'abdesse ende dander sijde voor de vremdelingen, midtsgaders remisien, stallingen, etc.

De voorkercke van Ste Adrianus tot Geeraertsberge gemaekt met 3 beuken en colummen ordre dorica ende eene facade in pilasters van 't selve ordre dorica, gemaekt in de jaeren 1756.

De kercke van d'abdeije van Dooreseele in Ghent gemaekt inde jaer 1760, verciert met pilasters ende eenen dom ordre ionica, lanck 100 v(oe)t, breedt 30 v(oe)t.

De abdeije van Ninove begonst int jaer 1763 met den bauw van het convent degonnen lanck is 350 voet ende vervolgens het batiment van den refter in het ordre ionica, het quartier van den prelaet bestaet in een gebauw van 325 v(oe)t lanck met sijn souterains, verciert met 2 pavillons en 4 pilasters ende het middelwerck maekende het frontespies, en 4 colummen ordre ionica, met eenen salon a l'italienne, breedt 50, op 60 v(oe)t lanck, georneert met sijne colummekens ordre corintia, daer boven eene antique balustrade, verciert met pilasterkens ordre composita, ende dom met sijne plafons in 't anticq,'t welck als nu wort voltrocken door sijnen cosijn Frans Drieghe.

De groote kercke van Ledeghem bestaet in drij beuken verciert met sijnen colummen ordre dorica.

Het batiment van den heere grave van Leeuwergem, facade cant van den hof georneert met soubassementen daer boven pilasters ordre corintia, cornisse, etc. daer int midden eenen salon a l'italienne, verciert met sijne colunnen ordre corintia met de cornisse ende balustrade, daerboven

met sijn pilasterkens ordre composita ende dom etc, geschildert door Rijsschoot, het dessien van parquet bestaet in schoone couleuren van haut.

(*fol. 56v°*)
Sepulture lanck 6 voet van J.B. Simoens
D.O.M.
Vrije sepulture van Sr. Jan Bapt. Simoens, filius Nicolaus ende joffr. Joanna Legye, in sijn leven architect ende meester metser, midtsgaeders geswornen erfscheeder van d'Edele heren Schepenen van beede de bancken deser stadt Ghent, overl(eden) den 15 9bre 1779, oudt 64 jaeren; ende van joffr. Theresia de Smet, filia Lucas ende joffr. Livina Bundervoet, sijne huysvrauwe, overleden den… out… jaeren,[5] 'tsaemen in huwelijck geweest den teyt van 40 jaeren.[6]
R.I.P.

Biografische nota over Simoens door Baert

(*fol. 362*)
Jean Baptiste Simoens, architecte
Simoens, fils de Nicolas Simoens et de Jeanne Legye, naquit à Gand, en 1715, et y mourut le 15 9bre 1779, agé de 64 ans. Son corps a été inhumé dans l'église paroissiale de S. Michel, ou on voit son tombeau avec cette inscription
(*volgt dezelfde tekst van het grafschrift als supra fol 56v°*)

(*fol. 362vo*)
Ses ouvrages
à Ninove, l'abbaye de S. Corneille, dont le grande facade a trois cent cinquante pieds de longeur
à Gramont, l'église excepté le chœur, de l'abbaye de S. Adrien
l'église de l'abbaye de Beaupré, ordre de Citeaux près de Gramont
l'église du village de Ledeghem, entre Courtrai et Ipres
à Gand, l'église de l'abbaye de Dooreseele ; la maison de correction de la province de Flandre ; la restauration de l'église paroissiale de S. Jacques qui menacoit ruine ; la facade posterieure de l'hotel de Leeuwerghem, decorée d'un grand sallon en forme de dome.

5 Theresia De Smet werd in de Sint-Michielskerk begraven op 13 februari 1784 (DE TEMMERMAN, *Leven en werk*).
6 De grafzerk was in het midden van de 19de eeuw niet meer aanwezig of is althans niet vermeld in het werk van A.L. VAN HOOREBEKE, *Recueil des épitaphes tant anciennes que modernes des églises, couvents, monastères, cloîtres, hôpitaux et cimetières de la ville de Gand. II. Saint-Michel*, Gent, 1849.

2. Gent, Universiteitsbibliotheek, Hs. G 6058 (I): Matières ou notices sur les sculpteurs et architectes des Pays-Bas, recueillés par Pierre Jacques Goetghebuer, en 1831-1851, I

Goetghebuer Pierre-Jacques (1788-1866), Gentenaar, was architect en verzamelaar. Hij is medestichter in 1808 van de 'Société royale des Beaux Arts'. Publiceerde van 1817 tot 1827 zijn Choix des monuments, édifices et maisons les plus remarquables du royaume des Pays-Bas. *Hij beschouwde dit werk als de voortzetting van Baerts* Mémoires sur les sculpteurs.... *Hij voegt enkele nieuwe elementen toe aan de biografie van Simoens. Frans Drieghe lijkt hij nog persoonlijk gekend te hebben en de plannenbundel van Simoens heeft hij nog zelf ingekeken.*

Biografie van Jan Baptist Simoens

(*p. 85*)

Jean-Baptiste Simoens, fils de Nicolas et de Marie Joanne Legey, né à Gand le 3 fevrier 1715 et mort dans la même ville le 15 9bre 1779.
Directeur artiste de l'Académie Royale de Dessin à Gand. Architecte, maçon et arbitre. Il à donné le dessin et entreprit la construction de la Grande Garde, Place du Cautre en 1738-1739, pour la somme de fl. 11012-13 ; le vaste maison du comte d'Hane de Leevergem, Rue des Champs en 1767-1768, l'église de l'abbaye de Dooreseele ; à l'église de l'abbaye de S. Pierre, deux portiques en marbre placées à l'entrée du choeur, ils ont été demolies en 1848 et les matériaux ont servi pour le jubé placé maintenant à l'entrée de l'église ; hospice de vieilles femmes et chapelle de N.D. de Schreyboom, 1771-1772 ;
l'église de l'abbaye de St. Adrien à Grammont ;
l'église de l'abbaye de Beaupré ;
l'église du village de Ledeghem en Flandre ;
l'abbaye de Ninove près d'Alost ; pour ce derniere il parrait qu'il ne fût que l'éxécuteur, voici la raison. L'architecte Dewez étant en difficultés avec l'entrepreneur de la maison de détention à Vilvorde, il fut decidé de faire examiner les batîments et les matériaux. Mr Dewez recusa Simoens de Gand, parce qu'il avait eu une contestation avec lui au sujet de la construction de l'abbaye de Ninove, qu'il avait commencé et que Simoens derigeait (Hist. des environs de Bruxelles, par A. Wauters, 1852).

(*In de marge*)
L'architecte Simoens avait soigneusement réunis dans un volume in folio 200 de ces dessins, tant projets que variétés des édifices et maisons qu'il avait construites, à Gand et environs parmis lesquelles se trouvent la Grande Garde du Cautre, le jubé de l'église abbatiale de St Pierre, intérieur des chapelles de l'abbaye de Doorseele et de l'hospice de Schrijboom, les plans de l'abbaye de Ninove (vendu à Gand 24 xbre 1857, possédé par M. Cardon[7]).

Biografie van Frans Drieghe

(*p. 51*)
François Jean Drieghe
Architecte, né à Gand vers -- 1740[8] et décèdé 28 8bre 1815.
Il fréquenta l'académie de Dessin où il remporta plusieurs prix en 1754.[9] Fût élève de son oncle Jean Bapt[e]. Simoens,[10] qu'il aida dans ses nombreux ouvrages et surtout à la somptueuse abbaye de Ninove près d'Alost.
Il conçu avec son oncle le premier plan pour la construction de la maison central de détention et de correction à Gand ; par résolution du 16 mai 1772 il leur furent adjoints, les architectes ingénieurs des provinces des Flandres mmr. J.B. Malfeson en H. Pulincx, c'est à ce dernier que nous devons la conception du beau plan tel qu'il a été executée.
Après la mort de l'architecte Simoens arrivé en 1779, le jeune Drieghe le succeda, tant pour la direction des œuvres d'architecture que pour les travaux de maconneries.
Voici ses ouvrages, qui consistent la plus parts en restaurations et amilliorations des abbayes et convents, etc.
A Gand, le Palais de l'évêché, pendant les années 1779 à 1784.
Au réfuge de l'abbaye de Ninove, n° 14 près de St. Bavon, 1788, côté gauche.
(*p. 52*)
Refuse de l'abbaye de Tronciennes, n°... Rue Longue des Pierres, en 1792.
Chatellenie du Vieux-bourg en 1787 à 1796.
Couvent des Théresiennes.

7 Francis Cardon was architect te Gent. (SAG, Atlas Goetghebuer, L 154, 1b)
8 Gedoopt op 23 december 1740 (DE TEMMERMAN, *Leven en werk*).
9 Begon in 1754 met de studie aan de Academie en behaalde een eerste prijs in 1758 (VAN DE PERRE, *De classicistische kloostergebouwen van de Ninoofse abdij*)
10 Frans Drieghe was de zoon van Egidia De Smet, zuster van de vrouw van Simoens en van Egidius Drieghe (DE TEMMERMAN, *Leven en werk*).

Leva le plan figuratief du terrein des cidevant Jesuites Anglais en 17..
Etablit l'hopital militaire, au cidevant couvent des Riches Claires en 1791.
Idem le Collège Royal dans une partie du couvent des Jésuites.
Il bâtit la vaste maison du comte de Loretan, au coin de la rue Lange Meirre, en 1781 à 1790.
En 1781 à 1786, il construit pour les Carmes Déchaussées, une nouvelle maison, Rue de Bruges, n° 80 et un tissannerie dans leur couvent.
Il restaura l'église et prysbetère à Nieukerke, pays de Waes.
Idem au village de Zellick, en 1784.
Il agrandit l'église paroissiale de Waesmunster.
Restaura et agrandit le château de Loochristi pour le prince Lobkowitz, évêque de Gand, en 1782-1783, y construit les ecuries et remises, nouvelle pont, glaciere, etc.
Réconstruit l'église d'Hansbeke en 1789-1792, pour l'abbaye de Tronciennes.
L'église de Evergem, situé a une lieue de Gand, ayant été brulé par le feu du ciel, l'architecte Drieghe fut chargé de sa restauration, qui n'aurait qu'été bien mesquine, enfin l'on adopta ses plans pour une nouvelle construction, dont on posa la première pierre le 5 juin 1784. Sa construction dura plusieurs années, et d'après les comptes elle couta de main d'œuvre seul cent mille florins. Aussi notre architecte en fit son chef d'œuvre, et elle est sans contredire la plus belle église des villages qui existent en Flandre.
La suppression des riches abbayes et des couvents en 1796, ne laissèrent pas seulement mr. Drieghe sans travail, mais prèsque tous ces communautés lui étaient redévables des sommes marquantes. Heuresement pour notre architecte il était resté célibataire, et passa paisiblement ses dernièrs années, et mourut à sa maison, Quai aux Herbes, n° 14 à Gand, 28 8bre 1815, âgé de 72 ans.[11]

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

11 In feite bijna 75 jaar.

LEVEN EN WERK VAN JAN BAPTIST SIMOENS (1715-1779)

Ignace DE TEMMERMAN

Inleiding

Het mag verbazing wekken dat er over het leven en het werk van Gentse architecten en bouwmeesters uit de 18de eeuw zoals David 't Kint, Bernard De Wilde, Frans Drieghe of Jan Baptist Simoens – op een paar licentiaatsdissertaties na[1] – nauwelijks historisch onderzoek verricht werd en buiten een paar brochures[2] over hen niets fundamenteel gepubliceerd is. Nochtans was er bij kunsthistorici veel belangstelling voor de topwerken die zij nagelaten hebben, zeker in de laatste decennia van vorige eeuw[3], waarbij het opvalt dat door de afwezigheid van historische kennis vaak op stilistische gronden nu eens deze dan weer gene als de ontwerper en/of bouwmeester van een bepaald gebouw genoemd werd, wat dan in de publicaties over ons bouwerfgoed dikwijls als een vaststaand gegeven werd overgenomen. Dat speculatie hierbij soms de bovenhand nam, was niet te vermijden en dat leidde – wat Simoens betreft – tot het op niets berustend cliché dat hij *alleen maar* een meester-metser was, niet bekwaam om plannen te ontwerpen.[4]

In onderhavig artikel wordt een poging ondernomen een aantal historische bronnen tot een inleidend biografisch verhaal te smeden;

1 HENDRIX, G. Leven en werk van Jean-Baptiste Simoens : bijdrage tot de kennis van de Gentse architectuur in de 18de eeuw. Lic. diss. Gent, 1993. VERVENNE, D. David 't Kindt, leven en werk : een bijdrage tot de kennis van de Gentse bouwkunst in de 18de eeuw. Lic. diss. Gent, 1983.

2 DE HERDT, R. e.a. 't Kindt gezwind. Brochure voor een themawandeling rond het oeuvre van David 't Kindt, Gent, 1998. DE VUYST, W. e.a. 't Kindt gezwind 2, Gent, 1999.

3 Wij verwijzen hier naar een paar voorbeelden: POULAIN, N. e.a. Gent en architectuur: trots, schande en herwaardering, Brugge, 1985. FREDERICQ-LILAR, M. e.a. Gentse kunstschatten, Gent, s.d. (o.a. over Hotel Vander Meersche en Hotel Falligan). BAILLIEUL, B. e.a. Gentse wooncultuur in Mozarts tijd, Gent, 1991. DECAVELE, J. e.a. Franse franje naar Gentse maat: de burgerbouwkunst in de 18de eeuw, Gent, 1984. BAILLIEUL, B. e.a. Het Hotel d'Hane-Steenhuyse te Gent, Gent, 1983.

4 Een gezaghebbende stem als Marie Fredericq-Lilar wijst bijvoorbeeld Pieter Norbert Van Reijsschoot aan als de architect van de tuingevel van het Hotel d'Hane Steenhuyse in de Veldstraat, zonder één ernstig argument; Simoens komt niet in aanmerking volgens haar ... omdat hij dat niet kon. Zie FREDERICQ-LILAR, M. Gent in de 18de eeuw. De schilders van Reijsschoot. Ruiselede, 1992, pp. 165 – 168.

in een bijlage brengen we een summier overzicht van de belangrijkste verwezenlijkingen van Simoens, in de hoop een bescheiden hulpmiddel aan te reiken tot meer en grondiger (kunst)historische detailstudies, die ons ongetwijfeld zullen toelaten het belang van Simoens voor ons architecturaal patrimonium beter en waarheidsgetrouwer in te schatten.

Een meester-metselaar uit de Gentse Sint-Michielsparochie

Joannes Baptista Simons werd op 4 april 1715 rond 10 uur 's morgens te Gent[5] geboren als wettelijke zoon van Nicolaus Simoens (+ 1730), kuiper van beroep[6], en Joanna Ludovica (Louise) Lagey[7] (ong. 1685-765)[8] en hij werd diezelfde dag nog gedoopt in de Sint-Michielskerk; meter en peter waren Barbara Van Watdinghe en Jan Baptist Haersens. Tijdens zijn leven zal hij nog heel zelden op die manier genoemd worden, maar de schrijfwijze van zijn naam kent nogal wat variatie: *Simons* als familienaam duikt sporadisch op, maar de meester-metselaar zelf ondertekende meestal met *Jan Bap(tis)te Simoens*.

Jan Baptist was de tweede zoon van het echtpaar Simoens – Lagey, gehuwd op 23 mei 1711 in de Gentse Sint-Jacobskerk.[9] Hij had nog een drie jaar oudere broer, die net als zijn vader Nicolaus genoemd werd, en later kwamen er in het gezin nog twee dochters: Maria Ferdinanda, geboren in 1719 en Petronilla Jacoba, die het levenslicht zag in 1723[10]; de vier kinderen van het gezin Simoens – Lagey werden allemaal gedoopt in de Sint-Michielskerk, want zij woonden in Ramen, een zijstraat van de Burgstraat, die deel uitmaakte van de parochie Sint-Michiels zuid.

Vader Nicolaus Simoens stierf in 1730[11], toen Jan Baptist 15 jaar

5 SAG. Parochieregisters Gent, Sint - Michiels zuid, Dopen, MF 489, a dato.
6 VAN DE PERRE, D. Nieuwe biografische teksten, in dit nummer.
7 De schrijfwijze van de naam van de moeder kent veel variatie: Lagaye, Lagey, Lageij (doopaktes van haar kinderen), La Gheij (overlijdensakte), Lagije, La Gaij (huwelijksakten), Legije, (Regesten schepenen van Gedele), Legeij (Baert), Legey (Goetghebuer). We kozen Lagey, omdat de meeste (en oudste) varianten fonetisch met deze naam overeenstemmen.
8 SAG.Begraafboeken Alexianen. LXVIII, Nr. 22, f° 77 r.; parochie Sint-Michiels zuid, datum 17-12-1765. Zij was 80 jaar bij haar overlijden.
9 SAG. Parochieregisters Gent, Sint -Jacobs, Huwelijken, MF 514, a dato. Getuigen: Gelaude Simons en Cecilia Lagije.
10 Nicolaus Simoens (zoon) werd gedoopt op 6 juni 1712: SAG. Parochieregisters Gent, Sint-Michiels zuid, Dopen, MF 488, a dato; Maria Fernanda op 25 januari 1719 en Petronilla Jacoba op 19 maart 1723. SAG. Parochieregisters Gent, Sint-Michiels zuid, Dopen, MF 489, a dato. Petronilla Jacoba werd later blijkbaar Antoinette of Antonia Jacoba genoemd, blijkens SAG. Regesten boedelbeschrijvingen Gedele, 330/269, f° 181 & 185 (1766) en blijkens haar huwelijks- en overlijdensakte.
11 Nicolaas Simoens stierf op 07-10-1730. SAG. Begraafboeken Alexianen. LXVIII, nr. 21, f° 71r.; parochie Sint-Michiels zuid te Gent.

was; hoe oud de overledene werd, weten we niet, maar zijn vrouw was toen ongeveer 45. De twee zusters was alleszins geen lang leven beschoren. Maria Ferdinanda stierf in 1746, zij was slechts 27 jaar oud.[12] Uit haar huwelijk met Jozef Bernaert[13], vier jaar daarvoor, had zij een enige zoon, Augustinus (1743 - ?); deze neef van Jan Baptist Simoens zal later aan Philippe Baert de belangrijke informatie over zijn oom bezorgen, die nu nog te vinden is in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel.[14] De jongste zuster, gedoopt als Petronilla Jacoba, maar later blijkbaar Antoinette of Antonia Jacoba genoemd[15], huwde met Jacobus Tack.[16] Zij stierf in 1756, net geen 33 jaar oud.[17]. Zij liet een dochter, Carolina, na.[18]

Bijna twee jaar na de dood van haar eerste echtgenoot hertrouwde[19] Joanna Lagey met Ignatius Bonte (1689 - 1772)[20]. Later, bij het aanbestedingscontract van 5 juli 1738 van het Corps de Garde te Gent[21], zal zijn stiefvader zich borg stellen voor Jan Baptist Simoens. In 1765 woonde het echtpaar Bonte – Lagey in de Burgstraat, in *een grooten Huyze, in pagte gebruykt zonder Voorwaerde by Ignatius Bonte.*[22] Dat dit echtpaar een huis huurde mag vreemd lijken, want bij haar dood op 16 december1765[23] bezat Joanna Louise Lagey drie naast elkaar gelegen huizen aan de *Watermolenbrug* op het uiteinde van het *Saegemanstraatje*[24] (de huidige Saghermansstraat, een zijstraat van de Kortedagsteeg); blijkbaar was zij ook welstellend genoeg om op 17 december 1765 begraven te worden in de Sint-Michielskerk met een dubbele uitvaartdienst.

12 Ferdinanda Simoens stierf op 12 augustus 1746 ; zij woonde aan de Karnemelkbrug. SAG.Begraafboeken Alexianen, LXVIII, nr. 21, f° 149 r.
13 Josephus Bernaert huwt met Maria Ferdinanda Simoens op 8 april 1742 in het bijzijn van de getuigen Maes Jacobus en La Gaij Joanna. SAG. Parochieregisters Gent, Sint - Michiels noord, Huwelijken, MF486, a dato.
14 VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten, in dit nummer.
15 Blijkens SAG. Regesten boedelbeschrijvingen Gedele, 330/269, f° 181 & 185 (1766) en blijkens haar huwelijks- en overlijdensakte.
16 SAG. Parochieregisters Gent, Sint-Michiels noord, Huwelijken, MF 486, 8 sept. 1744, a dato.
17 Simoens Antonia Jacoba sterft op 18 feb 1756; zij woonde in de Burgstraat. SAG. Begraafboeken Alexianen, LXVIII, nr. 22, f° 82 r.
18 SAG. Regesten boedelbeschrijvingen Gedele , 330/269 f° 181 & 185 (1766).
19 SAG. Parochieregisters Sint-Michiels zuid, Huwelijken, MF 490, 29 juni 1732. Getuigen Bureou Guilelmus en Lenssens Petronella
20 SAG. Begraafboeken Alexianen. LXVIII, nr. 22, f° 83r.; parochie Sint-Michiels zuid te Gent, datum 1 augustus 1772.
21 SAG. Atlas Goetghebuer, L112/1A. Aanbestedingscontract van het Corps de Garde aan J.B. Simoens, 5 juli 1738.
22 Gazette van Gend, byvoegsel tot de Gendsche Gazette, 8 november 1765. De woning gepacht door Bonte bevond zich naast het gebouw op de hoek van de huidige Bonifantenstraat en de Burgstraat.
23 SAG. Begraafboeken Alexianen. LXVIII, Nr. 22, f° 77 r.; parochie Sint-Michiels zuid te Gent , datum 17 december 1765.
24 SAG. Regesten boedelbeschrijvingen Gedele, 330/269 f° 181 & 185, 1766.

Over de opleiding van Jan Baptist Simoens bestaat in de literatuur geen eensgezindheid. Sommige auteurs beweerden dat hij een leerling was van de bekende Gentse bouwmeester Bernard De Wilde (1691 – 1772)[25], anderen[26] waren van mening dat hij zijn leertijd doorbracht bij de niet minder bekende *meester-timmerman* David 't Kint (1699 – 1770). Een paar kunsthistorici dachten ook aan de Brusselaar Jan Andries Anneessens (1687 – 1754) als leermeester.[27] Een akte in het in- en uitschrijfboek van de leerknapen van het ambacht der metselaars laat er nochtans geen enkele twijfel over wie zijn leermeester was:

> *Op den 28 maerte 1728 in den boucke gecommen Joannes Batiste Simons die volgens de certificatie van kosijn bernardus de wilde in het werck ghegaen is als leerknecht tot het leeren van het ambacht van metser.*[28]

Een week vóór hij 13 jaar zou worden ging Jan Baptist dus in de leer bij zijn *kosijn*[29] Bernard De Wilde, die (later) één van de bekendste adepten van het (classiciserende) rococo in Gent zou worden. Op die manier volgde Simoens het gangbare parcours door de nering opgelegd om tot haar rangen toe te treden. In het ancien regime waren de gilden of ambachten niet alleen corporaties die de belangen van de eigen beroepsgroep verdedigden, ze stonden ook in voor een beroepsopleiding. Speciale vakscholen bestonden niet in Gent vóór de Academie van Marissal, men moest het beroep aanleren bij een vrijmeester[30]. In de gilde van de metselaars was de leertijd van de opleiding van de leerjongen doorgaans twee jaar; na die tijd was men gezel en kon men

25 Thieme, U. en Becker, F. J.B. Simoens, in: Kunstler Lexicon, XXXI,Leipzig, 1937, p. 50. VANDER HAEGHEN, V. J.B. Simoens, in: Bibliographie Nationale, XXII, Brussel 1914-1920, kolom 519.

26 FREDERICQ-LILAR, M. L'Hotel d'Hane-Steenhuyse à Gand, in: Etudes sur le XVIIIe siècle, IX, Brussel, ULB,1982, p. 17. VAN DRIESSCHE, R. De Sint-Pietersabdij te Gent, Gent, 1980, p. 259.

27 VAN GELDER, E., DUVERGER, J. e.a. Kunstgeschiedenis der Nederlanden van de Middeleeuwen tot onze tijd, Utrecht, 1954, deel III: Van het einde van de 16. eeuw tot onze tijd in Zuid-Nederland, p. 183.

28 SAG. Reeks 177, nr. 4. In- en uitschrijfboek van de leerknapen, 1713 -1791, f° s.n. (f°12 r).

29 Met kosijn wordt hier wellicht een achterneef bedoeld, want geen van de ouders van B. De Wilde (Philippe De Wilde x Margaretha Vinck) en Simoens (Nicolaus Simoens x Joanna Lagey) komt uit hetzelfde gezin ; de verwantschap zal dus vermoedelijk uit een vroegere generatie stammen. Een andere mogelijkheid is, dat Simoens familie was van Magdalena Stevens (+1718), de vrouw van B. De Wilde. Het ontrafelen van de familiebanden tussen Simoens en De Wilde (en eventueel David 't Kint, een volle neef van De Wilde) is een studie op zichzelf en valt buiten de grenzen van dit artikel. Voor de familieverwantschap De Wilde -'t Kint: DE HERDT, R. e.a. o.c. p. 13.

30 Een vrijmeester onderscheidde zich van een ambachtsmeester doordat hij de meestertitel verwierf via de hieronder beschreven beroepsprocedure; de ambachtsmeester kocht gewoon zijn meestertitel.

als vrije knecht in loondienst gaan bij een meester. Het verwerven van het vrije meesterschap werd beschouwd als het eindstadium van de corporatieve opleiding en de toetreding tot dat beroepsniveau - geregeld door de Concessio Carolina, uitgevaardigd door Karel V op 30 april 1540 - vereiste het bezit van het poorterschap, het betalen van 240 groten (of zo'n 20 zomerdaglonen van een gezel) en het afleggen van de meesterproef, die beoordeeld werd door twee *proefmeesters*. Na het behalen van de meestertitel was men in principe volleerd en kon men een eigen zaak opstarten.[31] Jan Baptist Simoens moet rond zijn 21ste jaar[32] het meesterschap verworven hebben want op 19 januari 1737 woonde hij een samenkomst van de *gezworen ouderlingen* bij, een adviesorgaan van de nering.[33] Het oudste document waarin Simoens zelf signeerde als meester-metser dateert van 5 juli 1738; het aanbestedingscontract van het Corps de Garde werd ondertekend met *Jan bapte Simoens mre* (meester) *metser*.[34]

Op 9 februari 1740 trouwde Jan Baptist Simoens in de Sint-Martinuskerk[35] van de Gentse buitenwijk Ekkergem met Theresia De Smet (°15 oktober 1717 – + 13 februari 1784)[36], dochter van Lukas De Smet en Livina Bundervoet. Ignatius Bonte, Simoens' stiefvader, en de moeder van de bruid traden op als getuigen. Voor zover we konden nagaan had het echtpaar geen kinderen.[37] Tien maanden na zijn huwelijk werd Simoens oom én dooppeter van de pasgeboren Franciscus (Francis/ Frans/ François) Drieghe. De zoon van Egidius (Gillis) Drieghe en Egidia De Smet, de zuster van Simoens' echtgenote, werd gedoopt in de Sint-Martinuskerk van Ekkergem op 23 december 1740[38]. Er zal levenslang een sterke band zijn tussen Simoens en

31 DAMBRUYNE, J. e.a. Een stad in opbouw. Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913. Lannoo, Tielt, 1992. pp. 105 – 108.
32 Bernard De Wilde was ongeveer even oud, David 't Kint was 26, Louis 't Kint zelfs 34. Zie DAMBRUYNE, J. e. a., o.c., prosopografie, p. 334 en 335. Drieghe was rond zijn 20ste al meester – metser: zie voetnoot 42.
33 SAG. Reeks 177, nr. 3. Resolutieboek van het ambacht van de metselaars en steenhouwers, f° 52 v.
34 SAG. Atlas Goetghebuer, L 112, 1A. Aanbestedingscontract van het Corps de Garde aan J.B. Simoens. 5 juli 1738.
35 SAG. Parochieregisters Gent, Sint - Martinus, Huwelijken , MF 523, a dato.
36 SAG. Parochieregisters Gent, Sint - Martinus, Dopen, MF 520, a dato. SAG.Begraafboeken Alexianen. LXVIII, nr. 22, f° 93r.; parochie Sint-Michiels zuid.
37 We hebben systematisch de Dopen van alle Gentse parochies geraadpleegd van de jaren 1739 tot 1755, maar nergens vonden we dopen van kinderen van het echtpaar. Ook het feit dat de neef van Simoens, Frans Drieghe, hem als ondernemer en als stadsmetselaar opvolgde in 1777, kan een argument zijn dat het echtpaar Simoens – De Smet zelf geen zoon had. Ook de grafsteen van Simoens maakt geen gewag van kinderen.
38 STEEGHERS, W. Genealogische gegevens betreffende de familie van de pastoor van Evergem, Livinus Egidius Aurelius Drieghe, in: De Eik. Driemaandelijks tijdschrift voor familiekunde, XVIII, 1993, kwartaal I, pp. 6 – 8.

Drieghe – bijna een vader-zoonverhouding. Slechts twee maanden na zijn twaalfde verjaardag liet de neef zich inschrijven als leerjongen bij zijn oom, die op dat moment eerste gezworene van het ambacht was.[39] Hij kreeg zijn vakopleiding van zijn oom[40], die hem tevens een opleiding Bouwkunde aan de net opgerichte Academie van Filips Karel Marissal liet volgen.[41] Als jonge man zal hij voor zijn oom met het truweel op de werven staan[42] en later werkte hij als ondernemer en architect professioneel met hem samen; hij zal hem ook opvolgen in de functies van erfscheider en stadsmetselaar en samen met hem in 1771 artistiek directeur van de Academie worden. Na de dood van Simoens neemt Drieghe de bouwonderneming over.

Waar het paar Simoens – De Smet onmiddellijk na hun huwelijk woonde, weten we niet, maar alleszins vanaf 1749[43] tot hun dood verbleven ze in de Hoogstraat, een vrij gegoede buurt in de onmiddellijke omgeving van de Burgstraat, waar zijn moeder en stiefvader woonden. In de Hoogstraat stonden in de 18de eeuw een paar gebouwen-met-standing.[44]

Mogelijk bezat Simoens nog een tweede huis in Gent: in 1770 dienden veertien huiseigenaars uit de *Meulenaerstraete* klacht in bij de Schepenen van de Keure te Gent over de staat van het wegdek van hun straat; zij waren zelfs bereid een deel van de kosten tot herstel op zich te nemen. Eén van de klagers was Jan Baptist Simoens.[45]

Een bliksemstart van een veelbelovende carrière

Zoals reeds opgemerkt, wordt in de literatuur de bouw van het Corps de Garde op de Kouter in 1738-39 steevast het eerste project van Simoens genoemd. Maar volgens Bernaert, zouden de plannen van de Sint-

39 SAG. Reeks 177, nr. 4. In- en uitschrijfboek van de leerknapen, 1713 -1791, f° s.n. (f°17 v): op het versoeck vanden onderschrevene is te Boecke geannoteerd francis Drieghe fs. Gillis tot het doen sijne leerjaeren op het ambacht van het metsen bij de onderschreven actum dese 5 maerte 1753 (get.) Jan Bapt. Simoens dek(en).

40 GOETGHEBUER, P.-J. Notes sur les sculpteurs et architectes des Pays-Bas, UGENT, Bibliotheek, handschriftenzaal, G 6058, p. 51

41 VAN DE VIVERE, E. Historie en inrichting der Koninglyke akademie van teeken-, schilder- en bouw-kunden, opgerecht binnen de stad Gend. Konstlievende mengelingen, uitgegeven door de Koninglyke Akademie van Teeken-, Schilder- en Bouwkunden, opgerecht binnen de Stad Gend, Gent, 1794, UGENT, Bibliotheek, handschriftenzaal, G 347, p. 29. Zie ook: VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten, in dit nummer.

42 In 1760 werkte Drieghe bijvoorbeeld als metselaar gedurende 24 dagen aan de abdijkerk van Geraardsbergen. RAG. De Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen, nr. 386, register van uitgaven, 1748 – 1761, f° s.n.

43 Voor de archivalische bewijzen: zie Hendrix, G. o.c. pp. 16-17.

44 LAPORTE, D. , SNAUWAERT, L. Gids voor architectuur in Gent, Tielt, 2003, pp. 142 – 146. Zie ook Bouwen door de eeuwen heen, 4NB, p. 165.

45 Hendrix, G. o.c. p. 17.

Sebastiaansschouwburg, annex het gildenhuis van de schuttersgilde op de Kouter in 1737 de eerste realisaties van Simoens geweest zijn."*Ende heeft eerst gemaeckt ten jaere 1737 alle de modellen tot de constructie ende opbauwen van de afgebrande opera der voorn. Stadt, als oock de modellen van het gulden huijs daer nevens staende ...*".[46] De '*afgebrande opera*' was in feite de eerste stadsschouwburg van Gent, in 1698 opgetrokken in de tuin van het Sint-Sebastiaanshof, het gildenhuis van de handboogschutterij op de Kouter. In 1715 brandde het gebouw af, samen met het daarnaast gelegen gildenhuis. In 1736 verkocht de stad het terrein waarop de stadsschouwburg had gestaan terug aan de Sint-Sebastiaansgilde, die tevens het monopolie verkreeg voor alle vormen van spektakel in Gent – opera, toneel, concerten en openbare bals. In 1737 werden de schouwburg en het gildenhuis in opdracht van de Sint-Sebastiaansgilde weer opgebouwd door Bernard De Wilde[47], maar het manuscript in de verzameling Baert stelt impliciet dat Jan Baptist Simoens verantwoordelijk was voor *de modellen* van beide gebouwen. Precies 100 jaar later, van 1837 tot 1840, werd het operagebouw vervangen door de huidige constructie van architect Louis Roelandt (1786 – 1864).[48] Vóór juli 1739 kreeg Simoens nog een opdracht: hij tekende de plannen en maakte het bestek op voor een brug met twee bogen over de Leie in de Overleiestraat te Harelbeke[49]; deze *Hooghe Leyebrugghe* was een schakel in de verbindingsweg tussen Kortrijk en Deinze. Hij kende de omgeving: hij maakte in 1736 -1737 wellicht deel uit van de bouwploeg van Bernard De Wilde, die samen met de Gentse meester-timmerman Hendrik Van Driesche de parochiekerk van het naburige Desselgem verbouwde.[50]

In 1738 - 1739 bouwde[51] Simoens als zelfstandig ondernemer het Corps de Garde of de Hoofdwacht (nu de Handelsbeurs) op de Kouter te Gent, oorspronkelijk bestemd voor het onderbrengen van de keizerlijke wachttroepen. Het gebouw was een opdracht van de

46 VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten, in dit nummer.

47 SAG. Atlas Goetghebuer, L 113, nrs. 3 tot 26. 24 plannen van het Sint-Sebastiaantheater en het gildenhuis, waarvan nr. 15 met de tekst Approbata in collegio Den 22 january 1737 en Originel plan van het Gilde huys van St Sebastiaen opbouw in 1737 (get.) Bernard De Wilde.

48 Voor de geschiedenis van de het operagebouw van Gent: DECAVELE, J. en DOUCET,B. (red.). De Opera van Gent. Het 'Grand Théâtre' van Roelandt, Philastre en Cambron. Tielt, 1993, pp.16 – 22.

49 RAKortrijk, Kerkfabriek Harelbeke, nrs. 15295 en 15296.

50 Webstek van het VIOE: de parochiekerk van Desselgem. De kerk van Desselgem ligt 6 km stroomafwaarts van de Overleie te Harelbeke.

51 Volgens Goetghebuer tekende hij ook de plannen: zie VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten. Anderzijds is er grote onzekerheid over de uiteindelijke ontwerper: zie PAUWELS, H. De bouwmeester van het Corps de Garde op de Kouter te Gent, in: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, deel IV, aflevering 1, Gent, 1949. pp. 112 – 116.

schepenen van de Keure en werd opgetrokken op gronden toebehorend aan de St.-Sebastiaansgilde. Het kan verwondering wekken dat een jonge *meester - metser* van net 23 jaar[52] aangezocht werd om een dergelijke complexe en financieel belangrijke werf te leiden, maar vermoedelijk zullen familiebelangen hier een beslissende rol gespeeld hebben: *kosijn* Bernard De Wilde zal zijn oud-pupil hier wellicht een zet in de juiste richting gegeven hebben. Het Corps de Garde wordt alleszins een succes voor de jonge ondernemer, Simoens bouwt snel en degelijk: wanneer op 23 mei 1739 Pieter De Smet[53] en Joannes Dregghe het visitatieverslag schrijven is het gebouw grotendeels voltooid; op een paar details na wordt het goedgekeurd door de ervaren stadsmetselaar en de stadstimmerman.[54]

De start van de bouwcarrière van Simoens is een blauwdruk van wat zal volgen: telkens weer zal hij het vertrouwen verkrijgen van de leiding van de stad, van zijn collega-bouwvakkers en van de Gentse elite. Ook de Franse bezettingsmacht, die o.l.v. Maurits van Saksen tussen 11 juli 1745 en januari 1749 de stad controleerde tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog, deed tweemaal een beroep op hem. Zijn bouwprestaties moeten tot ieders genoegdoening afgeleverd zijn - er zijn alleszins geen processen bekend die het tegendeel aantonen en het is opvallend hoeveel opdrachtgevers verschillende malen een beroep deden op Simoens. Eén keer komt hij bijna in de problemen: bij de voorbereiding tot het verhogen van de steunbogen van de toren van de Gentse Sint-Jacobskerk in 1744 bleek dat de sokkels waarop de steunpilaren rustten *soodanigh waeren verot dat int cappen geheele peerdevoeren grijsen steenen daeruijt vielen* (...); er was reëel gevaar voor instorting, de buurtbewoners eisten stopzetting van de werkzaamheden. Gentse experts durfden zich niet over het risico uitspreken, maar een groep Brusselse experts waaronder alleen de

52 Het contract met Simoens werd ondertekend op 5 juli 1738. SAG. Atlas Goetghebuer, L 112, 1A.

53 We hebben niet kunnen nagaan of deze Pieter De Smet familiebanden had met Theresia De Smet.

54 SAG. Atlas Goetghebuer. L112, nr. 1J.Visitatieverslag van het Corps de garde, 23 mei 1739. Pieter De Smet (+1759), fs Adriaan, was herhaaldelijk de gezworene van de gilde van de metselaars, o.a. in 1738 – 45.; hij was ook stadsmetselaar-erfscheider van 1725 tot 1759. Joannes Dregghe (+1750), fs Livinus, was van 1729 tot 1750 erfscheider van de timmerlieden en stadstimmerman. Zie: DAMBRUYNE, J. e. a., o.c., prosopografie, p. 334 en 335.

gereputeerde Jan Andries Anneessens[55] en een zekere Donckers[56] bij naam genoemd worden, gaven een gunstig advies zodat Simoens het werk verder zonder problemen kon uitvoeren. In de bundel van Philippe Baert[57] wordt er onevenredig veel aandacht aan deze episode geschonken waaruit kan blijken dat Simoens erg fier was op de wijze waarop hij dit had aangepakt.

Simoens' bouwonderneming zal in de volgende 30 jaar uitgroeien tot de belangrijkste van Gent en weldra zal hij in het hele graafschap Vlaanderen gevraagd worden voor de meest veeleisende en imposante werven zoals abdijgebouwen, kerken en kastelen.

In dienst van ambacht en stad: een cumulatie van officiële functies

Gezworen prijzer van de Schepenen van Gedele (1750 – 1777)

In het ambtenarenkader van de stad Gent waren een aantal specifieke functies voorzien voor bouwvakkers. Zo was er sinds de tweede helft van de 17de eeuw het ambt van gezworen erfprijzer van de schepenen van Gedele[58], een functie uitsluitend voorbehouden aan een meester-metselaar of – timmerman. Op verzoek van de schepenen van Gedele moesten zij alle huizen en gronden toebehorende aan minderjarige wezen schatten. Het ambt moest sinds 1734 gekocht worden: de door de schepenen van Gedele aangestelde prijzer moest voor zijn functie 8000 groten betalen, een enorme som in die tijd, waarin het uurloon van een arbeider minder dan 5 groten bedroeg. Maar anderzijds was de verloning van 32 groten per uur voor de prijzer erg aantrekkelijk. In de tweede helft van de 18de eeuw werd het ambt van gezworen prijzer doorgaans gecumuleerd met het ambt van stedelijke erfscheider (officiële landmeter), zodat hij vaak *erfscheeder der beide schepenbanken* (van Gedele en de Keure) genoemd werd. Op 28 maart 1750 stelde Simoens zijn kandidatuur voor de functie, die sedert het overlijden van Gillis Hertschap, fs Pieter, vacant was. In zijn kandidatuur prees hij zichzelf aan als *een betrauw habil ende bequaem persoon* en na de goedkeuring

55 Anneessens was de architect van o.a. twee vleugels van het H. Geestcollege te Leuven en van een nieuw prelaatskwartier (1710 - 1726) en het conventsgebouw (1714) van de abdij van Grimbergen evenals van de zuidelijke gevel van het bisschoppelijk paleis te Luik (1734) en het bisschophuis te Affligem (1720). Zie DHONDT, L. e.a. 18de-eeuwse architectuur in België. Laatbarok, rococo, neoclassicisme. Lannoo, Tielt, 1998. p. 47.

56 Donckers zou de ontwerper zijn van de nieuwe Sint-Stefanusparochiekerk van Mollem (nabij Asse) (1753 – 1758). Webstek van het VIOE: Donckers.

57 VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten, in dit nummer.

58 Zie voor deze functie: DAMBRUYNE, J. e.a. o.c. pp. 81- 82.

van de schepenen kon hij op 10 april 1750 het aankoopbewijs van het ambt voorleggen.[59]

Gezworene en proefmeester van het ambacht der metselaars (1752 -1758)

In 1752 werd Simoens één van de twee gezworenen van de gilde der metselaars[60] en hij bleef dat tot 1758 – wat een vrij lange tijd was, want de meeste gezworenen oefenden die functie slechts één of twee jaar uit[61], alhoewel het vaker gebeurde dat zij twee of drie keer gekozen werden. Zijn collega in die periode was Michiel Thomas, fs Jan. De gezworenen behoorden tot het jaarlijks wisselend bestuurscollege van de gilde, die sinds de Concessio Carolina niet langer geleid werd door de (middeleeuwse) dekens, maar door oversten, die meestal uit de gegoede stedelijke bovenlaag kwamen en aangesteld werden door de stadsmagistraat, voor wie ze een eed van getrouwheid aflegden. Daar die oversten technisch niet onderlegd waren, lieten ze zich in hun bestuurstaak bijstaan door twee vaklui die eveneens een eed van getrouwheid aflegden – vandaar de naam van de functie: *gezworene*.[62] Dergelijke gezworenen behoorden dus blijkbaar tot de meest bekwame vaklui uit het ambacht. Het is opvallend dat Simoens als gezworene zijn ondertekeningen graag laat vergezellen door de middeleeuws aandoende titel *deken*. In 1758 werden Thomas en Simoens proefmeesters van de corporatie der metselaars[63]; dit mandaat was onbezoldigd en beliep één jaar. Doorgaans werd deze functie aangeboden aan de twee laatst afgetreden gezworenen en hun taak bestond in het beoordelen van de meesterproeven van de kandidaat-meesters.

Het bestuurscollege van de gilde kon zich laten adviseren door de *gezworen ouderlingen*, een vergadering van de meest ervaren ambachtslui, vaak met een langere staat van dienst. Het is dan ook opvallend dat Simoens voor de eerste maal op die vergadering verschijnt wanneer hij nog niet eens 22 jaar is, op 19 januari 1737[64];

59 SAG. Reeks 533, nr. 117, f° s.n. Sollicitatie van J.B. Simoens voor het ambt van gezworen erfscheider, 28 maart 1750.

60 SAG. Reeks 177, nr. 2. Resolutieboek van het ambacht van de metselaars en steenhouwers, f ° 64 r°.

61 Zie hiervoor de prosopografie in DAMBRUYNE, J. e.a. pp. 331-341. Uitzonderingen - naast Simoens - waren Pieter De Smet (metselaars) en David 't Kint (timmerlieden).

62 Voor de werking van de corporaties: DAMBRUYNE, J. e.a. o.c. pp. 102-103.

63 SAG. Reeks 177, nr. 2. Resolutieboek van het ambacht van de metselaars en steenhouwers, f ° 64 r°.

64 SAG. Reeks 177, nr. 3. Resolutieboek van het ambacht van de metselaars en steenhouwers, f° 52 v.

hij vergezelde toen Bernard De Wilde. Blijkbaar was zijn jeugd voor de meest prominente leden van zijn nering geen probleem, want ook op de volgende vergaderingen – en dat tot 1760 - zal Simoens op een paar uitzonderingen na steeds aanwezig zijn. Het was een ontmoetingsplaats van de vooraanstaanden uit de gilde: Bernard De Wilde, Judocus Spillebaut, Pieter De Smet, Francis Verburght, Judocus 't Kint en Gillis en Francis Hertschap. Na 1760 verschijnt hij nog slechts sporadisch op de raad, zijn laatste aanwezigheid wordt geregistreerd op 18 februari 1775.[65] Het lijkt er sterk op dat na zijn functie als gezworene en proefmeester een actieve rol in zijn ambacht Simoens nog weinig interesseerde. Hij zal dan des te meer op de voorgrond treden als een belangrijk bouwkundig stadsambtenaar.

Erfscheider-stadsmetselaar (1759 – 1777)

Sedert de 16de eeuw beschikte de stad over een eigen metselaar, timmerman, loodgieter, schalie- en ticheldekker, kasseilegger, nagelmaker, smid, landmeter (of erfscheider) ... enzovoort. Men werd benoemd voor het leven en kreeg een vast loon; reisonkosten werden vergoed en poorters die van de diensten van de stadsbouwvakker gebruik maakten, moesten hem betalen. Bij het overlijden van de ambtenaar werd in theorie de plaats open verklaard en iedere meester die de nodige kwalificaties bezat kon solliciteren voor de betrekking. De schepenen kozen dan met advies van de hoogbaljuw de geschikte kandidaat. Maar in de praktijk gebeurde het vaak dat de stadsambtenaar wegens ouderdom of ziekte zijn ambt neerlegde en een kandidaat – dikwijls een zoon – voorstelde, waarbij het stadsbestuur meestal op het verzoek inging. Sommige families slaagden erin het stadsambt gedurende verschillende generaties in handen te houden. Het ambt van stadsbouwvakker straalde een zeker prestige uit en veel van hen mochten tot de meest succesvolle ondernemers van de stad gerekend worden. Veruit de belangrijkste stadsbouwvakkers waren de stadsmetselaar en de –timmerman. Hun taak bestond *in het maecken ende repareren van alle de stadtsweercken voor soo vele die niet publicquelick en worden besteedt* (...) evenals *te makene alle de beweerpen ende patroonen van de weercken angaende alst schepenen an hemlieden versoucken.*[66] In de praktijk betekende dit vooral dat ze stadsarchitecten waren en ook de onderhouds- en herstellingswerken moesten uitvoeren, maar zij traden

65 SAG. Reeks 177, nr. 3. Resolutieboek van het ambacht van de metselaars en steenhouwers, f°115 r & v.
66 DAMBRUYNE, J. e.a. o.c. p. 79-80.

ook allebei op als stedelijke *erfscheiders* of landmeters en officiële schatters bij betwistingen over dienstbaarheden en begrenzingen van onroerende goederen. In hun functie van algemeen toezichter op de stadswerken moesten zij ook de bouwmaterialen controleren die door de stad aangekocht werden en verder moesten zij nagaan of de contracten, door de stad met private ondernemers afgesloten, wel voldoende nagevolgd werden. Ook raamden de erfscheiders-metselaar en –timmerman de waarde van huizen en panden, wanneer die geërfd werden door iemand van buiten de stad, want dan werden ze belast met een speciale belasting, het zogenaamde *recht van issue*. De stedelijke bouwvakkers mochten zonder meer hun ambt cumuleren met hun aannemerschap van private bouwwerken, maar ze moesten wel prioriteit geven aan de stedelijke werken.
In 1759 werd Jan Baptist Simoens tot stadsmetselaar-erfscheider benoemd als opvolger van Pieter De Smet, fs Adriaan, die het ambt bijna 35 jaar uitgeoefend had vanaf 1725.[67] In de volgende 11 jaar zal hij meer dan dertig stadswerken uitvoeren[68], vaak in samenwerking met de stadstimmerlieden David (1699 – 1770) en Louis 't Kint (1734 - 1803).[69] In 1777 gaf hij die functie op, en hij werd opvolgd door Frans Drieghe (1740 - 1815), die het ambt uitoefende tot 1795, toen het werd afgeschaft.

Een misgelopen benoeming: ontvanger der stadswerken (18 juli tot 9 november 1770)

De prestigieuze functie van ontvanger[70] behelsde het financiële en administratieve beheer van de stadswerken; *de directeur der stadswercken* was daardoor de hoogste bouwkundige ambtenaar en als dusdanig had hij talrijke verantwoordelijkheden zoals een dagelijks bezoek aan de publieke bouwwerven en het opmaken van allerlei officiële documenten en rekeningen. Elke eerste maandag van de maand moest hij een verslag van de uitgaven van de voorbije maand indienen bij de schepenen van de Keure, zodat na goedkeuring de *trésorier* de leveranciers en de werklieden kon betalen. Voor deze taken werd hij royaal vergoed: zijn loon bedroeg ongeveer 6,6 maal het loon van een bouwvakker-dienstknecht. De meeste ontvangers vervulden hun ambt

67 Zie: DAMBRUYNE, J. e.a. o.c., prosopografie, p. 334.
68 HENDRIX, G. o.c. p. 30. Na 1770 blijft Simoens stadsmetselaar, maar zal geen enkele opdracht meer uitvoeren. Zie verder.
69 David 'Kint was stadstimmerman van 1755 tot 1770 en Louis van 1770 tot 1795.
70 DAMBRUYNE, J. e.a. o.c. p. 82-83.

slechts gedurende korte tijd, meestal één à twee jaar en het waren doorgaans politici die deze functie waarnamen, bouwvakkers maakten normaal geen kans. Maar in de tweede helft van de 18de eeuw werd dat anders, want David 't Kint oefende dit ambt uit van 1756 tot 1770 en toen die op 14 juli 1770 na een ziekbed van twee maanden overleed, werd de benoeming van de opvolger de inzet van een vrij bitsige strijd waarbij twee partijen wedijverden om hùn kandidaat te laten benoemen door de landvoogd, Karel van Lotharingen.

Al op de dag van het overlijden van zijn vader verzond Louis 't Kint een brief naar het centrale bestuur te Brussel waarin hij zijn kandidatuur stelde voor de functie; blijkbaar werd die gesteund door fiscaal regeringscommissaris Jean François Xavier Dierickx (1721 – 1798); ook Agnes Verkinderen, weduwe van David 't Kint en moeder van Louis, schreef twee dagen later een brief om steun voor haar zoon te vragen.[71] De schepenen van de Keure hadden blijkbaar iemand anders op het oog en bij meerderheid van stemmen werd Simoens verkozen, ten nadele van een zekere *baes Lieven.*[72] Op 18 juli meldden ze dat Jan Baptist Simoens voorlopig aangesteld was als opzichter van de stadswerken en dit werd later gevolgd door zijn officiële kandidatuur voor het ambt; uit een aantal documenten blijkt dat hij die functie de volgende maanden daadwerkelijk uitgeoefend heeft.[73] Er was nog een derde kandidaat, Henri Bertrand[74] (+ 1775), maar die werd blijkbaar door niemand gesteund. Op 11 augustus schrijven de schepenen een advies, bestemd voor Dierickx en het centraal bestuur, waarin Simoens duidelijk de voorkeur krijgt ten nadele van 't Kint en Bertrand. Twee dagen later verstuurt Dierickx een zeer uitgebreid – en bij momenten venijnig - tegenadvies[75]: alhoewel bekwaam en integer, was Simoens volgens Dierickx toch een slechte keuze, niet geschikt om de maatregelen ter sanering van de stadsfinanciën ter harte te nemen en al te zeer bereid zich een faam te verwerven door prestigieuze openbare gebouwen te construeren. Bovendien liet hij – nog steeds volgens de

71 ARAB. Geheime Raad – Oostenrijkse Periode, nr. 277.B, s.n. Brief van Louis 't Kint aan het centraal bestuur, 14 juli 1770; brief van Agnes Verkinderen , 16 juli 1770.

72 SAG. Reeks 107, Resolutieboek van de Keure, nr. 26, f° 54 v.: dissentientibus dominis van crombrugghe en fresiquez Seggende tot het gonne voorschreven te genoeghen het devoir van baes Lieven onder d'orders van jor (jonker) Francois odemaer (...).

73 SAG. Reeks 533, nr. 2; reeks 537, nrs 34 en 90: rekeningen van J.B. Simoens betreffende voorgeschoten bedragen als ontfanger der Stedewercken, 1770-1771.

74 In zijn aanvraag schrijft Bertrand, dat hij reeds 27 jaar ervaring heeft als bouwvakker; zijn specialiteit lijkt aquaducten en waterwerken geweest te zijn. ARAB. Geheime Raad – Oostenrijkse Periode, nr. 277.B, s.n. Brief van Henri Bertrand.

75 ARAB. Geheime Raad – Oostenrijkse Periode, nr. 277.B, Brief van Dierickx, 13 augustus 1770. 16 quarto's., s.n.

regeringscommissaris - wegens zijn gezondheidstoestand de leiding van zijn werven aan Drieghe over en Dierickx vreest dat Simoens de functie alleen zou gebruiken om het op een comfortabele manier rustig aan te doen en dat hij zijn eigen zaken zou laten voorgaan op die van de stad. Hij merkt ook nog op dat Simoens rijk is voor zijn positie.[76]

Op 3 november stuurt het centraal bestuur een laatste brief in dit dispuut naar Gent: de benoeming van de ontvanger is een privilege van Hare Majesteit (of haar plaatsvervanger), de schepenen zijn dus met de voorlopige aanstelling van Simoens hun boekje te buiten gegaan. Louis 't Kint wordt de nieuwe ontvanger van de stadswerken[77]; op 9 november legt deze laatste de eed af.[78]

De benoeming van de nieuwe ontvanger werd wellicht beïnvloed door een smeulend conflict tussen het centrale bestuur te Brussel en de conservatieve Gentse schepenen met als oorzaak het virtuele bankroet van de Gentse stadsfinanciën, o.a. te wijten aan de rococomentaliteit waarmee de schepenen telkens weer kozen voor prestige, verfraaiing en dure smaak, ook in de stadsgebouwen.[79] Het centraal bestuur wou in Gent financiële saneringen doorvoeren, en daarin werd het gesteund door verlichte progressieven zoals J.J.P. Vilain XIIII en Dierickx. De keuze van Simoens was voor die hervormers een duidelijk signaal dat de schepenen, voor wat de stadswerken betrof, alles bij het oude zouden laten. We kunnen slechts vragen stellen bij andere factoren die hier mogelijk een rol gespeeld hebben: in hoeverre heeft Laurent-Benoît Dewez (1737 – 1812), de hofarchitect van Karel van Lotharingen en enkele jaren daarvoor in conflict met Simoens te Ninove, hier zijn invloed laten gelden?[80] Heeft het lidmaatschap in 1770 van Louis 't Kint van de *Constante Union*[81], een Gentse vrijmetselaarsloge, een invloed gehad bij de benoeming door logebroeder Karel van Lotharingen? Ook de rol van Agnes Verkinderen is allesbehalve duidelijk: na de dood van haar man blijft ze de volgende maanden betalingen doen in naam van de stad[82], daarmee de positie van Simoens als voorlopig ontvanger totaal

76 "... un artisan capable et d'une probité reconnue (...) dans une situation aisé, mais qui jouit d'une fortune considerable relativement a son etat".
77 ARAB. Geheime Raad – Oostenrijkse Periode, nr. 277.B, Brief van het centraal betsuur aan de schepenen van de Keure, 3 november 1770, s.n. Ook: UGent, bibliotheek, handschriftenzaal, Vliegende Bladen, IA.68 (14), f° s.n. (kopie)
78 SAG. Reeks 107, Resolutieboek van de Keure, nr. 26, f° 78.
79 LENDERS, P. o.c., pp. 367-371.
80 Voor het conflict tussen Simoens en Dewez te Ninove, zie: VAN DE PERRE, D., De classicistische kloostergebouwen van de Ninoofse abdij (1761-1792), in dit nummer.
81 SCHRANS, G. Vrijmetselaars te Gent in de VIIIde eeuw,2de vermeerderde druk, Gent, 2009. pp. 283-293.
82 HENDRIX, G. o.c. p. 27.

negerend. Het duurt ook tot augustus 1771 vooraleer ze de officiële documenten van haar man aan het stadsbestuur overhandigt; dit kan een daad van insubordinatie geweest zijn, maar evengoed het gevolg van de totale chaos waarin de administratie van David 't Kint verkeerde.[83]

Voor Simoens had zijn mislukte kandidatuur als consequentie dat hij na november 1770 geen enkele opdracht meer kreeg van het stadsbestuur, alhoewel hij nog zeven jaar stadsmetselaar bleef. Het is onmogelijk om te achterhalen of dit het gevolg was van een nieuwe – progressievere - wind die in het stadsbestuur waaide of van een persoonlijke rancune van Louis 't Kint tegenover Simoens; daartegen pleit evenwel dat Simoens en Drieghe in 1772 door de Raad van Vlaanderen en Vilain XIIII als experts aangezocht werden om de uitvoeringsplannen te tekenen en wellicht ook om het bestek te berekenen voor de nieuwe provinciale gevangenis te Gent *(Het Rasphuis)*[84]. Ook Louis 't Kint zal de volgende jaren nog ettelijke malen met Simoens samenwerken, weliswaar altijd buiten Gent.[85]

Artistiek Directeur van de Koninklijke Academie

In navolging van wat ook in andere steden gebeurde en volkomen passend in de tijdsgeest van de verlichting, richtte Filips Karel Marissal (1698 – 1770), een Gentse kunstschilder die vier jaar in Parijs verbleven had, in 1748 de eerste Gentse *Teeken- en Schilderschool* op[86]. Aanvankelijk gaf hij dagelijks les aan een tiental leerlingen bij hem thuis, maar vanaf 1751 werd hij gesteund door een aantal notabelen en de stadsmagistraat gaf Marissal de toestemming om een Academie te openen op de bovenverdieping van het gildenhuis van de Sint-Antoniusgilde in de Lievegang. Daar deze locatie slecht gelegen was, kreeg Marissal een jaar later een zaal op het stadhuis ter beschikking; vier jaar later verhuisde de Academie, die zich ondertussen door de bescherming van landvoogd Karel van Lotharingen *Koninklijke Academie* mocht noemen, naar een bovenverdieping van het Stadspakhuis op de Korenmarkt. Jan Baptist Simoens moet een belangrijke rol gespeeld hebben in de stichting van de Academie. Dit wordt uitdrukkelijk vermeld door haar eerste geschiedschrijver, Egide van de Vivere (1760 – 1826): *Ten aenzien der Bouw-kunde vond hij* (Marissal) *een groote hulp by wylen d'Heer Joan-*

83 LENDERS, P. o.c. p. 369.
84 RAG. Staten van Vlaanderen, nr. 513, Resolutieboek van de provinciale gevangenis, f° 115 en f° 122v°-151.
85 O.a in Oost-Eeko en Nokere (1772), Sint-Niklaas (1776), Grimminge (1776), Maldegem en Dendermonde (1777).
86 VAN DE VIVERE, E. o.c. pp. 3-4.

Baptiste Simoens, Erf-scheeder en Bouw-meester binnen dese stad, hier genoegzaem bekent door zyne kundigheyd en deugdzaem leven[87]. Net daarvoor had van de Vivere beschreven wie in die eerste jaren zonder bezoldiging les in tekenen en schilderen gegeven had; in verband met de bouwkunde noemt hij juist Simoens, zonder uitdrukkelijk te vermelden dat hij ook les gaf. Dat Simoens dit als enige architect wel degelijk deed, wordt bevestigd door D. J. Vanderhaeghen: *Marissal was in het geven zynder lessen geholpen geweest door de schilders Francies de Langhe, te vooren zynen leerling, Minne, (...), Pieter Leyssens, (...), en Emmanuel Hoogstoel (...) en door d'heer J.B. Simoens, bouwmeester en erf-scheeder tot Gend.* [88]

Toen Marissal overleed op 14 maart 1770 vergaderden eind april een zestal Gentse notabelen in het huis van Pieter Emmanuel d' Hane om het bestaan van de Academie veilig te stellen.[89] Korte tijd later dienden ze bij de schepenen van de Keure een ontwerp in voor een hernieuwde Academie, dat goedgekeurd was in een Algemene Vergadering[90] op 16 juni 1770 en zes dagen later bekrachtigd werd door het stadsbestuur. Om de instelling financieel leefbaar te houden, behield men het systeem van Marissal, waarbij Gentse notabelen zich verbonden om jaarlijks 10 schellingen te betalen, en dat voor ten minste zes jaar; bovendien konden zij die wilden een soort studiebeurs schenken aan een student. Qua beleidsstuctuur kwam er een fundamentele wijziging: voortaan zou de artistieke kant van het onderwijs in handen komen van lesgevers voor teken- en schilderkunst, bouwkunde en beeldhouwen, onder toezicht van zes *Directeurs Artistes*, terwijl de administratieve zijde waargenomen werd door twaalf bestuurders, die uit de kring der Gentse notabelen kwamen. Alles wijst erop dat Jan Baptist Simoens vrij veel invloed had in de Academie, want hij werd samen met zijn beschermeling Frans Drieghe[91] artistiek directeur voor de bouwkunde, terwijl Frans Pilsen en Jan De Meire die taak op zich namen voor de schilderkunst en Domien Cruydt voor de beeldhouwkunst. Ook David 't Kint, ontvanger van de stadswerken, werd, net een maand voor zijn dood, artistiek directeur, en werd opgevolgd door zijn zoon

87 VAN DE VIVERE, E. o.c. p. 8.
88 VANDERHAEGHEN, D.J. Alphabetische beredeneerde naemlyst der Gentenaeren, bijvoegsel in: VAN VAERNEWIJCK, M., VANDERHAEGHEN, D.J. De historie van Belgis, Gent, 1829. pp. 1190 - 1191.
89 VAN DE VIVERE, E. o.c. pp. 10 – 11.
90 De aanwezigen op die Algemene Vergadering waren diegenen die Marissal financieel gesteund hadden.
91 Drieghe was zelf student geweest aan de Academie onder Marissal; in 1758 behaalde hij een eerste prijs Architecture (betaald door Simoens) in een wedstrijd bouwkunde. VAN DE VIVERE, E. o.c. p. 29.

Louis. Pieter Van Reijsschoot, eigenlijk een schilder, werd *professeur de l'architecture* en werd samen met zijn confraters voor schilder- en beeldhouwkunst als enige daarvoor vergoed. Het onderwijs van Van Reijsschoot bestond er vooral in dat de studenten plannen van architecten natekenden; in 1771 werden daarvoor de 100 cahiers van *Recueil élémentaire d'architecture* van Neufforge aangekocht.[92] Om de studenten te stimuleren werden er jaarlijks wedstrijden gehouden, waarvan de proeven door de artistieke directeurs beoordeeld werden; zo was het kopiëren van een project van Simoens voor de Gentse Poort te Kortrijk uit 1772 het wedstrijdonderwerp in 1775.[93]

De werking van de Koninklijke Academie kon maar bestaan dankzij de dotaties van notabelen en rijke burgers van Gent en van het graafschap. Vermoedelijk heeft Simoens in die 'fondsenwerving' een belangrijke rol gespeeld, niet alleen door zijn eigen financiële inbreng vanaf 1754, maar vooral door het netwerk uit te spelen dat hij tijdens zijn carrière uitgebouwd had. Want in de lijst van betalende intekenaars vinden we een aantal personen voor wie Simoens ooit gewerkt had, zoals de notabelen De Brauwer, Van Sackegem, de Jonghe d' Ardoye, de Nockere, de Wulf en Falligan.[94] De belangrijkste (en mildste) beschermheren vanaf 1770 waren de bisschoppen van Gent[95], Gudwalus Seiger († 1789), de abt van de Sint-Pietersabdij[96] en Ferdinand vander Eecken, abt van de abdij van Ninove[97]. Simoens werd na zijn dood in 1779 als artistiek directeur opgevolgd door meester-timmerman Joachim Colin († 1808).[98]

92 VAN DE VIJVERE, D. Ingenieurs en architecten op de drempel van een nieuwe tijd (1750 – 1830), Leuven, 2003, p. 73. Zie ook SAG. Nr. 312, pp. 26-27 en 63 - 64.

93 VAN DE VIJVERE, D. o.c. p. 77. Dit plan bevindt zich in RAKortrijk. Kaarten en plannen, nrs. 115, 116, 333. Gedateerd: 1772.

94 SAG. ASK. nr. 322, rekeningen van de Academie, 1771 – 1809, blz. 25 e.v. Zie ook VAN DE VIVERE, E. o.c. pp. 41 – 50.

95 Bisschop Maximiliaan - Antoon van der Noot wordt als eerste vermeld, maar stierf in 1770; hij werd opgevolgd door Geraard van Eersel (+ 1778).

96 Simoens werkte vaak voor Seiger, o.a. bij de koorscheiding in de abdijkerk, in de infirmerie van de Sint-Pietersabdij (met Dewez), het Hebberechtsgodshuis en de Schreiboomkapel en in Lovendegem.

97 Voor de relatie Simoens – abdij Ninove en de link met de Academie, zie: VAN DE PERRE, D. o.c. De classicistische kloostergebouwen, in dit nummer.

98 DAMBRUYNE, J. e. a. o.c., prosopografie, p. 332.

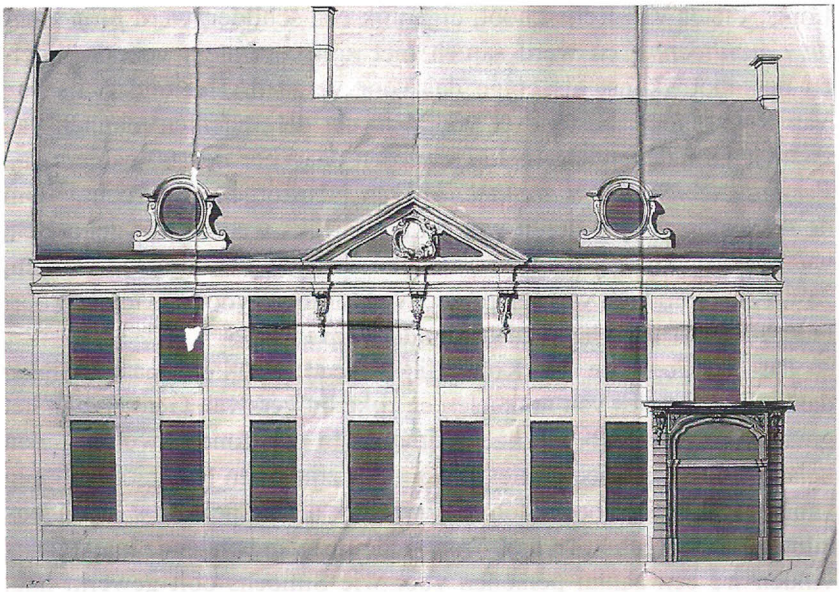

Ontwerptekening van het huis De Jonghe Theodoor in de Onderstraat (1751) in de sobere rococostijl van Simoens. Stadsarchief Gent, bouwaanvragen, 535-213-24 (foto D. Van de Perre).

Het hotel De Coninck (1755), thans Museum voor Sierkunst, te Gent. Volgens Bernaert ontworpen door Simoens (foto D. Van de Perre).

Het gemeentehuis van Laarne, gebouwd in 1767, naar een plan van Simoens (foto D. Van de Perre).

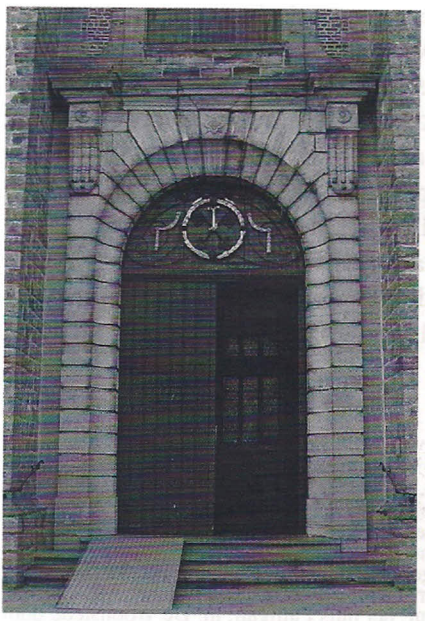

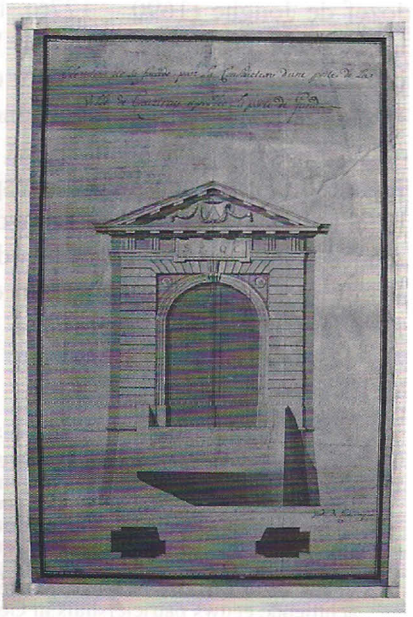

Links het portaal van de kerk van Ledegem, gebouwd naar een plan van Simoens (1764) en rechts een alternatief ontwerp van Simoens van de Gentse Poort te Kortrijk (1772). Rijksarchief Kortrijk, Kaarten en plannen, nr. 116 (foto D. Van de Perre).

De succesvolle (pre)kapitalistische privé-ondernemer

Kon Jan Baptist Simoens bogen op een aantal prestigieuze stadsambten, vanaf 1750 was hij ook blijkbaar bekend als een succesvol privé-ondernemer, zowel in Gent als daarbuiten. Hij werd vanaf dat jaar regelmatig gevraagd voor de meest veeleisende projecten. Volgens de manuscripten in de bundel van Philippe Baert engageerden elitaire Gentse families als de Jonghe d' Ardoye, De Brauwer en Falligan hem om hun herenwoningen te ontwerpen en te bouwen (...) *vervolgens op sijne projecten ende modellen heeft geconstrueert boven menighvuldige andere gebauwen: het huijs bewoont bij de heere burghgraeve De Jonge in de Onderstraete, het capitael gebauw van den huijse bewoont bij mijnheer Faligan op den Cauter, het nieuw gebauw voorteijts genaempt Den Gauden Apel in de Breijdelstege bewoont bij d'heer De Conninck.*[99] Het gaat hier over drie bekende Gentse stadspaleizen, die dit gemeen hebben dat de bronnen tot nu toe geen uitsluitsel boden over wie de plannen voor die gebouwen ontwierp en wie de aannemer was[100]; de tekst van Baert brengt dus iets totaal nieuw wanneer hij zowel de *modellen* als de *constructie* van die bekende Gentse hotels aan Simoens toeschrijft. In 1751 liet de rijke grondeigenaar Theodoor Jozef de Jonghe (1690 – 1776), baron van Ardooie en raadsheer en later procureur van de Raad van Vlaanderen, het *hof van Camericke* in de Onderstraat verbouwen tot een mooie rococowoning.[101] Ridder Hector Falligan, een succesvol handelsondernemer van Franse adellijke afkomst, liet in 1755 dankzij het aanzienlijke fortuin van zijn vrouw Jeanne de Pestre een nieuw stadspaleis op de Kouter optrekken. Het hotel Falligan wordt nu beschouwd als het meesterwerk van het Gentse rococo.[102] Het laatste stadspaleis dat in de bundel van Baert genoemd wordt, was vòòr het midden van de 18de eeuw bekend als de herberg *De Gouden Appel*; het werd rond 1755 herbouwd tot patriciërswoning

99 Zie VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten, in dit nummer.
100 Zie SAG., reeks 535, bouwaanvragen, bundel 213, nr. 24: bouwaanvraag voor het Hotel de Jonghe d'Ardoye. SAG., reeks 535, bouwaanvragen, bundel 178, nr. 25 en nr. 27: bouwaanvraag voor het Hotel Falligan. Voor Hotel de Coninck: webstek van het VIOE: Hotel de Coninck, Gent.
101 SCHRANS, G. o.c. p. 543. Nu is dit gebouw de School van O.L.Vr. Visitatie.
102 Thans de "Club des Nobles", Kouter, Gent; zie FREDERICQ-LILAR, M. Een achttiende eeuws patriciërshuis in Gent, het huis Falligan, in: De Woonstede door de eeuwen heen, nr. 16/2, december 1972, pp. 34-60. Zij wijst Bernard De Wilde aan als de architect van Hotel Falligan, wegens de grote gelijkenis van de bouwstijl met het Corps de Garde. Maar de rol van De Wilde is daarin verre van duidelijk...

in opdracht van een zekere De Brauwer[103], die het in 1760 verkocht aan de rijke handelaarsfamilie De Coninck, zodat het gebouw lange tijd bekend was als Hotel de Coninck.[104]

Naast de Gentse upperclass gaven in die periode ook officiële instanties belangrijke opdrachten aan Simoens, zoals de vernieuwing van de kazerne *Het Eeckout* op de Kattenberg (1754) te Gent, in opdracht van de Schepenen van de Keure; hier werkte Simoens samen met David 't Kint.[105] De bouw van de kazerne was ongetwijfeld het meest omvattende van het tiental werken dat Simoens in die periode voor de stad presteerde, alhoewel hij nog geen stadsmetselaar was. Maar de belangrijkste ondernemingen in de jaren 50 waren ongetwijfeld de religieuze gebouwen waarvoor hij gevraagd werd. Van 1751 tot 1754 leidde hij de werkzaamheden in Sint-Kornelis-Horebeke, waar het schip, de toren en de westelijke gevel van de parochiekerk volledig vernieuwd werden volgens zijn ontwerpen[106]. Ondertussen was hij ook actief in Geraardsbergen waar hij van 1751 tot 1761 de bouw van het nieuwe schip van de abdijkerk van Sint-Adriaan op zich nam[107].

Zijn reputatie was rond die tijd ook gevestigd in West-Vlaanderen: in 1756-57 werd in opdracht van het O.-L.-Vrouwekapittel te Kortrijk de Sint-Brixiusparochiekerk van Marke gedeeltelijk afgebroken en verbouwd naar een ontwerp van Simoens.[108]

Het is duidelijk dat Simoens in de jaren 1750 één van de ondernemers is geweest die in Gent de grenzen van het corporatisme binnen het ambacht definitief doorbroken heeft. Sinds de middeleeuwen was de controle over en de beheersing van de productiemiddelen één van de doelstelling van het ambacht geweest[109]. Er werd angstvallig gewaakt over productiemethodes om oneerlijke concurrentie tegen te gaan. Om gelijkaardige redenen beperkte men het aantal leerjongens en werknemers per meester en werd de arbeidstijd strikt gereglementeerd, zodat ook de kleine ondernemers een kans hadden leerlingen en

103 Mogelijk gaat het hier om Charles François De Brauwer (1722 - ?), een Gents handelaar; hij was contribuant van de Academie vanaf het begin. Zie: SCHRANS, G. o.c. p. 87.

104 FREDERICQ-LILAR, M. o.c. 1992, pp. 153 – 156. Op basis van stijlkenmerken schrijft zij het ontwerp van dit hotel aan iemand anders toe dan aan De Wilde of 't Kint, volledig in overeenstemming met de teksten van Bernaert. Dit gebouw is nu het Designmuseum.

105 SAG. Atlas Goetghebuer, L 32 / 5. Verslag van D. 't Kint en J.B. Simoens i.v.m. verbouwingswerken aan de kazerne op het Eeckhout bij Sint-Pieters, 15-6-1754. L 32/ 6. Plattegrond van de kazerne, ondertekend door Simoens en 't Kint, s.d.

106 Webstek van VIOE: Parochiekerk Sint-Kornelis, Sint-Kornelis-Horebeke.

107 VAN BOCKSTAELE, G. De ontwerp- en bouwactiviteiten van Jan Baptist Simoens voor de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen en de abdij van Beaupré te Grimminge, in dit nummer.

108 Westek van het VIOE: Parochiekerk Sint-Brixius, Marke.

109 DAMBRUYNE, J. e.a. o.c. pp. 122-124.

knechten in dienst te nemen. Op alle overtredingen stonden geldboetes. Sinds 1542 was het bijvoorbeeld verboden meer dan één werf op hetzelfde moment te bedienen.

Maar langzaamaan slopen kapitalistische productieverhoudingen en vrije marktelementen in de corporatistische structuur binnen. Er groeide een brede kloof tussen theorie en praktijk. Werd de vrije concurrentie officieel door de strenge arbeidsreglementering aan banden gelegd, officieus zag men ze meer en meer door de vingers, te meer daar de leiding van de nering vaak in handen was van de grootste ondernemers, die voor een doorgedreven, snelle en gespecialiseerde bouwproductie alle belang hadden bij een zo groot mogelijke vrijheid, zowel qua aanname van het aantal opdrachten als qua tewerkstelling van het aantal knechten in loondienst. De polarisatie tussen kleine ambachtsmeesters en de grote ondernemers werd in de 18de eeuw geleidelijk groter maar beide groepen bleven naast elkaar bestaan. De enen bleven met één of twee knechten doorwerken, de anderen kwamen aan het hoofd te staan van ondernemingen waarin het aantal knechten al naar gelang van de noodzaak niet alleen volgens het seizoen schommelde, maar zelfs wekelijks. De keizerlijke ordonnantie van 1756, waarbij het aan vrije meester-metsers en -timmerlieden toegestaan werd zoveel knechten in dienst te nemen als zij nodig achtten, was alleen maar een bevestiging van een bestaande toestand.

Naar aanleiding van een proces tussen meester-metselaars en – timmerlieden en hun respectieve knechten in 1754 te Gent, kunnen we ons een beeld vormen van de omvang van de bouwondernemingen[110] – al hebben we hier uiteraard alleen te maken met een momentopname. De grootste metselaarsonderneming in Gent was die van Jan Baptist Simoens, die op dat moment 45 geschoolde knechten in dienst had. De andere grootondernemers stelden tussen de 13 en 26 *truweelknechten* tewerk. De enige die in de buurt van Simoens kwam was meester-timmerman David 't Kint, die toen 42 knechten in dienst had.

In de dertien jaar tussen 1760 en 1773 realiseerde Simoens vrijwel zestig procent van de hele productie die zijn tweeënveertigjarig loopbaan voortbracht. Deze jaren kunnen we dan ook zonder meer beschouwen als zijn topjaren, niet alleen wegens de kwantiteit, maar ook door de diversiteit en zonder twijfel ook door de kwaliteit van de bouwwerken die hij in die periode afleverde. Ongeveer een derde van zijn activiteiten in die jaren betreft stadswerkzaamheden, maar zelfs zonder deze bouwactiviteiten zou Simoens in die periode veruit de

110 DAMBRUYNE, J. e.a. o.c. p. 123.

meest succesvolle Gentse bouwondernemer geweest zijn. Veel van de belangrijkste werven situeerden zich buiten Gent. In de jaren 60 en 70 is hij aan het werk in de abdij van Grimmige.[111]Vanaf 1761 is hij actief in Ninove, waar hij verantwoordelijk was voor het voorontwerp en de uiteindelijke plannen en de opbouw van de nieuwe vleugel van de Sint-Cornelius en Sint-Cyprianusabdij[112]. In het begin van de jaren 60 wordt hij aangezocht om een aantal nieuwe gebouwen te ontwerpen in de kartuizerspriorij Sint-Martens-Bos te Sint-Martens-Lierde.[113] In 1762 – 64 bouwt hij het kasteel van Leeuwergem (nabij Zottegem) als zomerresidentie voor Pieter Emmanuel d'Hane, met als klaarblijkelijke inspiratiebron het (tijdens de Franse revolutie afgebroken) kasteel van Bellevue, in 1748 – 50 gebouwd door Madame de Pompadour in de Parijse voorstad Meudon naar een ontwerp van de architect Lassurance II (1690 - 1755).[114] In 1762 tekent hij het plan voor een Franse tuin in Leeuwergem[115] maar het plan wordt niet gerealiseerd, misschien omdat het (barokke) concept te ouderwets bevonden werd door d'Hane, misschien omdat het de afbraak impliceerde van de grote hoeve naast het kasteel. De volgende 10 jaar, van 1763 tot 1773, zal hij regelmatig aan het werk zijn te Leeuwergem om de rococotuin – met het unieke lovertheater - aan te leggen, mogelijk volgens het ontwerp van een zekere *Sr. Carpentier*, en om de dienstgebouwen te construeren.[116]

Niet alleen in Zuid-Oost-Vlaanderen is hij in die periode intensief aan het werk. Tussen 1764 en 1771 vinden we hem in de streek van Harelbeke, met de herbouw van de in 1763 afgebrande parochiekerk van Ledegem en het ontwerp voor een nieuw stadhuis voor Harelbeke,

111 Zie bijdrage van VAN BOCKSTAELE, G. o.c. De ontwerpen en de bouwactiviteiten van Jan Baptist Simoens, in dit nummer.
112 VAN DE PERRE, D. o.c. De classicistische kloostergebouwen, in dit nummer.
113 Zie bijdrage van COCK, M. De nieuwbouw van de kartuizerpriorij van Sint-Martensbos in Sint-Martens-Lierde naar de plannen van Jan Baptist Simoens (1762-1773), in dit nummer.
114 DE TEMMERMAN, I. & DE WOLF, K. Het kasteel van Leeuwergem. In de voetsporen van Lodewijk XV en madame de Pompadour, Gent, 2000, pp. 19 – 38.
115 In particulier bezit van barones della Faille d'Huysse, Leeuwergem; ondertekend en gedateerd door Simoens.
116 SAG. Vreemde steden, Elene-Leeuwergem, Memorie, s.n. en s.d. en Règlement, s.n. en s.d. (vóór juni 1768), hss. van P.E.J. d'Hane. Particulier bezit. Staet van becostinge van mijn casteel tot leeuwerghem en tgonne daraf is dependerende, hs. van P.E.J. d'Hane. Fotokopie in RAG. In 2008 werd een tot nog toe onbekend tuinplan in het kasteel van Leeuwergem gevonden, ongesigneerd en ongedateerd, maar vermoedelijk van 1762. Voor een beschrijving van dit plan: DE BURLET, V. Nieuwe beschouwingen over het park van het kasteel van Leeuwergem, in: M & L, 27/3, mei – juni 2008, pp. 6 – 25. Volgens haar is Carpentier mogelijk een leerling van L.B. Dewez. Zie verder ook: DE TEMMERMAN, I.& DE WOLF, K. Het parkdomein van Leeuwergem, een historische reconstructie, in: M & L, 19/3, mei – juni 2000, pp. 6-27.

op de plaats van het oude schepenhuis[117]– de heer van Ledegem, Robert Jan Moerman d' Harelbeke (1717 – 77)[118], is burggraaf van Harelbeke. Verder maakt hij rond die tijd een expertiseverslag voor een verbouwing van de kapittelkerk van Harelbeke, maar uiteindelijk wordt hier gekozen voor de plannen van Laurent-Benoît Dewez (1731 – 1812).[119] In die jaren bouwt hij ook de nieuwe kerk te Moerzeke (1767-1771) en verbouwt hij de parochiekerken van Machelen, Pittem[120] en Lovendegem.[121]

Ook in Gent waren er in die periode een aantal belangrijke werven van Simoens. Op vraag van Gudwalus Seiger, abt van de Sint-Pietersabdij, verbouwde hij de Schreiboomkapel en het Hebberechtsgodshuis (resp.1766-1770 en 1771-1773)[122] in de Kortrijksepoortstraat en voor de cisterciënzerinnen van Doornzele herbouwde hij de abdijkerk[123] en de kapittelzaal[124] (1767-1772). Een artistiek hoogtepunt is ongetwijfeld de constructie door Simoens van de classicistische achtergevel van het Hotel d' Hane Steenhuyse[125] en van het *salon à l' Italienne* of de grote balzaal (1771-73), uitdrukkelijk vermeld als een werk van Simoens in de manuscripten van Baert[126]. In 1772 wordt hij – samen met Drieghe - door de Raad van Vlaanderen als experts aangezocht de uitvoeringsplannen te tekenen van de provinciale gevangenis[127], beter bekend als het Rasphuis, waarin de verlichte opvattingen van Vilain XIIII over de heropvoeding en herscholing van criminelen een uitdrukking kreeg en dat opgetrokken werd o.l.v. I.B. Malfeson (1710-1786) en H. Pulinx jr. (1724-1787).

117 RAKortrijk. Harelbeke, nrs. 15307 – 15328, plannen van het nieuwe stadhuis; nrs. 15299-15305, bestekken, 1763-1764. Zie ook webstek van het VIOE: Stadhuis, Harelbeke.
118 Westek van het VIOE: Ledegem.
119 Voor het conflict tussen Dewez en Simoens, zie VAN DE PERRE, D. o.c. De classicistische kloostergebouwen.
120 Webstek van het VIOE: parochiekerken Sint-Martinus, Moerzeke; Sint-Michiel, Cornelius en Ghislenus, Machelen en Onze-Lieve-Vrouw, Pittem.
121 ANDRIES, G., COLPAERT, A., NEYT L., e.a. Geschiedenis van Lovendegem, Lovendegem, 2010, pp. 456.
122 HENDRIX, G. o.c. p. 24 en 36.
123 PIETERAERENS, M, ROBIJNS, L, VAN BOCKSTAELE, G. Van Beaupré tot Zwijveke. Cisterciënzers in Oost-Vlaanderen (1200-1999), Gent, 1999, pp. 87- 88.
124 HENDRIX, G. o.c. p. 24.
125 Het hotel d' Hane Steenhuyse werd gebouwd door Ignace Emmanuel d'Hane en zijn zoon Pieter Emmanuel; toen de zoon van de laatste, Jan Baptist, in 1784 het prinsdom Steenhuize kocht, veranderde de naam in d'Hane Steenhuyse.
126 VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten, in dit nummer.
127 RAG. Staten van Vlaanderen, nr. 513, f°115 (16/5/1772); f° 1890 (1777-1778). Zie ook VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten, GOETGHEBUER, P.-J. o.c., p. 51. Er werden verschillende plannen voor de gevangenis getekend: RAG. Kaarten en plans, nr. 184 (3 plannen, anoniem).

Interieur van de parochiekerk van Ledegem, ontworpen door Simoens in 1764 (foto D. Van de Perre).

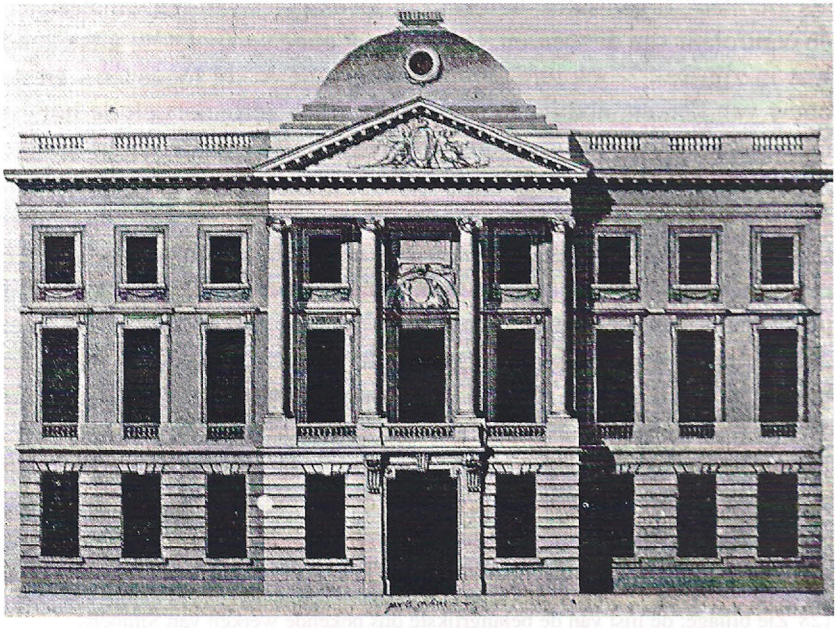

Foto van ontwerp van het kasselrijhuis te Kortrijk door Simoens (1775) . Het originele plan berustte in 1978 in de Stadsbibliotheek te Kortrijk en is thans zoek (foto is genomen uit E. VAN HOONACKER, Ikonografie van Kortrijk en omgeving, Kortrijk, 1978, nr. 511).

De firma Simoens en het netwerk

Een overzicht van de (tot nu toe) 108 bekende bouwrealisaties en andere prestaties van Simoens[128] biedt ons het beeld van een man die in de 42 jaar van zijn loopbaan als bouwmeester en architect een verbluffende activiteit vertoonde. Niet alleen de hoeveelheid van wat hij verwezenlijkte is opmerkelijk, maar ook de verscheidenheid en de complexiteit van wat hij bouwde dwingt bewondering af. Zeventien kerken heeft hij gebouwd, verbouwd of gerestaureerd. Zes abdijen deden veertien maal een beroep op hem voor werken binnen hun muren en hij was verantwoordelijk voor de bouw of restauratie van vier kastelen waarvan er twee, Leeuwergem en Poeke, een jarenlange bouwcampagne vergden. Verder was hij betrokken bij de bouw van een achttal stadshotels en evenveel publieke gebouwen zoals het Corps de Garde, de Sint-Sebastiaansschouwburg, de kazerne Het Eeckhout of het schepenhuis van Assenede. Hij (ver)bouwde ook een elftal woonhuizen, waarvan twee pastorieën.

Het spreekt voor zich dat Simoens als grootondernemer niet zelf het truweel ter hand nam; hij fungeert zeker vanaf de jaren 50[129] alleen nog als architect, organisator, berekenaar, leverancier van bouwmaterialen en controleur van de werven. Het kan niet anders dan dat hij uitstekend was in zijn vak – ook zijn tegenstanders moeten dit toegeven - en de bouw van kerken, abdijgebouwen en kastelen veronderstelt de hoogst mogelijke kennis en vaardigheid om de juiste funderingen aan te leggen, de stabiliteit te verzekeren en de logistieke steun te organiseren. De bouwrekeningen bieden het beeld van een man die een aantal meester-metsers met hun *cnaepen* aan het werk zet en nu en dan een controlebezoek brengt; op belangrijke momenten is hij blijkbaar altijd present om de werken persoonlijk te leiden. Hij moet ook mobiel geweest zijn, heel vaak op weg naar de werven. Dikwijls worden de betalingen gestort aan *sijne huysvrauwe* Theresia De Smet, wellicht omdat de ondernemer zelf vaak buiten Gent verbleef.

Bij het doornemen van de literatuur en de archivalische bronnen in verband met Simoens, valt het op dat we telkens dezelfde namen tegenkomen, zowel bij de medewerkers als bij de opdrachtgevers. Simoens moet het vertrouwen gehad hebben van veel notabelen,

128 Zie bijlage: de lijst van de belangrijkste ons bekende werken van Simoens.
129 Uit de rekening voor de verbouwing voor Maurits van Saksen van de voorname herberg De Waepens van Engeland (in de spotlustige Gentse volksmond Het Boerenhol genoemd) en het huis Coppens op de Kouter in 1746, blijkt dat Simoens daar zelf metselde. SAG. Reeks 533, nr. 105, Betaling aan Simoens voor werk en materialen voor de herberg Het Boerenhol en het huis Coppens, f° s. n. 1746.

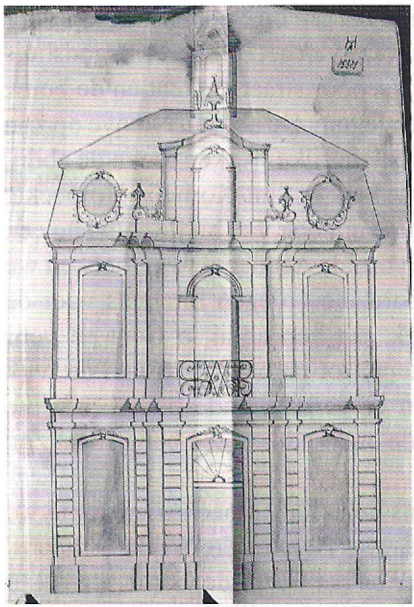

Ontwerp van het schepenhuis van Harelbeke (1764) door Simoens. Rijksarchief Kortrijk, Kerkarchief Harelbeke, nr. 15321 (foto D. Van de Perre).

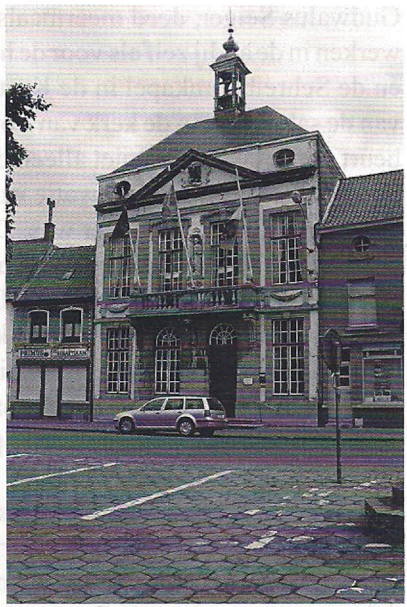

Oud gemeentehuis van Assenede, gebouwd in 1771, naar een ontwerp van Simoens (foto D. Van de Perre).

zowel binnen als buiten Gent. Voor Pieter Emmanuel d'Hane, (loco-voor)schepen van de Keure bouwde hij niet alleen het kasteel van Leeuwergem, hij legde er ook de tuin aan en construeerde bovendien de achtergevel en het *salon à l'Italienne* voor het Hotel d'Hane Steenhuyse in de Veldstraat; hij verbouwde voor de graaf eveneens zijn huis op de *Sint-Michielsleye* en kreeg van hem een belangrijke opdracht voor het Sint-Machariusfeest van 1767.[130] Het was wellicht ook d'Hane, als leider[131] van de Gentse conservatieven, die Simoens tot ontvanger wou benoemen en hij speelde ook een actieve rol – net als Simoens – bij de vorming van de Academie. Ook de abt van de Sint-Pietersabdij,

130 Op 10 februari 1767 ging Simoens met de schepenen d'Hane en Pycke de hele dag op stap om alle plaatsen op te meten, waar de triomfbogen zouden komen. 10 loges werden door neringen en abdijen betaald, 3 door de stad. SAG. Reeks 533, nr. 152, f° s.n.

131 Tot 1768 was d'Hane voorman van de conservatieven in de schepenbank van de Keure, daarna was zijn rol officieel uitgespeeld wegens het financieel schandaal rond het St-Machariusfeest van 1767, toen 6700 fl. méér uitgegeven werd dan de door Brussel toegelaten 4000 fl. De rol die hij speelde in de oprichting van de Academie bewijst echter dat zijn invloed bij de conservatieve Gentse adel in praktijk nog aanzienlijk bleef.

Gudwalus Seiger, deed meermaals een beroep op Simoens, zowel voor werken in de abdij zelf als voor de herbouw van het Hebberechtsgodshuis en de Schreiboomkapel in de Kortrijksepoortstraat te Gent en de bouw van de sakristie van de kerk van Lovendegem. De abt van Ninove op zijn beurt vertrouwde hem niet alleen de belangrijke werken toe in de abdij, maar ook de grondige renovatie van de kerk in Sint-Kornelis-Horebeke, waar de abdij tiendenheffer was. Dat de abt ook van bij de aanvang een belangrijke beschermheer van de hervormde Academie was, hebben we reeds vermeld. De abdissen van Doornzele vroegen Simoens voor de bouw van de kapittelzaal en de kerk van hun abdij in Gent en voor de herbouw van de vroegere abdijkapel tot parochiekerk van de wijk Doornzele te Evergem en zo waren er verschillende bouwheren die meer dan eens een beroep deden op de ondernemer, een bewijs van zijn degelijkheid als bouwmeester.

Op de werven zijn het ook telkens dezelfde ambachtslieden die we tegenkomen. In de eerste bouwwerken was Bernard De Wilde, Simoens' leermeester, pertinent aanwezig, maar na het Corps de Garde verdwijnt ieder spoor van hem in het werk van Simoens.[132] De man waarmee Simoens het meest te maken had, was David 't Kint. De voorbeelden van hun samenwerking zijn legio: het Corps de Garde, het kasteel van Poeke[133], de kazerne Het Eeckhout, de kerk van Pittem, de collegekamer van de schepenen van de Keure en het merendeel van alle stadswerken. Na de dood van David 't Kint werd die samenwerking gedeeltelijk - en steeds buiten Gent - verder gezet met zijn zoon Louis, die zijn vader opvolgde in al zijn functies. Ook Frans Drieghe, neef en petekind van Simoens, was een belangrijke schakel in het netwerk: hij werkte samen met zijn oom in de abdij van Ninove, in Oost-Eeklo en Maldegem en volgde hem op als prijzer, erfscheider, stadsmetselaar en werd artistiek mededirecteur Bouwkunde in de Academie. Hij leidde de firma Simoens tijdens de ziekte en na de dood van zijn oom. Vermoedelijk blijkt het belang van zijn rol als secondant niet altijd uit de bronnen. Dan is er nog Pieter Van Reijsschoot. Hij werkte buiten de Academie ook samen met Simoens als decorateur-schilder in Hotel d'Hane Steenhuyse; hij zal ook enkele jaren na de bouw het door Simoens opgetrokken Hotel de Coninck decoreren, evenals de kerk van Moerzeke; dit laatste

132 Tenzij we aannemen dat hij mee verantwoordelijk is voor de bouw van het Hotel Falligan in 1755, zoals FREDERICQ-LILAR, M. o.c., 1972, stelt; hiervoor is echter geen enkel archivalisch bewijs.

133 STROOBANTS A., Enkele gegevens over de bouwgeschiedenis van het kasteel van Poeke en over de plaatselijke zijdeteelt in de 18de eeuw, in: Appeltjes van het Meetjesland, 1982, pag. 268-294.

gebeurde echter na Simoens' dood.[134] En dan zijn er nog een aantal collega-vaklieden die regelmatig opduiken in de bouwcampagnes: de steenhouwer Judocus Spillebaut, de ticheldekker Louis De Lepaulle en de leverancier van arduin en blauwsteen, Nicolas Paternotte.

Vanaf eind november 1777 sukkelt Simoens met zijn gezondheid, want dan geeft hij zijn stadsambten voorlopig op ten voordele van zijn neef Frans Drieghe *uijt reden van sijne overgecommen onpasselijckheyt.*[135] Maanden later, op 31 juli 1778, wordt de overdracht definitief *ter Causen van sijn lanck durende incomoditeijt*[136]. Er zijn ook geen werven meer bekend in 1778 of 1779. Hij blijft tot zijn dood wel artistiek directeur van de Academie. Hij sterft op 15 november 1779, hij is dan 64 jaar en 7 maanden oud en wordt op 17 november in de Sint-Michielskerk begraven[137]. Zijn grafzerk[138] lijkt in de het midden van de 19de eeuw niet meer aanwezig te zijn.[139]

Theresia De Smet zal hem viereneenhalf jaar overleven; zij sterft op de leeftijd van 66 jaar op 13 februari 1784.

Besluit

Het lijdt geen twijfel dat Jan Baptist Simoens een van de belangrijkste Gentse architecten en bouwondernemers van de 18de eeuw geweest is, niet alleen door de onvermoede hoeveelheid en verscheidenheid van zijn gebouwen maar ook omdat hij blijkbaar als architect en/of ondernemer nauw betrokken was bij de ontstaansgeschiedenis van een aantal gebouwen in Oost- en West-Vlaanderen die tot de mooiste en interessantste van de 18de eeuw kunnen gerekend worden. Het is eveneens duidelijk dat Simoens ook door zijn tijdgenoten, opdrachtgevers zowel als collega's, hoog ingeschat werd. In het rococo van Bernard De Wilde opgeleid, vinden we in zijn werk de overgang naar het classicisme, iets waarvan hij zich wel degelijk bewust moet geweest zijn; of in de woorden van Bernaert: *Aen welcke gebauwen gevolght sijn differente goesten van moderne gelijck men in dien tijde daer aen gebruijckte soo in Vranckrijck, Duijtslant en alle de principaele scholen, die als*

134 FREDERICQ-LILAR, M. o.c., 1992.
135 Hendrix,G. o.c. Bijlage XXV.
136 Hendrix,G. o.c. Bijlage XXVI.
137 SAG. Begraafboeken Alexianen. LXVIII, nr. 22, f° 88 v; parochie Sint-Michiels zuid te Gent.
138 Voor de tekst van zijn grafsteen: VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten.
139 Althans niet meer vermeld in het werk van VAN HOOREBEKE, A.L. Recueil des épitaphes tant anciennes que modernes des églises, couvents, monastères, cloîtres, hôpitaux et cimetières de la ville de Gand. II. Saint-Michel, Gent, 1849.

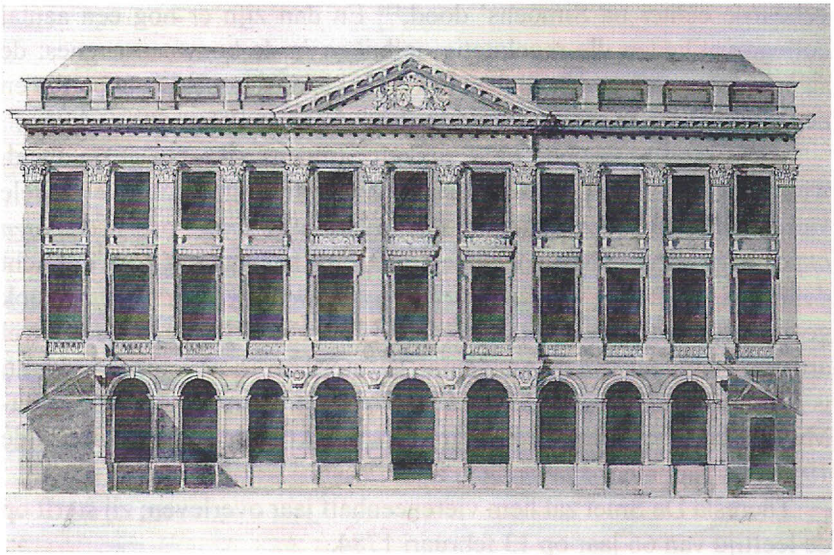

Tekening (19de eeuw) van de achtergevel van het hotel d'Hane-Steenhuize, gebouwd in 1771-1773 naar de plannen van Simoens. Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer, L120/6c (foto ©KIK-IRPA Brussel).

een vergif van de waere architecture gedoceert weert, [...] is verandert ende wederomgekeert tot de aude ende waere architecture[140] m.a.w. na het moderne vergif dat overal gedoceerd werd, het barok en het rococo, is Simoens teruggekeerd tot de oude, op de antieken geïnspireerde, ware architectuur. Niet alleen kunsthistorisch was hij op die manier (mede)toonaangevend voor zijn tijd en stad, sociaal-economisch is de organisatievorm van zijn werk die van het prille kapitalisme en bevat het talrijke elementen van de vrije markteconomie, ondanks het corporatistisch kader waarin hij nog enigszins werkte. De belangrijke rol – ook als lesgever - die hij in het ontstaan van de Academie speelde, verdient zeker ook de nodige aandacht: het is alsof alle lijnen van behoud en vernieuwing, van traditioneel vakmanschap en verlichte creativiteit die we in de figuur van Simoens ontmoet hebben daar in één punt samenkomen.

Ignace De Temmerman
Koningshofstraat 3
9620 Zottegem

140 VAN DE PERRE, D. o.c. Nieuwe biografische teksten, in dit nummer..

Lijst van de belangrijkste werken van J.B. Simoens

Hieronder vindt u in chronologische volgorde een lijst van de 71 belangrijkste prestaties die tot nu toe bekend zijn van Simoens. 37 werken werden niet opgenomen zoals herstellingswerken aan straten, riolen en kades evenals een paar minder relevante werven. We vernoemen telkens het gebouw en het aandeel van Simoens. Met 'plannen' bedoelen we één (of meer) al dan niet gerealiseerd(e) ontwerp(en) van het gebouw en/of een eventueel bestek, met 'uitvoering' duiden we aan dat Simoens de leiding had bij de bouw en/of dat hij (een deel van) het werk als aannemer uitvoerde. Verder wordt de stad of het dorp vermeld waarop de prestatie betrekking heeft, het jaar of de jaren waarin ze tot stand kwam, eventueel andere bouwmeesters die erbij betrokken waren en de huidige status. Hierin onderscheiden we: B. = bewaard ; N.B. = niet bewaard; G.B. = gedeeltelijk bewaard; VERB. = verbouwd, zodat de sporen van Simoens' activiteit vrijwel verdwenen zijn; N.U. = niet uitgevoerde plannen.

BENAMING	LIGGING	TIJD	SAMEN MET	STATUS
Gildenhuis St-Sebastiaansgilde: plannen	Gent	1737	B. De Wilde	N.B.
Opera: plannen	Gent	1737	B. De Wilde	N.B.
Corps de Garde: plannen en uitvoering	Gent	1738-39	D. 't Kint/ B. De Wilde	B.
Overleiebrug: plannen	Harelbeke	1739		N.B.
Kasteel: uitvoering	Poeke	1743-52	D. 't Kint/J.Joris, e.a.	B.
Verbouwing St-Jacobskerk: uitvoering	Gent	1744		B.
Verbouwing Prinsenhof en deel Bijlokeabdij tot militaire hospitalen: uitvoering	Gent	1745-46	J. Vispoel	N.B.
Verbouwing Het Waepen van Engeland / huis Coppens: uitvoering	Gent	1745-46		N.B.
Zijbeuken parochiekerk: plannen; fundering zijbeuk: uitvoering	St-Maria-Oudenhove	1747-48	D. De Starcke	B.
Verbouwing parochiekerk: plannen	St-Kornelis-Horebeke	1751-54		B.
Abdij: kerkschip,abtenhuis,poortgebouw, poort: plannen en uitvoering	Geraardsbergen	1751-78		G.B.
Hotel de Jonghe d'Ardoye: plannen en uitvoering	Gent	1751		B.
Restauratie kasteel: uitvoering	Oombergen	1752		N.B.
St-Pietersabdij: ramen bibliotheek: uitvoering	Gent	1753-54		B.
Kazerne het Eeckhout: plannen en uitvoering	Gent	1754	D. 't Kint	VERB.
St-Pietersabdij: koorafsluiting en doksaal: plannen	Gent	1755-59		N.B.
Verbouwing academiekamer in het Stadhuis: uitvoering	Gent	1755		VERB.
Hotel Falligan: plannen en uitvoering	Gent	1755		B.
Huis de Gouden Appel / Hotel de Coninck: plannen en uitvoering	Gent	1755		B.
Verbouwing parochiekerk: plannen	Marke	1756-57		VERB.
Verbouwing St-Machariuspesthuis:uitvoering	Gent	1758		N.B.
Abdij van Beaupré: kloostergebouwen, kerk en poort: plannen	Grimminge	1760-80		G.B.
Infirmerie St-Pietersabdij: uitvoering	Gent	1760-69	L.B. Dewez	B.
Abdijgebouwen: plannen en uitvoering (1ste fase)	Ninove	1761-93	L.B. Dewez/F. Drieghe	G.B.
Stadhuis: plannen	Lokeren	1761	D. 't Kint	N.U.
Kasteel: plan tuin	Leeuwergem	1762		N.U
Kasteel: plannen en uitvoering	Leeuwergem	1762-70	Carpentier	B.
Aanleg kasteeltuin: uitvoering	Leeuwergem	1762-78	Carpentier	G.B.
Kartuizersklooster: o.a. poort en priorij : plannen	St-Martens-Lierde	1762-73		B.
Verbouwing kapittelkerk: plannen	Harelbeke	1763		N.U.
Parochiekerk: plannen	Ledegem	1764-71	Stuijt	B.
Verbouwing het Pesthuis: uitvoering	Gent	1764		VERB.

Verbouwing het Pesthuis: uitvoering	Gent	1764		VERB.
Stadhuis: plannen	Harelbeke	1764		N.B.
Verbouwing collegekamer van de Keure in het stadhuis: uitvoering	Gent	1765	D. 't Kint	VERB.
Schreiboomkapel: plannen en uitvoering	Gent	1766-70		G.B.
Abdij Doornzele: kapittelzaal: uitvoering	Gent	1767-69		N.B.
Parochiekerk: plannen	Moerzeke	1767-71		B.
Abdij Doornzele: abdijkerk: plannen en uitvoering	Gent	1767-72		N.B.
Kasselrijhuis: plannen	Kortrijk	1767-75		N.U.
Verbouwing ruiterijschool Oudburg (Thorenburg-Mestdagh):plannen	Gent	1767		G.B.
Voormalig gemeentehuis: plannen	Laarne	1767	P. Baudens	B.
Parochiekerk: hoogkoor en sacristie: plannen	Machelen (Zulte)	1767		B.
Woning De Wulf: plannen	Gent	1769		B.
Parochiekerk: koor en sacristie: plannen	Lovendegem	1770		B.
Restauratie parochiekerk: plannen	Pittem	1770	D. 't Kint	VERB.
"Huis De Meulemeester" in de Veldstraat (niet meer bekend)	Gent	ca. 1770		B.?
Schepenhuis/ Stadhuis: plannen en uitvoering	Assenede	1771-72		B.
Verbouwing kasteel: plannen	Nazareth	1771-72		B.
Verbouwing parochiekerk: uitvoering	St-Martens-Latem	1771-72		B.
Het Hebberechtsgodshuis: plannen en uitvoering	Gent	1771-73		B.
Achterbouw Hotel d'Hane met salon à l'italienne: plannen en uitvoering	Gent	1771-73		B.
Verbouwing woning d'Hane (St-Michielslei): uitvoering	Gent	1771-74		N.B.
Hof van Herzele: plannen en uitvoering	Gent	1771		VERB.
Het kapittelhuis van de St-Baafsabdij: plannen	Gent	1771		G.B.
Voltooien voorgevel Hotel Clemmen: uitvoering	Gent	1772-75		B.
Pakhuis van het Hotel Clemmen: plannen	Gent	1772-75		B.
Zijbeuken parochiekerk H. Martinus en H. Antonius abt: plannen	Deinze	1772		B.
Project 'de Gentse Poort': plannen	Kortrijk	1772		N.U.
Pastorie: plannen	Nokere	1772	L. 't Kint	B.
Vergroting parochiekerk: plannen	Oosteeklo	1772	L. 't Kint/ F. Drieghe	B.
Hotel Van Saceghem: plannen	Gent	1773		B.
Provinciale gevangenis (Het Rasphuis): plannen	Gent	1773	Malfeson/Pulinx jr./Drieghe	N.B.
Restauratie (?) herenhuis van Potegem: uitvoering	Gent	1773		N.B.
Refuge St-Adriaansabij: plannen	Gent	1773		B.
Zijbeuken en sacristieën parochiekerk : plannen	Lede	1776-79	F. Michiels	VERB.
Pastorie: plannen	Grimminge	1776	L. 't Kint	B.
Heropbouw parochiekerk: plannen en bouwfysisch verslag	Maldegem	1777-84	L.'t Kint/Drieghe e.a.	B.
College van de Jezuïeten: opmetingsplan	Aalst	1777		n.v.t.
Griffie naast het Landhuis: plannen	Dendermonde	1777	L. 't Kint	N.B.
Abdijkapel Doornzele: plannen	Evergem	1777		N.B.
Dekenale kerk: plannen, akte i.v.m. verbouwingswerken	St-Niklaas	1777	L. 't Kint	B.

DE TIJD VAN SIMOENS
DE POLITIEKE EN CULTURELE CONTEXT
(tweede helft 18de eeuw)

Georges VANDE WINKEL

De tweede helft van de 18de eeuw die de chronologische begrenzing vormt van deze studie naar de "Architectuur van de Verlichting" in het Land van Aalst, is niet alleen voor het Land van Aalst en de ganse Oostenrijkse Nederlanden, maar ook voor het Europese continent een scharniermoment, een periode van intense evolutie op alle denkbare maatschappelijke terreinen. Deze intense evolutie zou culmineren in de Franse revolutie van 1789. Een datum als een klok, ongetwijfeld een breuk, maar toch geen donderslag bij heldere hemel. 1789 kan de vergelijking doorstaan met een aardbeving. Voorafgegaan door een stijgende ophoping van spanning en druk, volgt de ontlading in een moment van explosie en abrupte verschuivingen, een moment dat kan gevolgd worden door kleinere naschokken.

1. De Oostenrijkse Nederlanden en de nood aan vernieuwing (1715-1794)

De bloeiperiode van de Oostenrijkse Nederlanden situeert zich in de tweede helft van de 18de eeuw, onder het lange bewind van keizerin Maria-Theresia (1740-1780) en van haar zwager Karel van Lotharingen (1744-1780), de plaatselijke landvoogd, die Brussel laat uitgroeien tot een stad met gouvernementele allures.

In onze Oostenrijkse Nederlanden gaan aan het einde van het Theresiaanse bewind pogingen tot vernieuwing van instellingen en kaders schuil onder een uiterlijke schijn van rust. Deze pogingen waarover straks meer, zouden zeker geleid hebben tot nieuwe instellingen en structuren want alle elementen om een centrale regering te vormen in de moderne zin van het woord, waren aanwezig. Wanneer Jozef II (1780-1790) al deze maatregelen die ongeordend en chaotisch lijken, wil rationaliseren en coördineren, doet hij dat echter zo abrupt en bruusk dat de ganse ontwikkeling vóór haar rijping wordt afgebroken.

Bovendien is de openbare opinie totaal onvoorbereid en niet klaar om de evolutie te aanvaarden. Het zou wachten zijn op de Franse revolutie die van bovenaf de vernieuwing komt opleggen. De bedoeling van deze bijdrage is de "voorgeschiedenis van 1789" te schetsen en zo een beeld te geven van de maatschappij die de architectuur van de Verlichting mogelijk maakte en realiseerde.

Vanaf de eerste jaren van de 18de eeuw zijn er al tekenen van een voorlopig herstel. Men kan opwerpen dat deze positieve evolutie wordt bemoeilijkt door de schade van de hongersnoden in 1726 en 1740, de epidemieën van 1742-1746 en de veldtochten van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). Maar ondanks dit alles wordt overal de groei duidelijk: al zeer vroeg en meer verspreid in Vlaanderen en in het hertogdom Limburg en in versneld tempo op het Brabantse platteland aan het einde van die periode.

Ook de politieke en institutionele bovenstructuur blijft niet volledig onberoerd. Tijdens de eerste helft van de 18de eeuw blijven de instellingen en structuren nog grotendeels geïnspireerd op de vorige eeuwen met enkele minimale correcties. Zo wordt het ambt van gevolmachtigd minister ingesteld, maar dat de ambities van de centrale overheid véél verder gaan, mag blijken uit het lot van de gebieden rondom Ieper, Diksmuide, Poperinge, Veurne, Menen en Wervik. Wanneer het rijke kwartier van Ieper en de aangrenzende gebieden in 1713 – na hun inlijving bij Frankrijk door Lodewijk XIV – definitief weer bij de Zuidelijke Nederlanden gaan behoren, keren zij niet terug naar het graafschap Vlaanderen. Zij worden rijksgebied, 'land van impositie', en worden voortaan 'West-Vlaanderen' genoemd. Een duidelijk signaal dat de centrale overheid haar greep op het regionale en lokale gebeuren wil versterken en de regionale autonomie aan banden wil leggen, zo mogelijk zelfs afschaffen.

Na de Oostenrijkse Successieoorlog en de vrede van Aken (1748) realiseren de Habsburgers en hun administratie zich dat de ontgoochelende krijgsverrichtingen hun diepste oorzaak vinden in de verouderde instellingen en structuren van de Oostenrijkse monarchie. Terloops kan even opgemerkt worden dat niet alleen de centrale overheid, maar ook de regionale overheden, die doorgaans nochtans staan op hun autonomie, lering trekken uit deze belligerente periode. De opeisingen door de Franse bezetter in 1744/1748 brengen de hoofdcolleges van de Landen van Aalst, van Dendermonde en van Waas dichter bij elkaar. Zij sluiten in 1746 een contract van unie met als opzet gezamenlijk te beraadslagen over de bevelen tot levering en elkaar te helpen zo er ergens

een tekort is. Zij besluiten verder de bezettingskosten gezamenlijk te dragen en elk een derde van de oorlogslasten te betalen. De kasselrijen in Vlaanderen kunnen een dergelijke overeenkomst sluiten omdat zij in tegenstelling tot de subgewesten in de andere vorstendommen wel degelijk een actieve rol spelen in het openbare leven. De hoofdcolleges van de Vlaamse kasselrijen oefenen een reëel voogdijrecht uit over de dorpen, hebben financiële bevoegdheid en verdelen de beden over hun territorium. Zij voorzien in de infrastructuurwerken en hebben soms de burgerlijke en correctionele rechtspraak.

Terug naar de centrale overheid. Deze poogt in de toekomst de instellingen te moderniseren en de structuren meer efficiënt te maken. Deze pogingen gaan veelal samen met centralisatietendensen. De Collaterale Raden onder supervisie van de gevolmachtigde minister verzetten meer werk dan ooit, zij worden beter ingelicht en werken met de nodige ernst. De Geheime Raad werkt aan de verjonging en de vernieuwing van de kaders der ondergeschikte besturen en pousseert een nieuwe kerkelijke en culturele politiek. De Raad van Financiën bevordert de opkomst van niet-corporatieve nijverheden, los van de "middeleeuwse" ambachten, en voert zulke efficiënte beheersmethoden in, dat de Zuidelijke Nederlanden van dan af een gebied worden dat geld opbrengt voor de Habsburgse monarchie.

In het algemeen kan men stellen dat de regering zich voortaan inlaat met werkterreinen waarvoor zij vroeger geen oog had. Hiertoe laat zij zich helpen door technische commissies, naar Spaanse traditie meestal junta of jointe geheten. Zo breidt het centrale gezag zijn controle over het land uit. Er komen o.a. junta's voor de amortisatie van de kerkelijke goederen en voor de organisatie van de studies. Blijvend werk doet de Junta voor Waterstaat (1772-1784). Zij heeft de bevoegdheid over het beheer van het hele Scheldebekken en kan de regelmatig weerkerende overstromingen onder controle krijgen. In 1774 richt zij een waterbouwkundige school op. Zij zal later ook de bouw van de straatwegen onder haar controle krijgen.

Qua voedselvoorziening maakt de "agrarische revolutie" van de 18de eeuw voor het eerst in meer dan een eeuw een duurzame bevolkingstoename mogelijk. De aardappelteelt verspreidt zich sinds de late 17de eeuw vanuit West-Vlaanderen in oostelijke richting en wordt circa 1720 geattesteerd in het Land van Aalst en van Dendermonde. Het verdwijnen van het drieslagstelstel verhoogt in aanzienlijke mate het rendement van de graanteelt. Bovendien kent de regering van Maria Theresia vanaf 1748 een uitzonderlijke lange periode van vrede.

Welvaart en welzijn nemen toe, zeker niet voor iedereen en ook al niet voor iedereen in dezelfde mate, maar toch wordt de tweede helft van de 18de eeuw een ongezien voorspoedige periode.

Mede onder invloed van de ideeën der Verlichting komt er – naast de relatieve en beperkte welvaart – aandacht voor het welzijn. De bekommernis om de gezondheid en veiligheid van de bevolking brengt mee dat steden als Antwerpen, Brussel, Gent, Kortrijk, Aalst, overgaan tot het organiseren van straatverlichting na het invallen van de duisternis, dat bescheiden reinigingsdiensten tot stand komen, dat burgerwachten worden ingeschakeld voor de veiligheid in de stad en op het platteland. Waar tijdens het hele Ancien Régime hulp aan de armen een tandem vormt met het strafrecht betreffende bedelaars en landslopers, vormt een ordonnantie van 14 december 1765 een belangrijk keerpunt. Zij beslist dat de armen recht hebben op onderstand en dat deze moet worden gegeven op basis van de woonplaats: aan steden, dorpen wordt samen met de parochies de volle verantwoordelijkheid gegeven voor de armenzorg. De lokale gezagdragers mogen hiervoor beroep doen op de armentafels. Na 1770 wordt ijverig gezocht naar concrete vormen van hulpverlening, die bij deze beginselverklaring aansluiten.

Voorlopig kunnen wij vaststellen dat in de loop van de 18de eeuw en vooral vanaf het eeuwmidden een aantal vernieuwende impulsen opduiken binnen de economische en sociaal-demografische onderbouw én binnen de politiek-institutionele en algemeen-culturele bovenbouw. Vanwaar de initiële lont werd aangestoken, is een kip-of-eidiscussie en deze vraag valt hoe dan ook buiten het bestek van deze bijdrage. Feit blijft dat de centrale administratie van de Habsburgers binnen de Oostenrijkse Nederlanden een aantal maatregelen kan nemen die haar worden ingegeven door de ideeën van de Verlichting én dat zij deze maatregelen met succes kan nemen en doorvoeren omdat de maatschappij er rijp voor is. In een wederzijdse beïnvloeding zullen onder- en bovenbouw leiden tot een dynamiek die uiteindelijk het einde van het Ancien Régime zal inluiden. Belichten wij even een aantal van die maatregelen.

2. Maatregelen van de centrale overheid en de obstakels

De verlichte regering van Maria Theresia is zich duidelijk bewust van de wijzigende sociaaleconomische factoren en wil daar zo niet greep op, dan toch inzicht in verwerven. Dit geeft aanleiding tot een buitengewoon vruchtbare administratieve activiteit. In 1764 wordt voor het eerst een

industriële statistiek opgemaakt. Twee jaar later komt er een kadaster van Luxemburg, in 1782 gevolgd door Limburg. Volkstellingen voor Brabant worden gehouden in 1755 en 1784. En vermelden wij tenslotte de kabinetskaart van Ferraris (1770-1777). Allemaal ondernemingen van grote betekenis, die de vergelijking kunnen doorstaan met de initiatieven die de Habsburgers ook in hun andere landen zoals Bohemen, Hongarije, Lombardije, het groothertogdom Toscane, ... nemen.

Een tweede belangrijke exponent van, c.q. impuls tot de expansie tijdens de 18de eeuw vormt de aanpassing van de infrastructuur. De snelle uitbreiding van een aangepast en verhard wegennet zorgt ervoor dat het land in alle weersomstandigheden in een minimumtijd kan worden doorkruist. Soms gaat het reeds om de aanleg van totaal nieuwe wegen (een concept dat vooral in de 19de eeuw zal doorbreken), soms om het verharden en/of verbreden van bestaande wegen zoals het geval is met de verbinding Aalst-Ninove. Ook bij de verruiming van de waterwegen wordt naar een grotere efficiëntie gestreefd. In dit kader moet men de (slechts gedeeltelijk uitgevoerde) kanalisatieplannen voor de sterk meanderende Dender zien. Bij veel van deze infrastructuurwerken blijft de rol van de centrale overheid eerder beperkt en veelal adviserend. De concrete realisatie laat men bijna altijd over aan allerlei provinciale, lokale en zelfs privé-initiatieven. De resultaten zijn er niet minder bevredigend om. Reeds tegen het einde van het Ancien Régime kent het verkeersnet in de Zuidelijk Nederlanden een grote dichtheid. Per 100 km^2 komen ongeveer 10 km verharde wegen voor.

De grootste ingrepen van de centrale overheid zijn evenwel gericht op het versterken van haar eigen gezag en dit ten koste van de oude, van oorsprong nog (laat-)middeleeuwse bestuursvormen. Wij vermeldden al hoe de Westhoek na zijn tijdelijke inlijving bij Frankrijk in 1713 terugkeert naar de Habsburgers, maar niet langer ressorteert onder het graafschap Vlaanderen. Het ganse gebied wordt 'rijksgebied'. In 1725-1734 mislukken de pogingen om de provincies het Franse centralistische systeem van de intendanten op te dringen. En toch wordt het provinciaal bestuur steeds minder door de vroeger zo machtige gouverneurs waargenomen. Waar zij nog bestaan, wordt de functie ervan afgeschaft zoals in Limburg (1754), of vacant gelaten zoals in Luxemburg (1756). In Namen wordt de functie in het met Habsburg bevriende huis van de prinsen van Gaver gelaten, in Henegouwen in de familie van Arenberg. In elk geval hebben de titularissen geen invloed meer op het centraal bestuur. Zo poogt Brussel het bestuur van de provincies te beperken ten voordele van zijn eigen invloed.

Een tweede obstakel voor de uitbreiding van het centrale gezag zijn de Statenvergaderingen, hoewel zij niet veel invloed op 's lands politiek meer hebben. Voor Vlaanderen worden tot drie maal toe ingrijpende veranderingen doorgevoerd. Traditioneel voert de Bestendige Deputatie van de Staten samen met de pensionaris de administratieve taken uit. Deze ambtenaar, aangesteld voor het leven, heeft veelal een beslissende invloed op de houding van de Staten. Het centrale gezag regelt het in de loop van de 18de eeuw zo dat hij in Vlaanderen (maar ook in Henegouwen en Limburg) slechts voor drie jaar wordt gekozen. Zijn verder aanblijven hangt af van de instemming van de vorst. Dit versterkt andermaal de invloed van Brussel, dat ook enige inspraak krijgt bij de benoeming van andere provinciale ambtenaren. Een tweede blijvende ingreep betreft het stemmen over de jaarlijkse bede, eeuwenlang de voornaamste taak van de Staten. In 1754 wordt deze bede door de Staten van Vlaanderen voor altijd goedgekeurd.

In datzelfde jaar 1754 volgt nog een derde maatregel: de vorst dringt een vertegenwoordiging van de kleine steden en van de plattelandsdistricten op aan de Staten van Vlaanderen. Ondanks deze verruiming van de statensamenstelling blijven de Zuidelijke Nederlanden in de 18de eeuw een standenstaat, maar de politieke rol van de adelstand is praktisch uitgespeeld. Invloed kan een lid daarvan alleen nog uitoefenen in een schepencollege of als bezitter van een officie (ambtsadel), als hoog officier in het leger of als groot eigenaar van gronden en renten. Zijn stand is daarbij niet hermetisch gesloten: vele rijke kooplieden kopen in de loop van de eeuw hun opname in de adel. Het is typerend voor de groei van een zekere democratische geest dat iedereen meer en meer gelijk wordt voor de wet. Geestelijken en adel worden in principe samen met het gewone volk en op gelijke wijze belast bij nieuwe fiscale verordeningen. Fiscale vrijstellingen en privileges worden vooral na 1750 herhaaldelijk met duidelijke instemming van de hoogste regeringsinstanties aangevallen, verminderd of afgeschaft. Een decreet van 1758 in Vlaanderen schaft in belangrijke mate de vrijstelling van de verbruikstaksen af. Het daaropvolgende jaar wordt de exemptie van de Aalsterse pastoors inzake de taille geannuleerd. De taille of zetting is een belasting, veelal vastgelegd door schatters of bedezetters volgens de 'gestaetheyd', het bezit en het inkomen. Maria-Theresia is zich zo bewust van de rol die zij in deze evolutie naar gelijkberechtiging speelt, dat zij nog tijdens haar leven op het mausoleum dat zij voor zich zelf bestemt, laat beitelen: *Tributorum aequitatem instaurav*it ("Zij voerde de gelijkheid van lasten in").

Met twee diplomata van 1 januari 1787 – ofschoon pas maanden later bekendgemaakt – bruuskeert Jozef II deze hele evolutie. Hij voert een heel nieuwe bestuurlijke en gerechtelijke orde in. De centrale raden, junta's, comités en de secretarie worden versmolten tot één Koninklijke Algemene Regeerraad onder voorzitterschap van de gevolmachtigd minister. Onze gewesten worden verdeeld in negen *kreitsen* of *cercles* onder intendanten die weer enkele kreitscommissarissen in de provincie onder zich hebben. De hervorming beoogt een snellere en betere werking van het bestuursapparaat, een nauwgezetter controle op de lokale magistratuur en een stipter uitvoering van de centrale bevelen. De intendanten vormen er de hoeksteen van. De intendanten en commissarissen moeten waken over alle aspecten van het 'politiek en economisch bestuur'. Ze worden met andere woorden geacht op te treden als miniaturen van Jozef II zelf. Eigenlijk valt alleen de rechtspraak buiten hun bevoegdheid. Die wordt voor het eerst totaal gescheiden van het bestuur en toegewezen aan gediplomeerde juristen. Ook de invoering van één wetboek was voorzien. Alle bestaande rechtbanken en jurisdicties worden afgeschaft. Er komen nieuwe onafhankelijke, goedkope en voor de armen zelfs gratis werkende Koninklijke rechtbanken voor in de plaats en wel volgens drie instanties. Deze hervormingen zijn niet alleen revolutionair doordat ze vooruitlopen op hun tijd, ze beroven de lokale machtigen van 'hun' rechtsmacht en nog grote bestuurlijke autonomie en ontkrachten bovendien hun grote verweermiddel, de Statenvergaderingen. De parallellen met het Nouveau Régime en zelfs met de hedendaagse bestuursstructuur zijn opvallend.

3. Tanende macht van de geestelijkheid

Maar laten wij niet vooruit lopen op de geschiedenis. Een voorname opponent en/of concurrent vindt het centrale gezag tijdens de hele 18de eeuw in de macht van de geestelijkheid. Deze macht steunt op een drievoudige basis: het aantal geestelijken, hun invloed die ver buiten het zuiver godsdienstige terrein reikt, en hun rijkdom. Reeds onder Maria Theresia wordt werk gemaakt van een reglementering voor de kloosters. Te Brussel, net als te Wenen, oordeelt men dat de regulieren te talrijk zijn en teveel rijkdommen ophopen. Op 13 mei 1771 komt er een verbod een dos te vragen aan de novicen, een maatregel die nog verscherpt wordt op 18 april 1772. Ook het overmaken van legaten of schenkingen wordt onmogelijk gemaakt. Op 18 april 1772 wordt verder

een minimumleeftijd van 25 jaar opgelegd voor de intrede in het klooster. Met deze maatregelen, die de numerieke sterkte inperken en een verdere aangroei van rijkdom blokkeren, komt men tot een jozefinisme *avant la lettre*. Jozef II zal de regulieren nog veel hardhandiger aanpakken. Hij besluit tot de opheffing van alle 'nutteloze' kloosters, dat wil zeggen, van de huizen van louter contemplatieve aard waarvan de leden zich niet sociaal verdienstelijk maakten, bij voorbeeld in de zielzorg, het onderwijs of het hospitaalwezen. In een tweede fase zouden zelfs de 'overtollige' klooster moeten verdwijnen. De zinvolheid van het kloosterleven wordt door de utilitaristisch ingestelde keizer enkel afgemeten naar zijn maatschappelijk nut, met andere woorden, ook de kloosterlingen worden op de eerste plaats of zelfs uitsluitend als staatsburgers beschouwd.

In die laatste overtuiging ziet men de groeiende invloed van de Verlichting. Ten gevolge van een nieuwe bewustwording eist de burgerlijke overheid een aantal functies op, die de geestelijkheid sinds eeuwen uitoefent. Registratie van geboorten, huwelijken en sterften, onderwijs en armenzorg beschouwt de overheid als usurpaties en op al deze gebieden worden beperkende maatregelen getroffen. Vanaf 1743 bereidt de Geheime Raad een herziening van het huwelijksrecht voor, het meest delicate van de *materiae mixtae* waar kerk en staat elkaar raken. De grote gevoeligheid op dit terrein bewijst dat voor beide partijen veel op het spel staat. De kerkelijke autoriteiten zijn uiteraard gevoelig voor de nieuwe huwelijkswetgeving. Op 28 september 1784 verschijnt het sinds lang aangekondigde edict met een volledige burgerlijke huwelijkswetgeving. Aan de kerk wordt enkel zeggenschap over het huwelijk gelaten voor zover het de sacramentele aspecten geldt. Als contract tussen twee partijen is het volledig onderworpen aan de burgerlijke wet. Traditioneel kerkelijke huwelijksbeletselen worden afgeschaft. In feit vormt dit edict de eerste aankondiging van de latere scheiding tussen kerk en staat. In de loop van 1785 en 1786 verschijnen verschillende decreten die diepgaand ingrijpen in het traditionele parochieleven waar kerkelijke feesten, gebruiken en broederschappen het sociale leven ordenen en ritme geven. Alle religieuze broederschappen worden opgeheven en vervangen door één enkele 'confrerie van de werkzame naastenliefde'.

Alle geplande hervormingen raken in een stroomversnelling met de kloosterhervorming, die vanaf januari 1782 wordt voorbereid onder Jozef II. Op 17 maart 1783 verschijnt het decreet dat de opheffing van een reeks kloosters aankondigt en de oprichting van de religiekas

meedeelt. De gelden die daarin terecht komen, zullen o.a. worden gebruikt voor het verhogen van het aantal parochies en van het aantal parochiepriesters. Het aantal parochies is tussen de 16de en de 18de eeuw bijna onveranderd gebleven. De tijden waren te bewogen, de toestanden te onzeker en de schommelingen van de bevolking niet belangrijk genoeg en te weinig constant om tot grondige hervormingen aan te zetten. De demografische expansie van de 18de eeuw, die zich vooral in de welvarende plattelandstreken doet voelen, verandert echter zienderogen het woonpatroon: de oudere dorpskernen nemen toe en overal ontstaan nieuwe gehuchten, vaak op onbenutte of braakgebleven gronden. Hun bewoners behoren niet zelden tot de minder bemiddelde handarbeiders. Hier is een sterke nood aan nieuwe parochies, aan meer zielzorgers, aan meer sociale ondersteuning. In de Zuidelijke Nederlanden van de 18de eeuw wonen plattelandsbewoners soms ver van hun parochiekerk en zijn sommige parochies te uitgestrekt of te talrijk bevolkt. De geldmiddelen om dit te verhelpen en nieuwe parochies op te richten of het aantal priesters in de zielzorg te verhogen meent de keizer te kunnen vinden bij de kloosters. In de ogen van Jozef II zijn de kloosteropheffingen slechts een onderdeel van een groots plan dat in al zijn erflanden systematisch ten uivoer wordt gelegd. Het hoofddoel is alle landen een goed uitgebouwd parochiewezen te schenken, zodat bekwame parochiepriesters zich in optimale omstandigheden kunnen inzetten voor het welzijn van de gelovigen en voor het nut van de staat. In feite volgt Jozef II een internationale trend bij de afschaffing van 165 contemplatieve, 'onnuttige' kloosters (zonder activiteit in de zielzorg, onderwijs of ziekenzorg). Hij beoogt een herinrichting van de kerk en een herverdeling van haar mogelijkheden ten bate van een 'verlichte' zielzorg en sociale dienstverlening.

Een laatste heikel punt in de relatie tussen burgerlijke overheid en kerkelijke macht is het enorme onroerend patrimonium dat de kerk sinds een half millennium in haar bezit heeft. Dit wordt een levensgroot probleem wanneer in de loop van de 18de eeuw de bevolking gaat toenemen. Waar de Vlaamse en Brabantse steden in de loop van de 15de-begin 16de eeuw nog circa 40 à 50 % van de totale bevolking voor hun rekening nemen, daalt dat percentage in de late 18de eeuw tot 20 à 25 %. Het aandeel van de primaire sector in de tewerkstelling is nooit belangrijker geweest dan tijdens de 18de eeuw. In sommige regio's kan de toenemende bevolking nog profiteren van de verdeling der gemene gronden, maar op het einde van de 18de eeuw stelt men een toenemende versnippering van het landbouwbezit vast. Dwergbedrijven, waar men

in de regel slechts over enkele aren tot maximum één ha beschikt, nemen sterk in aantal toe, soms met een stijgingspercent van de orde van 100 %, ongeveer parallel met de bevolkingsevolutie ... Het resultaat is een absolute verslechtering van de positie der plattelandsbewoners tegen het einde van de 18de eeuw.

In deze context neemt de overheid maatregelen om een verdere uitbreiding van het grootgrondbezit te verhinderen. Het edict van 15 september 1753 over goederen in de dode hand verbiedt kerkelijke instellingen nog goederen te verwerven zonder toestemming. Niet-geamortiseerde goederen moeten binnen het jaar worden verkocht of er moet een belasting van vier jaar inkomsten of één zesde of zevende van de waarde worden betaald. De premonstratenzers van Averbode betalen bijvoorbeeld 6416 gulden amortisatierechten en verkopen voor 53.288 gulden onroerende goederen.

Net in deze periode, wanneer het - door het edict op de goederen in de dode hand - voor de abdijen praktisch onmogelijk wordt nog onroerende goederen aan te schaffen, zien diezelfde abdijen de opbrengst van hun landbouwactiviteiten aanzienlijk toenemen. Door de stijgende opbrengst van de landbouw, grotendeels een gevolg van de verbetering van de landbouwmethodes, maar vooral door de prijsstijging van de landbouwproducten beschikken de abdijen over steeds meer inkomsten. De overheid probeert langs zeer uiteenlopende wegen deze meerinkomsten af te romen of voor in haar ogen nuttige doelen aan te wenden. Na de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) moeten de abdijen grote sommen geld lenen aan de staat. De belastingen en andere lasten die opgelegd worden bij de benoeming van nieuwe abten, worden systematisch verhoogd. Verder zijn de abdijen verplicht mee te betalen aan de kosten van de aanleg van het Koninklijke Plein en van de straten rond het Warandepark in Brussel. Van wezenlijk belang voor de ontwikkeling van de 18de-eeuwse architectuur is een verordening van 25 september 1769, die de tiendheffers verplicht in te staan voor bouw of herbouw, onderhoud of restauratie van parochiekerken en pastorieën. Vooral de premonstratenzers, die veel parochies hebben, voelen de weerslag van dit edict.

4. Architectuur en kunst

Maar de belangrijkste stimulans voor de opbloei van de architectuur der Verlichting komt van de abdijen zelf. Abdijen waren doorheen de geschiedenis altijd geneigd veel te bouwen en te verbouwen. Maar in de tweede helft van de 18de eeuw zijn er bijzondere redenen voor die bouwactiviteiten. Bevreesd dat ze steeds meer zullen worden gedwongen leningen te onderschrijven, starten zij grote bouwcampagnes op om hun kerken en abdijgebouwen, hun refuges en hoeves vaak volledig te vernieuwen en grondig uit te breiden. Paradoxaal genoeg gebeurt dit in een periode waarin – door de verhoging van de professieleeftijd en de wijzigende mentaliteit – het aantal intredes eerder stagneert, zo niet achteruitgaat. Eigenlijk is er geen behoefte aan die grote abdijgebouwen en na de storm van de Franse Revolutie is ook het maatschappelijk draagvlak ervoor verdwenen. Veel van deze 18de-eeuwse abdijgebouwen zullen dan ook soms na amper enkele jaren gefunctioneerd te hebben, worden afgebroken of omgebouwd tot een industriële vestiging. Dit is des te meer het geval waar deze abdijen zich in of nabij een stedelijke context bevinden. Het kan nauwelijks toeval zijn dat bij de premonstratenzers de grote Kempische abdijen als Averbode, Postel en Tongerlo na 1830 worden heropgericht terwijl Antwerpen (Sint-Michiels), Ninove en Veurne omzeggens totaal van de kaart worden geveegd.

De 18de-eeuwse bouwwoede beperkt zich overigens niet tot de "traditionele" religieuze ordes. Classicistische gebouwen huisvesten in de 18de eeuw pensionaten en colleges, in het bijzonder jezuïetencolleges zoals in Aalst of in Luik. In de burgerlijke architectuur is het gebruik van de kastelen in de Nieuwe Tijd op zeer uiteenlopende manier gewijzigd. De grotere kastelen blijven als hoofdverblijf of als 'speelhuis' van stedelingen in gebruik en onttrekken zich meer en meer aan het dorpsleven. Wanneer de eigenaars het zich maar enigszins kunnen permitteren, verbouwen die hun kasteel regelmatig in de stijl van het ogenblik. Sanderus' *Flandria Illustrata* geeft een schitterend overzicht van de 17de-eeuwse Vlaamse kastelen, meestal in hun renaissance-gedaante. Ruim honderd jaar later zijn vele daarvan min of meer grondig gewijzigd door classicistische verbouwingen. Voor het Koninklijk Instituut van Mesen te Lede gebeurt dit vanaf 1749 door de Italiaanse architect Servandoni. Na het midden van de 18de eeuw getuigen talrijke nieuwgebouwde classicistische kastelen van de welvaart der hogere klassen. Maar niet alleen kastelen zelf ondergaan

gedaanteverwisselingen, ook de bijbehorende vijvers en parken krijgen een nieuw aanzicht. Rechthoekig afgelijnde waterpartijen met meetkundig afgelijnde hovingen en tuinen uit de renaissance worden aan het einde van de 18de eeuw met weldoordachte 'spontaniteit' geromantiseerd.

Steden ondergaan in de tweede helft van de 18de eeuw een grondige stedenbouwkundige wijziging. De kerkhoven rond de kerk worden geëlimineerd en geven aanleiding tot nieuwe pleinaanleg. Open ruimtes van afgeschafte kloosters komen vrij. De stadsvesten en stadspoorten verliezen hun militaire betekenis en worden ontmanteld, zodat de steden buiten hun traditionele omwalling kunnen uitbreiden. De ambtsadel en de nieuwe rijken bouwen statige stadshotels en participeren in de stad aan nieuwe vormen van vermaak en gemeenschapsleven, zoals de opera en de loges. De stedelijke overheid reglementeert het bouwen en eist het indienen van een bouwaanvraag met bijhorend plan. Kanalen (coupures) worden tot aan de stadsrand gebracht en aan de nieuwe rechte kaaimuren worden moderne, grote pakhuizen gebouwd.

De overheid is niet blind voor deze ongekende groei van de architectuur en van de andere kunsten. In een aantal steden - vooral in het Vlaamse landsgedeelte - toont de magistraat een bijzondere belangstelling voor het kunstonderwijs. Met goedvinden van de Geheime Raad worden door steden zoals Antwerpen, Brugge, Gent, Brussel, Ieper, Kortrijk, Mechelen, Oudenaarde, academies voor schone kunsten opgericht of gepatroneerd, waarin lessen in tekenen en architectuur worden gegeven. Veelal bevestigt de centrale overheid de stichting van de school en haar huishoudelijk reglement en schenkt zij deze na een aantal jaren de pronkerige titel van "Koninklijke Academie".

5. De positie van Gent en Aalst

Gent blijft, ondanks het Brusselse centralisme, in de 18de eeuw toch nog een belangrijk regionaal centrum. Van 1750 naar 1800 stijgt de bevolking van circa 45.000 naar 52.000 inwoners. Het is de hoofdplaats van het graafschap Vlaanderen, centraal gelegen op een knooppunt van water- en landwegen. Gent groeit vooral uit tot een ambtenarenstad. Gent huisvest alle belangrijke instellingen van Vlaanderen. De Raad van Vlaanderen, de hoogste rechtbank van het graafschap, brengt de aanwezigheid mee van een belangrijk aantal juristen. De stad biedt tevens onderdak aan de Staten van Vlaanderen, het parlement waarin steden, kasselrijen en de geestelijkheid zitting hebben. Het dagelijks bestuur

wordt uitgeoefend door de deputatie. De burgemeester van Gent is automatisch ook voorzitter van de Staten en van haar deputatie. Abdijen als die van Ninove en Geraardsbergen, waarvan de abten regelmatig in de deputatie zetelen, achten het om die redenen opportuun te Gent een refuge te hebben. Gent is de zetel van een bisdom met het bijhorende kathedraalkapittel. De stad herbergt meer dan 30 kloosters binnen haar muren, waaronder de Sint-Pietersabdij, de rijkste abdij van Vlaanderen. Daarnaast heeft Gent zijn eigen stedelijke instellingen, waaronder de belangrijke schepenbanken van de Keure en van de Gedele. Het heeft zijn gilden en ambachten, zijn parochies, zijn instellingen voor zieken- en armenzorg en voor onderwijs. Kortom Gent is in de tweede helft van de 18de eeuw, naast een bloeiend economisch centrum, het belangrijkste dienstencentrum van Vlaanderen.

De cultuur te Gent is op Frankrijk gericht. Uiteraard is de dominantie van het Franse geestesleven een Europees fenomeen. De voertaal aan het hof te Brussel is het Frans, waardoor de hogere administratie, ook te Gent, geleidelijk aan verfranst. We geven drie instellingen aan die typisch zijn voor het culturele leven van die tijd. In 1737 krijgt Gent een nieuw operagebouw. Tussen 1762 en 1786 worden te Gent niet minder dan acht vrijmetselaarsloges gesticht. In 1748 begint Filips Karel Marissel, naar Parijs model, een kunstacademie. Aanvankelijk fungeert die als privéschool. In 1751 wordt die erkend door het stadsbestuur.

De positie van Aalst vertoont gelijkenissen, maar ook grote verschillen met die van Gent. De stad is qua inwonersaantal vijfmaal kleiner (10.600 in 1750 naar bijna 12.000 in 1800 voor Aalst en Nieuwerkerken samen). Hoewel minder gunstig gelegen dan Gent, heeft het als Denderstad op de weg Gent-Brussel toch zijn economische troeven. In de 18de eeuw fungeert Aalst als de hoofdplaats van het Land van Aalst. Deze kasselrij is in oppervlakte en bevolkingsaantal veruit de grootste in het graafschap Vlaanderen. Ze omvat niet minder dan 149 dorpen en steden. Het kasselrijbestuur wordt gevormd door het hoofdcollege, dat voorgezeten wordt door de burgemeester van Aalst. Aalst wordt in de 18de eeuw de quasi exclusieve vergaderplaats, ten nadele van Geraardsbergen. Daartoe beschikt het hoofdcollege over een eigen gebouw, het 'landhuis'. Met de komst van de Fransen wordt op 16 januari 1796 de administratie van het Land van Aalst afgeschaft.

Te Aalst wordt de vrijmetselaarsloge *La discrète impériale* gesticht in 1764. Voor een opera was de stad te klein, maar met het 'Concert' krijgt de stad toch in 1792 een eigen burgerlijke muziektempel. Een tekenacademie komt er pas in 1805.

6. Vilain XIIII als prototype van de verlichte politicus

Jean Jacques Philippe Vilain XIIII wordt te Aalst geboren op 1 mei 1712 en overlijdt te Wetteren op 15 augustus 1777. Zijn levensloop valt letterlijk samen met die van Jan Baptist Simoens. Als burgemeester van Aalst en voorzitter van het Land van Aalst en nadien als burgemeester van Gent en voorzitter van de Staten van Vlaanderen verbindt zijn persoon de geschiedenis van beide steden. Tevens is hij een uitgesproken verlichtingsfiguur. Zijn belangstelling geldt vooral sociaaleconomische vraagstukken, die hij op een wetenschappelijke en statistische wijze benadert. Door die aanpak verwerft hij groot gezag bij de Oostenrijkse administratie.

De familie van Vilain is er een van kleine ambtsadel. Ze is al gedurende enkele generaties te Aalst gevestigd. De vader van Vilain is heer van Welle en Iddergem en ontvanger-generaal van het Land van Aalst. Die laatste functie wordt erfelijk binnen de familie en van generatie op generatie doorgegeven. De oom van Vilain, Jan Baptist Vilain, is voordien burgemeester van Aalst..

In 1743 wordt Jean Jacques Philippe op 31-jarige leeftijd burgemeester van Aalst, een ambt dat hij koopt voor een periode van 10 jaar. Door die functie wordt hij tevens voorzitter van het hoofdcollege van het Land van Aalst. Voor Aalst heeft Vilain één grote economische droom: een snelle verbinding te land en te water tussen Henegouwen (steenkool, steengroeven) en de Schelde, met Aalst als knooppunt op de weg Gent-Brussel. Daartoe wil hij de Dender kanaliseren van Ath tot Aalst en van Aalst een directe verbinding maken met de Schelde via een nieuw kanaal Aalst-Baasrode. Tevens wil hij een directe verbinding tussen Edingen en Aalst. Deze projecten, die Aalst bevoordeligen, maar Geraardsbergen en de streek van Zottegem niet ten goede komen, worden te Brussel gunstig ontvangen, maar door de andere leden in het hoofdcollege gedwarsboomd. Ook in een ander revolutionair dossier vangt hij bod en weigeren de andere leden van het college hem te steunen. In de strijd tegen de misdaad en de landloperij, wil hij een nieuwe gevangenis te Aalst bouwen. In zijn visie staan niet meer straf en opsluiting centraal, maar correctie en heropvoeding. Elke gevangene dient over een eigen cel te beschikken en bij een gevangenis dienen werkplaatsen voorzien te worden, zodat misdadigers, werklozen en bedelaars zich dienstbaar kunnen maken aan de maatschappij. Ontgoocheld dient hij in december 1751 ontslag in als burgemeester en voorzitter van het college van het Land van Aalst.

Gegraveerd portret van Jean Jacques Philippe Vilain XIIII, eerst burgemeester van Aalst, daarna van Gent. De gravure is genomen uit J.P. VILAIN XIIII, Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs et les fainéants..., Brussel, 1841. Het originele, geschilderde portret berust thans in het kasteel van Kruibeke.

Hij verhuist naar Gent, waar zijn capaciteiten meer gewaardeerd worden. Eerst wordt hij raadspensionaris bij de Staten van Vlaanderen en in 1754 derde schepen van de Keure, nadien in maart 1755 voorschepen (burgemeester) en voorzitter van de Staten van Vlaanderen. Hij blijft deze functies met succes uitoefenen tot aan zijn dood in 1777. In 1758 ontvangt hij omwille van zijn verdienste de titel van burggraaf en om zijn nieuwe status te bevestigen koopt hij een landgoed te Wetteren. Hij heeft vooral oog voor het financieel beleid van de stad Gent en van de Staten. Zijn ideeën daarover schrijft hij neer in zijn *Réflections sur les finances de la Flandre* van 1755. Hij is actief in de strijd tegen de rundveepest (1769-1774), maar verwerft vooral wereldfaam omwille van de nieuwe gevangenis die hij te Gent door de Staten laat bouwen in 1772-1775, het zogenaamde Rasphuis aan de Coupure. In 1775 herneemt hij in zijn geschrift *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs et fainéants à leur propre avantage et de les rendre utiles à l'état* zijn vroegere Aalsterse ideeën over het gevangeniswezen.

Georges Vande Winkel
Heirebaan 107, 9400 Ninove-Denderwindeke

BIBLIOGRAFIE

Dit artikel stoelt op een (hernieuwde) lectuur van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 5-9: *Nieuwe Tijd*. Vooral volgende bijdragen brachten ideeën en gegevens aan:

E. SCHOLLIERS en Chr. VANDENBROEKE, *Structuren en conjuncturen in de Zuidelijke Nederlanden 1480-1800*, *-AGN*, 5, 1980, p. 252-310.

P. LENDERS, *Instellingen, de permanente kaders in de Zuidelijke Nederlanden 1700-1780*, - *AGN*, 5, 1980, p. 406-418.

C. VANDENBROEKE, *Landbouw in de Zuidelijke Nederlanden 1650-1815*, - *AGN*, 8, 1979, p. 73-101.

P. LENDERS, *De Zuidelijke Nederlanden onder Maria Theresia 1740-1780*, - *AGN*, 9, 1980, p. 92-112.

L. DHONT, *Politiek en institutioneel onvermogen 1780-1794 in de Zuidelijke Nederlanden*, - *AGN*, 9, 1980, p. 139-159.

J. ROEGIERS, *Kerk en Staat in de Oostenrijkse Nederlanden*, - *AGN*, 9, 1980 p. 361-375.

R. MOLS, *De seculiere clerus*, - *AGN*, 9, 1980, p. 376-388.

E. PERSOONS, *De reguliere clerus: een statistische benadering*, - *AGN*, 9, 1980, p. 389-395.

Op specifieke ontwikkelingen werd dieper ingegaan door het consulteren van bijkomende literatuur. Hierbij bleken vooral belangrijk:

Maurice A. ARNOULD (aut), Herman BALTHAZAR (aut), Claude BRUNEEL (aut), Piet LENDERS (edt), *Het politiek personeel tijdens de overgang van het Ancien Régime naar het nieuwe regiem in België (1780-1830)* : (*Anciens pays et assemblées d'Etats - Standen en landen*, 96), Heule, UGA, 1993, 224 p.

Jan CRAEYBECKX, (ed.), *De Franse Revolutie en Vlaanderen: de Oostenrijkse Nederlanden tussen oud en nieuw regime*, Brussel, VUB, 1990, 318 p.

Luc. DHONDT (e. a.), *18de-eeuwse architectuur in België: laatbarok - rococo - neoclassicisme* (*Architectuur in België*); Tielt, Lannoo, 1998, 224 p.

Piet LENDERS, *Gent, een stad tussen traditie en verlichting (1750-1787) : een institutionele benadering* (*Anciens pays et assemblées d'Etats - Standen en landen*, 92), Kortrijk, UGA, 1990, 532 p.

Piet LENDERS, *Vilain* XIIII, (*Davidsfonds. Historische reeks*, 22), Leuven, Davidsfonds, 1995, 127 p.

Hugo VAN DE VOORDE, Pierre DELSAERDT, Louis PRENEEL, Karel VERAGHTERT, Mark D'HOKER, *Bastille, Boerenkrijg en Tricolore: de Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden* (*Davidsfonds*. Keurreeks, 178), Leuven, Davidsfonds, 1989. 287 p.

DE ONTWERP- EN BOUWACTIVITEITEN VAN JAN BAPTIST SIMOENS VOOR DE SINT-ADRAANSABDIJ TE GERAARDSBERGEN EN DE ABDIJ VAN BEAUPRÉ TE GRIMMINGE

Geert VAN BOCKSTAELE

Zoals bij veel abdijen zullen ook die van Geraardsbergen en Grimminge hun gebouwen in de tweede helft van de 18de eeuw grondig vernieuwen. In Geraardsbergen gaat het om de benedictijnse Sint-Adriaansabdij en in Grimminge, nu deelgemeente van Geraardsbergen, de cisterciënzerinnenabdij van Beaupré. Beide domineerden tijdens het ancien régime het godsdienstig, economisch en cultureel leven in de Zuid-Oostelijke hoek van het graafschap Vlaanderen. Voor die grondige verbouwingen deden beide abdijen een beroep op de Gentse architect Jan Baptist Simoens en soms ook op dezelfde vaklui. In Grimminge tekende hij ook de nieuwe pastorie.

1. De gebouwen van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen en haar refuge in Gent

Nadat abt, Gislenus Coucke (1703-1709), veel abdijgebouwen had gerenoveerd, hebben de abten Ildephonsus Van Hoorde (1738-1768) en in mindere mate Robertus Van Adorp (1768-1786) het abdijcomplex een totaal nieuwe facelift gegeven. Het abtenkwartier dat lange tijd dwars op de linkervleugel van het poortgebouw stond, wordt in 1751 op zijn oorspronkelijke locatie gezet, nl. rechtover het poortgebouw. Wellicht vanaf zijn stichting in 1096, stonden de vertrekken, die voor de abt en zijn diensten bestemd waren, op de plaats waar het huidige abtsgebouw staat, recht tegenover de toegangspoort. Na de verwoestingen tijdens de godsdienstoorlogen van de 16de eeuw heeft men een nieuw abtskwartier moeten bouwen dat onmiddellijk aansloot bij die ingang. 150 jaar later werd dit afgebroken en vervangen door een nieuw abtskwartier, dat op de plaats van de oorspronkelijke locatie kwam.

In diezelfde bouwfase van de 18de eeuw wordt ook het conventsgebouw grondig hersteld en krijgt het er een monumentale trap bij.

Deze laatste wordt door Pierre Joseph Depret (De Prez), steenhouwer uit Zinnik, uitgevoerd.[1] Het vroeggotische schip wordt afgebroken en vervangen door een volledig nieuw. Hetzelfde lot ondergaat de toegangspoort en het gastenkwartier. Voorts heeft men op het einde van de 18de eeuw ook de abdijrefuge, die in Gent gelegen was en nog steeds bestaat, herbouwd evenals diverse hoeven, parochiekerken en pastorieën, die van de abdij afhankelijk waren.[2]

Van die bouwperiode zijn alle uitgaven of soms ook de rekeningen en betaalbewijzen bewaard. Spijtig genoeg kunnen we zelden achterhalen over welke gebouwen het exact gaat. Wel zijn we zeer goed ingelicht over de hoeveelheden en de prijzen van de grondstoffen en iets minder, maar toch nog behoorlijk veel, over de namen van de vaklui. Jan Baptist Simoens wordt er omschreven als architect, meester, baes en meestermetser. Hij heeft samen met zijn metsers aan de abdij gewerkt van 1751 tot 1762 en ook nog in 1769.

Wie was abt Ildephonsus van Hoorde, de bouwheer? Hij werd te Sint-Maria-Oudenhove op 21 februari 1704 geboren als zoon van Jacques en Anne vande Velde. Hij trad op 23 jarige leeftijd in de Sint-Adriaansabdij. Zes jaar later werd hij tot priester gewijd en op 6 november 1738 werd hij door zijn confraters tot abt verkozen en kort nadien door de politieke overheid benoemd. Met zijn 34 jaar is hij de jongste abt geweest in de geschiedenis van de Sint-Adriaansabdij.

Vrij vlug na zijn benoeming wordt hij met heel wat materiële problemen geconfronteerd. In tegenstelling met de vorige decennia wordt de abdij door de Oostenrijkse Privéraad van de 2de tot de 1ste rang gebracht, zodat de abdij een veel hoger pensioen moet betalen. Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) wordt de abdij meermaals bij de militaire activiteiten betrokken. Vooral de periode 1744-1747 wordt de abdij afwisselend door de Oostenrijkse en Franse troepen bezet en vreest de abt voor zijn leven. Hij vlucht dan ook het land uit en vindt een tijdelijk onderkomen in Den Haag. Tijdens diezelfde periode voert hij met de heer van Boelare een proces wegens gederfde inkomsten in Smeerebbe en Deftinge. De meeste schade liep de abdij aan haar gebouwen op door de militaire acties. Die waren zo groot dat hij van keizerin Maria-Theresia de toelating kreeg om een lening van 30.000 florijnen aan te gaan. Anderzijds moest de abdij door de keizerlijke ordonnantie van 14 september 1753, die de amortisatie

1 LEUVEN, Universiteitsarchief (Tabularium), Gerardimontensia, XII, 39.
2 GEERT VAN BOCKSTAELE, Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen, 1096-2002, Geraardsbergen, 2002, p. 31-95.

van de goederen regelde die de abdijen hadden verworven, een grote som in de staatskas storten.[3]

Intussen was hij lid geworden van de Staten van Vlaanderen en speelde er een belangrijke rol bij de modernisering van het bestuur. Overigens zal hij Vilain XIIII naar Brussel vergezellen, wanneer deze laatste in Brussel ging protesteren tegen de belastingheffingen. Omwille van het feit dat hij veelvuldig in Gent moest verblijven, heeft hij er een nieuwe refuge gekocht, die onder zijn opvolger door J.B. Simoens zal verbouwd worden (zie verder).

Het eerste gebouw dat abt Van Hoorde onder handen neemt is de kerk. Aan Simoens vraagt hij om de leiding te nemen van de afbraak en de wederopbouw van het kerkschip. Van 17 januari tot einde maart 1751 zijn vijf van zijn arbeiders met die afbraak bezig.[4] Op zes juli legt men al de eerste steen. Op 18 mei van hetzelfde jaar wordt hij uitbetaald (17 pond)[5] omdat hij er de fundamenten, de "modellen" van de pilaren en de kroonlijsten heeft uitgetekend. De zuilen in de kerk en de pilasters aan de westzijde zijn dorisch van stijl.[6] Merkwaardig is wel dat op de dag van die eerste uitbetaling ook een zekere N.[7] Thibaut niet minder dan 107 gulden krijgt voor zijn "houten model in de kleine voetmaat, zijn andere tekenmodellen, het bestuderen van het terrein en het aftekenen van de fundamenten". Blijkbaar werkt Simoens dus niet alleen. Meer nog, het voornaamste werk wordt door Thibaut geleverd, die overigens later in de rekeningen niet meer voorkomt. [8] Studies moeten uitwijzen wie die Thibaut was. Wel weten we dat een zekere Thibaut in een vrij groot huis woonde dat aan de abdijmuur grensde.[9] De vraag is of we die Thibaut met de voornoemde architect mogen vereenzelvigen.

Eens dat de voorbereidingen voor de bouw getroffen zijn, kunnen de steenkappers aan de slag. De reeds genoemde Pierre Joseph Depret levert eind 1751 6 kolommen en vier halve kolommen, waarvoor hij 2600 gulden ontvangt. Nadien volgen nog diverse vrachten van (arduin)steen uit de groeven van Zinnik, Ecaussinnes en Basècles.[10]

3 GEERT VAN BOCKSTAELE, Abbaye de Saint-Adrien à Grammont, in: Monasticon belge, VII, Province de Flandre Orientale, II, Luik, 1977, p. 121 – 122.
4 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 377, f° 103.
5 Om de leesbaarheid van de teksten te bewaren zijn de schellingen en de denieren niet meer vermeld.
6 BRUSSEL, KB, Hs, II, nr. 95/93, f° 56. Voor de tekst, zie D. VAN DE PERRE, Nieuwe biografische teksten over Jan Baptist Simoens en Frans Drieghe, in dit nummer.
7 Mogelijk is 'N' een afkorting van 'nomen', met andere woorden een aanduiding dat men de voornaam niet kent.
8 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, p. 30 en 266.
9 ARAB, Kaarten en Plannen, nr. 2969.
10 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, p. 212 en 213.

Een andere steenkapper, N.[11] Quaizier uit Ecaussinnes, levert in 1752 (arduin)stenen voor de bouw van acht vensters in de middenbeuk van de voorkerk(schip), voor de deuropening van het portaal en de nis in de voorgevel. Voor de vensters krijgt hij 32 pistolen of 336 gulden en voor het portaal 83 gulden.[12]

Intussen zijn ook de vaklui, die onder de leiding van Simoens werken, al aan de slag. Op 3 maart en 27 oktober 1752 ontvangt hij voor het werk van zijn arbeiders respectievelijk 95 en 226 pond. Het eerste bedrag betreft het werk voor de vier gewelven "in den nieuwbouw". Uit de rekeningen is moeilijk uit te maken wat de ontvanger met die laatste vage omschrijving bedoelt. In welk gebouw van het abdijencomplex moeten we die gewelven situeren? In de kerk? Het conventgebouw van de monniken of het abtskwartier? Een volgende rekening van anderhalf jaar later geeft ons wellicht de sleutel van het probleem. Op 14 januari 1754, krijgt N. Quaizier voor de arduinsteen van het portaal van de kerk en voor "12 vensters in den nieuwen bouw" 35 pistolen. Die vensters kunnen onmogelijk van de kerk zijn, want op het schilderij van Canivez kunnen we duidelijk zien dat het schip van de kerk aan de zuidzijde 8 vensters telt, vier beneden en vier boven. Vermoedelijk waren er aan de noordzijde alleen maar vensters aan de bovenzijde van het schip, want wij weten uit andere bronnen dat er een pandgang langsheen de noordzijde van de kerk liep, die geen vensters toeliet. Die 12 vensters moeten dus ongetwijfeld tot een ander gebouw behoren. Uit die rekening is bovendien af te leiden dat de ontvanger duidelijk onderscheid maakt tussen de werken aan de kerk en een andere bouwwerf, die hij "den nieuwen bouw" noemt. Ik meen te mogen concluderen dat hij hiermee het abtskwartier bedoelt. Overigens wordt dat bevestigd door een kaart die de landmeter P.J. Van Damme in 1771 had getekend. Daarop wordt het abtskwartier als "nieuw bouw" omschreven. Derhalve mogen we aannemen dat J.B. Simoens niet alleen de verbouwing van de kerk voor zijn rekening heeft genomen, maar ook die van het abtskwartier. Meteen kunnen we ook de "gewelven" localiseren, waarvoor J.B. Simoens betaald werd. Het betreft niet de gewelven van de kerk of het conventgebouw, maar van het abtskwartier, die op 3 maart 1752 afgewerkt waren. Blijkbaar heeft men bijna een jaar niet meer aan het abtskwartier gewerkt, want slechts de 14de februari 1753 krijgt Simoens een bedrag van 17 gulden uitbetaald "voor het maken van het model

11 Zelfde opmerking als bij noot 7.
12 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, p. 218 en 222.

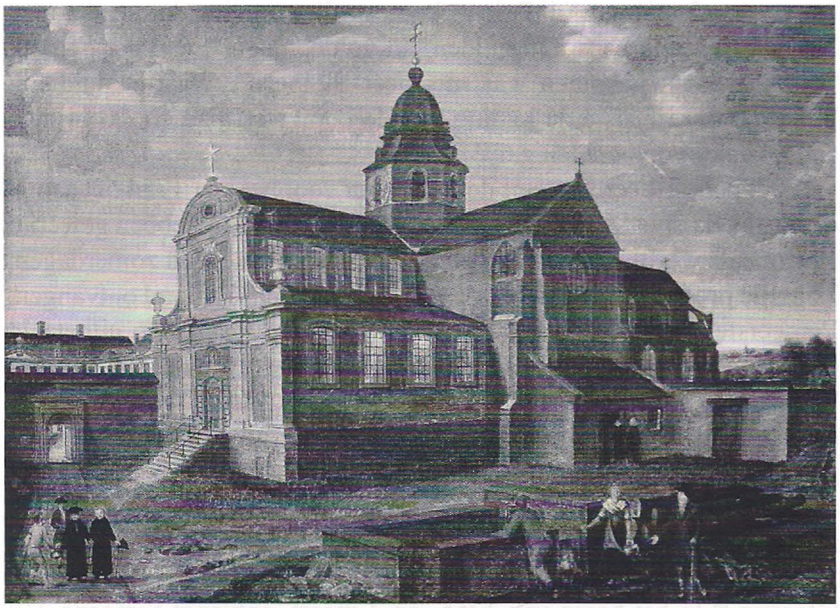

Schilderij van Petrus Canivé (Canivez) met gezicht op de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen (einde 18de eeuw). Abdijmuseum Geraardsbergen (foto Noël Schrever).

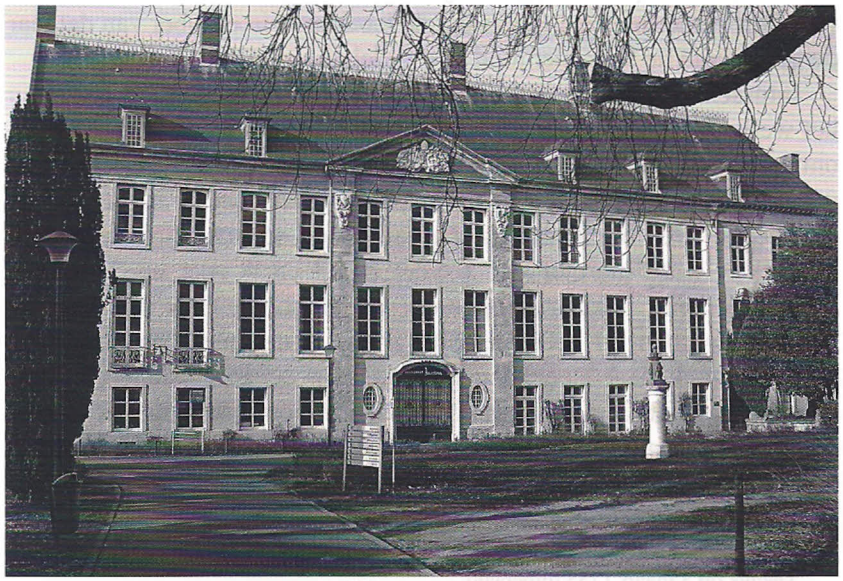

Het gebouw van het abtskwartier te Geraardsbergen, op de gevel gedateerd 1757, gebouwd naar de plannen van Simoens. De drie traveeën rechts (niet volledig zichtbaar) zijn later aangepast (foto D. Van de Perre).

van onzen nieuwbouw".[13] Drie weken voordien ontving de steenkapper, N. Quaizier, nog eens 330 gulden "in voldoeninghe" van het portaal, "zoals overeen gekomen was met heer Simoens". Waaruit duidelijk blijkt dat deze laatste de leiding van de bouwwerf had en dat hij aan andere vaklui opdrachten gaf.[14]

Zeer gedetailleerd noteert de ontvanger voor het jaar 1754 het aantal dagen dat de diverse metsers en hun helpers in de abdij hebben gewerkt. Meermaals wordt onderscheid gemaakt tussen winter- en zomerdagen. Voor die prestaties hebben zij via Simoens in totaal 72 pond ontvangen. Een eerste schijf werd ten huize van een zekere Maelcamp uitbetaald en een tweede schijf bij Simoens zelf. Het was evenwel zijn vrouw, Theresia de Smet, die voor ontvangst tekende. Van dit bedrag was er ook 2 ponden voor Simoens voorzien, omdat hij naar de abdij was gekomen om de werken te leiden.[15] Overigens is 1754 een jaar, waar veel gebouwd werd. Op 27 oktober krijgt Simoens, de "baesmetser", zoals hij nu genoemd wordt, 226 pond voor "alle daguren" van zijn metsers. Een maand later krijgt hij 32 pond voor niet nader omschreven uitgaven.[16] In het begin van 1755, op 3 maart, ontvangt Simoens 210 pond voor al het werk van zijn "knechten" en voor de aankoop van een koe, die 130 pond kostte. Wellicht is dit achterstallige loon van werk dat men in 1754 presteerde, tenzij het een zeer zachte winter was zodat men kon verder metsen. Feit is dat de loodgieter in oktober van dat jaar de gevels van de kerk met lood kon bedekken.[17]

Intussen zijn andere vaklui – en niet van de minste - ijverig aan het werk. De Zinnikse steenkappers Pierre Depret en Nicolas du Bois ontvangen op 17 mei 1755 voor 17 dagen werk 25 pond.[18] Steenkappers werken nauw samen met J.B. Simoens. Zo levert Jan de Jagher aan de abdij eerst twee blokken witsteen van 69 en 45 voet lang en nadien 2 stukken witte marmer van 6 voet breed en 4 voet en 3 duimen dik. Dit gebeurt telkens in opdracht van Simoens. Ook de laders en voerders worden bij het transport van de stenen niet vergeten.[19] Bij het onderzoek naar steenkappersmerken op de arduinstenen, die de vensters van het Geraardsbergs abtenkwartier omlijsten, heb ik er zeer veel teruggevonden. In tegenstelling tot de abdij van Beaupré, waar

13 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 363, f° 32 r.
14 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, p. 213 en 222.
15 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, een los stuk in het register. Dit bedrag werd slechts op 3 maart 1755 uitbetaald.
16 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, p. 70.
17 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, p. 72 en 134.
18 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, p. 73.
19 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, losse stukken bij p.107.

alleen het merk DP voorkomt, dat nl. van Pierre-Joseph Depret, zijn er alleen al op het gelijkvloers van het abtenkwartier van Geraardsbergen, een tiental verschillende merken nog duidelijk merkbaar, w.o. opnieuw DP. Er moet nog verder onderzocht worden van welke steenkappers de andere merken zijn.[20] Alleszins was het een uitgebreide groep steenkappers die in de Sint-Adriaansabdij gewerkt hebben.

Op 1 februari 1756 betaalt Simoens zijn werkvolk uit, die de kerkgewelven hebben afgewerkt, en ontvangt hiervoor 232 pond.[21] Ook nu blijkt uit de rekeningen dat heel wat andere vaklui, die niet van Simoens afhankelijk zijn, er eveneens werken. Een ervan is Emmanuel Du Gernier, die zowat als de metser van het huis mag beschouwd worden. Zijn naam komt veelvuldig in allerlei rekeningen voor. Hij is actief bij de bouw van de kerk, het abtskwartier, de kerken die van de abdij afhankelijk zijn evenals veel landbouwbedrijven.

In het jaar 1756 geeft de abdij voor de werklieden, die in dienst staan van Simoens, in totaal 594 pond uit. Het volgende jaar is de arbeid er nog intensiever. Voor alle arbeiders, ook zij die niet onder de hoede van Simoens werken, heeft de abdij 2.267 pond betaald. Blijkbaar is hiermee de ruwbouw van het kerkschip en het abtenkwartier afgewerkt. Dit wordt overigens bevestigd door de datum op het gerestaureerde fronton aan de gevel van het abtenkwartier. In dat fronton staan niet alleen de wapenschilden van de abt-bouwheer, Van Hoorde, en van de abdij, maar ook de leuzen die bij de wapenschilden hoorden en de datum. Had ik oorspronkelijk nog twijfels over die datum en kon men evengoed 1751 lezen, dan is nu elke twijfel weggenomen en mogen we 1757 als einddatum van de bouw van het abtenkwartier beschouwen.[22] Het is niet duidelijk welk werk de metsers van Simoens in 1759 uitvoerden en waarvoor Simoens 142 pond uitbetaald krijgt. Dit wordt wel in 1760-1761 gepreciseerd en wordt als volgt omschreven: "aen 't openen vande bogens inde sijde beucken van de kercke".[23] Wat hiermee bedoeld wordt is niet duidelijk en kan aanleiding geven tot verschillende hypothesen.

Simoens is ook nog betrokken bij de afwerking van het schip en de restauraties in het koor, want in augustus 1762 ontvangt de "meester-metser", zoals hij nu weer genoemd wordt, voor zijn reis van Gent naar Geraardsbergen en zijn verblijf in de herberg "De Drij Koningen",

20 JEAN-LOUIS VAN BELLE, l'Industrie de la pierre en Wallonie (XVIe – XVIIIe s), particulièrement à Feluy – Arquennes, Ecaussinnes et Soignies, Gembloers, 1975, p. 74 – 75.
21 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 386, p. 81.
22 Bernaert noteert in het Brussels handschrift dat de kerk in 1756 gebouwd was, wat dus niet volledig met de rekeningen overeenstemt.
23 RAG, Sint-Adriaansabdij...,nr. 386, p. 117.

gelegen in de Pensstraat, nu Vredestraat, 13 pond.[24]

Welke restauratiewerken de conventvleugel, de verblijfplaats van de monniken, onderging is uit de rekeningen niet af te leiden. Het schilderij van Canivez geeft enige summiere aanwijzingen. Verder is een tekening bewaard van het trappencomplex en de deur die toegang gaf tot het monnikenverblijf. De steenhouwer P.J. Depret bereikte op 22 juni 1764 met de abt een akkoord omtrent de uitvoering ervan. Gelet op het geschrift, is de kans reëel dat J.B. Simoens het ontwerp heeft getekend en dat Depret voor de uitvoering instond.[25]

Tenslotte ontvangt J.B. Simoens op 8 oktober 1769 voor niet nader genoemde werken 47 gulden. Het is niet uitgesloten dat het hier om een openstaande rekening ging die door de vorige abt I. Van Hoorde nog niet betaald was en die de nieuwe abt. R. Van Adorp, kort na zijn aanstelling in 1768 en zijn mijtering in juli 1769, heeft vereffend.

Deze abt zet, ondanks grote moeilijkheden binnen de abdijgemeenschap, waar niet iedereen gelukkig is met de abtskeuze, de bouwpolitiek van zijn voorganger verder. Ook nu laat hij parochiekerken, pastorieën en abdijhoeven verbouwen. Tevens was hij verplicht om de secundaire gebouwen binnen het abdijdomein zoals toegangspoorten, gastenkwartier en brouwerij aan de nieuwe noden aan te passen. Van die werken zijn veel rekeningen bewaard. Het is evenwel niet duidelijk in welke mate J.B. Simoens hier nog een rol heeft gespeeld. Alleszins is hij bij de verbouwing van de kerk van Aspelare niet betrokken. Daar heeft Damien De Staercke, een architect-aannemer uit Nederbrakel, de leiding van de werken. De vraag dient dan ook gesteld of het deze laatste was, die de verbouwing van de toegangspoort voor zijn rekening nam. Wat het ontwerp zelf van de toegangspoort betreft, lijkt Simoens de meest aangewezen persoon, gelet op het uitgesproken classicistisch karakter van dit gebouw. Feit is dat het poortgebouw tijdens het abbatiaat van Van Adorp tussen 1771 en 1778 werd gerealiseerd. Dit kunnen we afleiden uit de vergelijking van twee kaarten: de reeds vermelde van 1771 en die van 1778. Op de kaart van 1771 staan wel reeds de nieuwe kerk en abtskwartier op, maar nog niet de nieuwe toegang. Zeven jaar later, op een kaart die vooral de toegangswegen naar Geraardsbergen moest vastleggen, is duidelijk merkbaar hoe het nieuwe toegangscomplex met poortgebouw, gastenkwartier en lokalen voor het dienstpersoneel als een eenheid gepresenteerd is. Dit is wel de

24 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 380, f° 32.
25 KUL, Archief, Geraldimontensia XII, nr. 39. G. VAN BOCKSTAELE, Het Cultureel erfgoed..., p. 90.

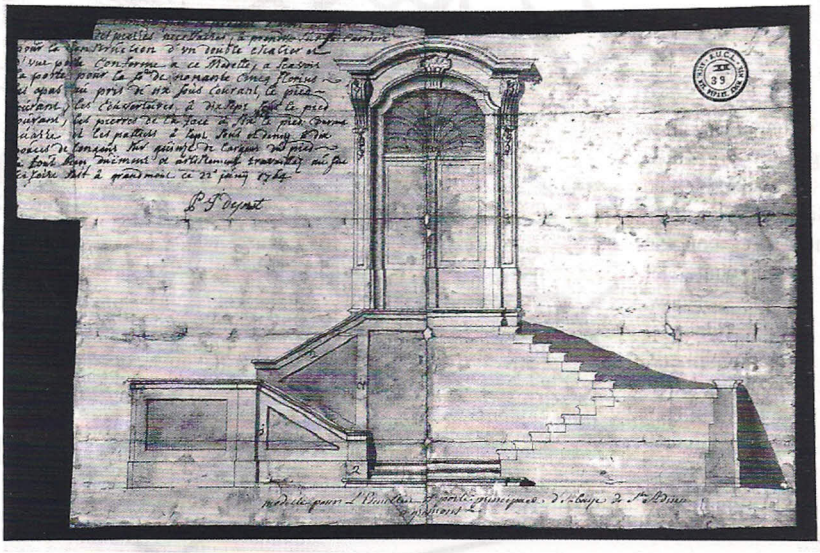

Plan voor de hoofdingang van het conventsgebouw van de Sint-Adriaansabdij (1764). Het geschrift onderaan is van Simoens, dat links van de uitvoerder Depret. KU Leuven Archief, Geraldimontensia, XII, 39 (foto G. Van Bockstaele).

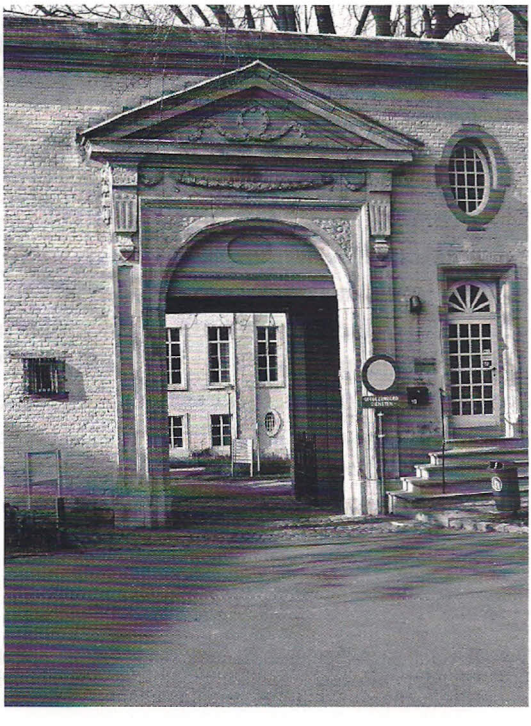

Poortgebouw van de Sint-Adriaansabdij, gebouwd tussen 1771-1778, vermoedelijk naar ontwerp van Simoens (foto D. Van de Perre).

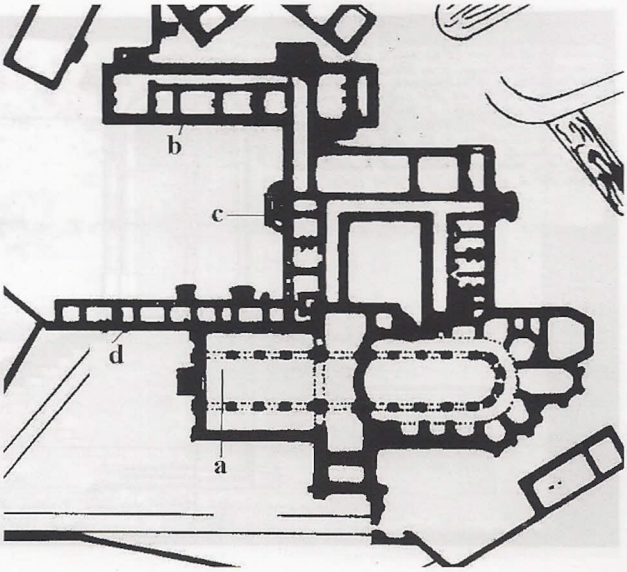

Grondplan van de gebouwen rond de voorkoer van de Sint-Adriaansabdij, naar een grondplan van einde 18de eeuw. Legende: a schip abdijkerk; b abtskwartier, c hoofdingang conventsgebouw, d buitenpoort (tekening G. Van Bockstaele).

laatst gekende verbouwing binnen de Sint-Adriaansabdij, maar nog niet er buiten.

In de jaren 70 krijgt J. B. Simoens van de Geraardsbergse abt nog een laatste opdracht om in Gent, in de huidige Rabotstraat, een nieuwe refuge voor de abdij te bouwen. Abt I. Van Hoorde, de bouwabt bij uitstek, had in 1765 een mooi ingericht huis gekocht dat gelegen was naast het Gentse Sint-Elisabeth begijnhof. Die refuge moest niet zozeer dienen om de monniken in geval van oorlog een veiliger onderdak te verschaffen, maar om de abt tijdens de zittingen van de Staten-Provinciaal, waarvan hij lid was, een logement te bezorgen. Hij zelf heeft er niet veel gebruik kunnen van maken, want hij stierf drie jaar later, tijdens een zitting van de Staten-Provinciaal. Zijn opvolger, Robert Van Adorp, liet in 1773 die refuge door Simoens verbouwen, en betaalde hem hiervoor 279 florijnen.[26] Dit is meteen de laatste verwijzing naar het werk van Simoens in opdracht van de Geraardsbergse Sint-Adriaansabdij.

26 RAG, Sint-Adriaansabdij..., nr. 340, f° 53v°, nr. 380 f° 32. G. VAN BOCKSTAELE, Het cultureel erfgoed..., p. 45 – 46. Zie ook: Huizenonderzoek in Gent. 2. Het Elisabethhuis.

Van het intussen geklasseerd abdijcomplex is kort na de verkoop in 1797 veel afgebroken. De collegegebouwen, de brouwerij, de smidse, het conventgebouw en vooral de kerk, zowel het nieuwe als het oude gedeelt, vielen onder de slopershamer van de nieuwe eigenaar, de Gentenaar Emmanuel Piers. Met de verkoop van de bouwmaterialen poogde hij zijn uitgaven van de aankoop wat te compenseren. In de loop van de 19de en 20ste eeuw veranderde het domein regelmatig van eigenaar tot wanneer de laatste bewoner, Paul Guillemin, het in 1944 legateerde aan de stad, die er in 1963 een Toeristisch Centrum van maakte. De stad heeft in de voorbije jaren de bestaande gebouwen grondig laten renoveren. Deze zijn: het abtenkwartier, het poortgebouw en het koetsenhuis. Van de kerk ziet men alleen nog de muur langs waar een trappencomplex toegang tot de kerk verschafte. Gelukkig heeft E. Piers het abtskwartier laten staan en is het nu, vermoedelijk samen met de poort, de meest dominante aanwezigheid van het werk van Jan Baptist Simoens in Geraardsbergen.

2. Abdij van Beaupré te Grimminge (Geraardsbergen)

Zoals algemeen geweten is, hebben de cisterciënzerinnen bij hun vertrek uit de abdij in 1796 zeer veel archiefstukken meegenomen. Enkele daarvan zijn in privé-handen gekomen en een beperkt aantal berust in diverse archiefdepots.[27] De meeste zijn evenwel vernietigd, waardoor onze kennis van die abdij, zeker voor de 17de en de 18de eeuw, beperkt is.

De 18de-eeuwse bouwgeschiedenis van de abdij kent men via drie handschriftelijke notities: één waarin een biografische schets gemaakt wordt van J. B. Simoens en Simoens zelf een korte beschrijving geeft van zijn werken, een kleine abdijkroniek, die de periode behandelt van 1760 tot 1781 en een verwijzing van de Gentse F. Van der Haeghen in zijn notities over de kunstenaars.[28] Alleen de eerste en de derde bron melden dat J.B. Simoens de plannen heeft getekend en de leiding van de grootse werken op zich heeft genomen.[29] De abdijkroniek, die vier folia bevat, lijkt eerder een kopie van een andere bron, want

27 Het voornaamste fonds bevindt zich in het Rijksarchief te Gent en werd geïnventariseerd door J. VERSCHAEREN, Inventaris van het archief van de abdij van Beaupré te Grimminge, Brussel, 1973. ERIK HOUTMAN, Abbaye de Beaupré à Grimminge, in: Monasticon belge, VII, Province de Flandre Orientale, 3, Luik, 1980, p.307 – 328.

28 GENT, STADSARCHIEF, Nota's Vander Haeghen, Kunstenaars, s.f.

29 BRUSSEL, KB, Hs., nr. II, 95/23, f° 56 (voor de tekstedition, zie VAN DE PERRE, Nieuwe biografische teksten, in dit nummer) en BRUSSEL, KB, Hs, Fonds Goethals, nr. 74.

regelmatig kan de kopiiste, die duidelijk een zuster van Beaupré is, het exacte jaartal niet lezen en beperkt zij zich tot de vermelding van 177.. Dikwijls laat ze plaats open, waar de maand en de dag moeten komen. Het is ook niet uitgesloten dat een zuster geruime tijd na de feiten de gebeurtenissen heeft willen optekenen en dat ze – bij gebrek aan originelen? - slechts bij benadering de datum kon noteren. Alleszins is voor wat de chronologie aangaat voorzichtigheid geboden. Bovendien geeft de kroniekschrijfster geen enkele naam van de vaklui die al die verbouwingen hebben gerealiseerd. De kroniek is duidelijk geschreven vanuit het standpunt van de kloostercommunauteit. De scribente heeft alleen oog voor het werk van de abdis, de medezusters, de biechtvader en de ontvanger evenals voor de liturgische plechtigheden, die bij de inzegening van de diverse gebouwen plaats vonden.

Geruime tijd na de godsdienstoorlogen van de 16de eeuw herbouwde abdis Jeanne van Ydeghem tussen 1624 en 1626 de abdijkerk en versierde ze met heel wat kunstwerken.[30] Abdis Antoinette de Quarré (1661-1667) bouwde een nieuwe refter, een kapittelzaal, en een slaapzaal.[31] Volgens een gevelsteen, die zich links onderaan van het nog bewaarde grote gebouw bevindt, zou die vleugel in 1727, tijdens het abbatiaat van Bonne de Lambrechts, 1718-1729, opgetrokken zijn. Dit is moeilijk aan te nemen. Er zijn geen archiefstukken van haar periode gekend die naar nieuwbouw of grote verbouwingen verwijzen. Anderzijds weten we op basis van de biografische nota over J.B. Simoens en van de abdijkroniek dat er in de jaren 1760-1767 heel wat nieuwbouw tot stand is gekomen. Bij een recent bezoek aan de site is bovendien vastgesteld dat er op zeer veel arduinstenen, die de keldervensters omgeven, het steenkappersmerk DP voorkomt. Dit is het merk van Pierre Joseph Depret (De Prez), een steenhouwer uit Zinnik, die in de tweede helft van de 18de eeuw ook voor de abdij van Geraardsbergen en de parochiekerk van Sint-Maria-Oudenhove heeft gewerkt. Twee plaatsen waar ook J.B. Simoens actief was.[32] We kunnen dan ook niet langer 1727 als begindatum van de bouw van die vleugel aanhouden. Wellicht komt de steen met die datum van een ander abdijgebouw dat

30 De tekst op haar grafsteen verwees naar haar bouwbeleid "novam ecclesiam erexit, ac plurimum ad aeternam sui nominis celebritatem decoravit" (TH. PLOEGAERTS, Les moniales..., p. 268).

31 J. GUIGNIEZ, L'Abbaye de Beaupré à Grimminghe, in: Annales du Cercle archéologique d'Enghien, IV, 1895, p. 405 – 453. ERIK HOUTMAN, Abbaye de Beaupré.., p. 322. BRUSSEL, KB, Fonds Goethals, nr. 74, f° 49 – 50.

32 GERARD BAVAY, Historique des carrières de Soignies des origines à 1900, in: l'Industrie de la pierre en Belgique de l'ancien régime à nos jours, in: Etudes et documents du cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath, I, 1979, p. 164 – 165 en 210. KOEN DE WOLF, Barok, Rococo en Classicisme (1625 – 1800), Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen, Zottegem, s.d., p. 36.

tijdens het abbatiaat van Bonne de Lambrechts is opgetrokken, maar zoals hoger vermeld, hebben we geen enkel archiefstuk, dat ons iets zou kunnen vertellen over haar bouwbeleid.

Haar opvolgster, Bernarde Lison, 1734-1755, heeft de abdijkerk op haar beurt rijk gedecoreerd.[33] In feite start bij haar de grote bouwperiode. Zij bouwt bij het neerhof een schuur (1743) en vernieuwt de abdijhoeve volledig (1753). Haar opvolgster, Angéline de Lossy (1755-1796), maakt *tabula rasa* met de abdijgebouwen, inclusief de kerk. Het abbatiaat van de Lossy is één van de langste geweest uit de abdijgeschiedenis. Niet minder dan 40 jaar staat zij aan de leiding van de abdij. Zij was afkomstig van Celles-Molembaix in Henegouwen. Voordien oefende zij de functie uit van novicemeesteres en onderpriorin.[34] De abdij telde bij de start van haar abbatiaat 19 koorzusters, 7 conversen of werkzusters, 3 novicen, 10 knechten en 5 meiden. Als men de verslagen van de abdisverkiezingen naleest, staat men versteld hoe slecht de rekeningen door haar voorgangster waren bijgehouden. De nieuwe abdis krijgt dan ook van de commissarissen, die de verkiezing hebben geleid, de verplichting om een degelijk kasboek bij te houden en regelmatig aan de ontvanger uit de abdij van Cambron de rekeningen voor te leggen. Blijkbaar heeft zij die taak zeer ernstig genomen, want op relatief korte termijn is zij er in geslaagd om de rekeningen aan te zuiveren. Kort nadien start zij een bouwproject dat 20 jaar duurde en dat wellicht het grootste was dat de abdij in haar meer dan 500 jarig bestaan gekend heeft. Meer nog, er was geld genoeg om na al die nieuwbouw in Beaupré, aan de cisterciënzerinnenabdijen van Nieuwenbos in Gent en van Wevelgem leningen uit te schrijven voor een bedrag van 20.000 florijnen.[35] Als tiendheffer van de parochiekerken van Grimminge en Zandbergen zal ze zelfs grote aankopen doen of verbouwingen mee helpen financieren. Zo voorziet zij de kerk van Grimminge, waar een zekere Franciscus 't Kint, afkomstig van Brussel, pastoor is, van twee klokken. [36] Als men de officiële inkomsten vergelijkt met die van andere abdijen van dezelfde orde, zoals Ten Roosen van Aalst en Maagdendale in Oudenaarde, moeten we nochtans vaststellen dat de abdij van

33 TH. PLOEGAERTS, Les moniales de l'ordre de Cîteaux dans les Pays-Bas méridionaux depuis le XVIe siècle jusqu'à la Révolution française, II, Westmalle, 1937, p. 297. ERIK HOUTMAN, Abbaye de Beaupré..., p. 327.
34 Zie ook J. DE KEMPENEER, De onverschrokken abdis van Beaupré (1777), in: Het Land van Aalst, 45, 1992, p. 71 – 72.
35 TH. PLOEGAERTS, Les moniales..., p. 302.
36 Zie mijn bijdrage over de pastorie van Grimminge.

Beaupré, economisch bekeken, eerder tot een middengroep behoorde.[37]

Volgens het Brussels handschrift van Philippe Baert zou de abdij verbouwd geweest zijn tussen 1760 en 1767 en was J.B. Simoens de architect ervan. De abdijkroniek nuanceert dit. Augustin D'Hont, ontvanger en monnik van de cisterciënzerabdij van Cambron, leidde de bouwwerken en besliste over heel wat zaken. Hij lijkt zo wat de toezichter van Beaupré geweest te zijn. Dit is niet verwonderlijk vermits elke cisterciënzerabdij (man of vrouw) onder de controle stond van één van de vier moederabdijen. Voor Beaupré was dat die van Clairvaux (Frankrijk). Die abdij zou op haar beurt haar controletaak doorgeven aan een meer nabij gelegen abdij, die van Cambron in Noord-Henegouwen. Zij stuurde vanaf 1749 haar ontvanger, Augustin D'Hont, naar Grimminge. De kroniekschrijfster omschreef zijn taak als volgt "*il êut la direction et le soin de faire bâtir toute notre abbaye avec applaudissement des ceux qui l'on crû, et de plus propre et commode pour nous. Dieu veuille récompenser ses soins et travaux* ». Uit een brief van 4 augustus 1776 van de abdis aan A. D'Hondt blijkt dat hij ook plannen maakt of althans bepaalde projecten start, zonder tussenkomst van de architect. De abdis drukt in die brief haar ongenoegen uit over het feit dat hij oorspronkelijk de bouw van een abdijmuur had voorzien en dat hij nu dat plan laat varen, ook al had ze hem daarvoor al geld gegeven. Uiteindelijk werd de muur kort nadien gebouwd. Hij stierf op 70-jarige leeftijd, de 9de maart 1781, kort nadat de werken beëindigd waren.[38] Wij mogen dan ook besluiten dat J.B. Simoens de plannen heeft getekend en dat A. D'Hont instond voor de supervisie en de controle op de werken.

In 1760 legt men de eerste steen van het priesterkwartier, waar zowel de ontvanger als de biechtvader en kapelaan verblijven. Tevens wordt ook het gastenkwartier, dat bij het priesterkwartier aansloot, verbouwd. In de maand oktober van het volgende jaar kan men reeds de nieuwe gebouwen betrekken. In dat jaar, 1761, leggen achtereenvolgens de abdis, de pater-ontvanger en de kapelaan de eerste steen van het abdissenkwartier. Drie jaar later, de 1ste mei 1764, kunnen de abdis en de koorzusters "*les dames du quartier*" hun intrek in het nieuwe complex nemen.

37 G. VAN BOCKSTAELE, De abdijen van het Land van Aalst en het tweede plan van Jozef II tot afschaffing van "onnuttige " kloosters (1785), in: Het Land van Aalst, 49, 1989, p. 31.

38 BRUSSEL, KB, Hs., Fonds Goethals, nr. 74, f° 61r°. Voor de bespreking van de bouwpolitiek en de huidige gebouwen, zie ook: MARTINE PIETERAERENS, LUC ROBIJNS en GEERT VAN BOCKSTAELE, Van Beaupré tot Zwijveke, cisterciënzers in Oost-Vlaanderen (1200-1999), Gent, p. 62 – 67. Th. PLOEGAERTS, Les moniales de l'ordre de Cîteaux dans les Pays-Bas méridionaux... p. 300.

Voor- en achterzijde van het gerestaureerde gastenkwartier van de abdij van Beaupré te Grimminge, gebouwd in 1760-1762 naar de plannen van Simoens. De drie traveeën (rechts boven en links onder) zijn latere aanpassingen en komen op de plaats van de afgebroken vleugel van het conventsgebouw (foto's D. Van de Perre).

Kort daarna, in juli 1764, start men met de bouw van een nieuwe kerk. Dit gebeurt met een grootse ceremonie en zegening van de stenen. Nadien volgt de eerste steenlegging door de abdis en de zusters, allen volgens hun rang. Het is opvallend dat de kroniekschrijfster bij zo'n belangrijke nieuwbouw ook nu niet de naam van de architect of aannemer vermeldt. De dag wordt even feestelijk afgesloten en de abdis geeft aan iedereen een dubbele portie wijn en een dessert. In tegenstelling met wat meestal gebeurde, wordt de kerk niet op dezelfde plaats gebouwd, maar iets verder. Op die manier kon men tijdens de bouwwerken steeds de liturgische diensten laten doorgaan en moesten de zusters niet hun toevlucht nemen tot bvb de kapittelzaal. Die herlokalisatie wordt overigens bevestigd door kanunnik Hellin, die heel wat parochiekerken en abdijkapellen heeft bezocht om er de grafstenen na te tekenen. Zijn notitie over Grimminge begint hij met de mededeling dat hij in september 1764, twee maanden na de eerste steenlegging, "de oude kerk" heeft bezocht en er de grafstenen heeft bestudeerd. [39] Vijf jaar later, op 4 augustus 1769, zingen de zusters voor de eerste maal in de nieuwe kerk de vespers. De grote inzegening vindt evenwel plaats op 15 augustus de hoogdag van O.-L.-Vrouw-Hemelvaart. De metten en de priemen (07.00 uur) worden in de nieuwe kerk gezongen, maar de mis wordt nog in de oude kerk opgedragen. Na de tertsen (09.00 uur) heeft de eigenlijke zegening plaats, gevolgd door een plechtige mis en de litanie van O.-L.-Vrouw. In het altaar worden de relieken van de H. Blasius gelegd. Terloops noteert de kroniekschrijfster dat het positief van het nieuwe orgel door de pater-ontvanger Augustin D'Hont, werd gemaakt en dat het orgel zelf in 1771 wordt ingezegend. Met de plaatsing van het grote kruis op het kerkhof, dat zich achter het kerkkoor bevindt, op 9 december, is de kerksite volledig afgewerkt. Simoens beschrijft in het kort de kerk: in het schip zijn er geen kolommen, m.a.w. het is een éénbeukige kerk, die een lengte heeft van 142 voet of 39,33 meter (naar Aalsterse maat), een breedte van 40 voet (11,08 m.) en een hoogte van 60 voet (16,6 m.). In de voorgevel zijn er 4 pilasters verwerkt, een architraaf en een fronton met in het midden een classicistisch portaal. Vóór de kerk en tussen de abdijvleugels is er een binnenplaats met volgende afmetingen: 260 voeten lang (72,06 m.) en 150 breed (41,55

39 BRUSSEL, KB, Hs. Fonds Goethals, nr. 1521, f° 81. Hij bestudeerde en tekende er de grafstenen van François van Yedeghem, burgemeester van Geraardsbergen, en zijn echtgenote Marie de Stobbelaere, Jeanne de Quarré en Antoinette de Quarré, abdis.

m.).[40] Dit is de enige detailaanduiding van de kerk en haar omgeving. Niettemin moeten die elementaire aanduidingen later de archeologen toelaten om de kerk of de fundamenten ervan exact te lokaliseren. Alleszins is het een relatief grote kerk met een zeer ruim voorplein.

Vermoedelijk in 1770 of in 1771, de kroniekschrijfster kende niet de juiste datum, legt men een marmeren vloer in de kerk en twee jaar later een in het kloosterpand. Dan ook werd het hoofdaltaar geplaatst dat verguld en gemarmerd was. In juli 1778 brengt men twee marmeren grafstenen over naar het priesterkoor en wordt de grafsteen van abdis Angéline de Lafranchy (+1704) in de "dodenkelder" geplaatst. Vermoedelijk wordt hiermee de ruimte bedoeld die zich onder het rechtse deel zit van de bestaande abdijvleugel bevindt. Daar lagen er tot onlangs enkele kleinere grafstenen van monialen, die zich nu in de gang van de kelderruimte bevinden.

In 1773 bouwt men een nieuwe slaapzaal en plaatst men in de kerk een metalen koorafsluiting. Kort nadien start men met de bouw van een nieuwe refter, waardoor de zusters verplicht waren om in de "labeurzaal", dit is de werkzaal die ook dienst deed als ontspanningszaal, te eten. Nog voor de refter gemarmerd, geplafonneerd en geschilderd is (1775-1778), hebben de zusters er al in plaats genomen. Uit het korte verslag blijkt duidelijk dat de refter een prachtig lokaal moet geweest zijn. De schilder, wiens naam spijtig genoeg niet vermeld werd, had twee jaar nodig om het plafond te schilderen en een jaar om de schilderijen, die zich aan de muurwanden, wellicht in een houten lambrisering, bevonden af te werken. Het kostenplaatje voor drie jaar werk bedroeg 12.016 florijnen. De kroniekschrijfster noteert dat elke schilderij 13 pistolen kostte of 136 gulden. Het is niet uitgesloten dat de schilderijen, die zich nu in het kerkkoor van Lessenbos (Bois-de-Lessines) bevinden en van de welke wij zeker zijn dat ze uit de abdij van Beaupré komen, oorspronkelijk in de abdijrefter hingen.[41]

Vervolgens wordt de kamer van de priorin afgewerkt en een maand later die van de ouderen. Nog is het bouwproject niet ten einde, want kort nadien krijgt de abdij een nieuwe brouwerij met kelders en zolders,

40 BRUSSEL, KB, Hs, II, 95/23, f° 56; voor de tekst, zie VAN DE PERRE, Nieuwe biografische gegevens, in dit nummer). De abdijkerk van Doornzele in Gent, die eveneens door Simoens werd gebouwd, was 100 voeten (27,5 m, naar Gentse maat) lang en 30 breed (7,25 m.) Het is niet duidelijk welke voet (Aalsterse, Gentse, Franse?) Simoens voor zijn plannen te Grimminge gebruikt heeft.

41 DENIS COEKELBERGHS en JEAN-MARIE LEQUEUX, Répertoire photographique du mobilier des sanctuaires de Belgique, Province de Hainaut, Canton de Lessines, Brussel, 1980, p. 15. M. PIETERAERENS e.a., Van Beaupré tot Zwijveke..., p. 67.

Het vervallen poortgebouw in 1945 met dakconstructie die vernield werd door een brand uit 1965 (foto ©KIK-KIRPA Brussel).

een poortgebouw dat toegang tot de weiden verschaft, tuinmuren[42], stallen, schuren en tenslotte de grote ingangspoort met een koepel, die alle in 1780 afgewerkt zijn. Dit is voor de kloostercommunauteit een belangrijk moment. Gedurende 20 jaar was de abdij één grote bouwwerf, die nu haar einde kent.[43] Reden genoeg om dit te vieren. In aanwezigheid van de abten van Geraardsbergen en Ninove, heeft er een grootse plechtigheid plaats met een mis en het Te Deum. Nadien wordt er gesoupeerd en krijgt iedereen vrije tijd (récréation). Een laatste afwerking komt er in 1786 met het kasseien van de ere-ingang. Het materiaal wordt via twee boten vanuit Lessen naar de abdij, die dicht bij de Dender lag, aangevoerd.

42 De kroniek van de abdij beschrijft zeer gedetailleerd de lengte en de plaats van die muren.

43 BRUSSEL KB, Hs. Fonds Goethals, nr. 74, f° 74- 77. ARAB, Rekenkamer, nr. 46.895. Volgens die laatste bron was de kerk in 1787 "al 20 jaar volledig verbouwd" en werd de laatste tien jaar nog eens 19.820 florijnen gespendeerd voor de bouw van de nieuwe brouwerij.

Zoals reeds eerder vermeld, wordt in de kroniek bij al die werken nooit de naam van J.B. Simoens genoteerd. Overigens krijgt geen enkele vakman een notitie. Alleen volgens de biografische nota van A. Bernaert, Simoens' *Memorie nopende de wercken* en de nota's van F. Van der Haeghen zou hij de werken geleid hebben. Hij moet nochtans regelmatig naar Grimminge gekomen zijn, want in 1776 tekende hij de plannen voor de pastorie van dit dorp. We mogen echter niet de rol vergeten die de cisterciënzermonnik van Cambron, pater A. D'Hont, heeft gespeeld. Hij had de dagelijkse leiding over de werken en besliste soms eigenmachtig over de uitvoering van de plannen. Van al die nieuwbouw hebben de kloosterlingen en ook de inwoners van Grimminge weinig kunnen gebruik van maken.

Het zal voor de communauteit wel even schrikken geweest zijn als zij in 1785 vernamen dat Jozef II zinnens was om de abdij af te schaffen tenzij zij in hun abdij een meisjespensionaat en een lagere school oprichten. Dit plan werd, in tegenstelling met de eerste afschaffingsgolf van 1783, niet uitgevoerd.[44] Dit was evenwel een tijdelijk uitstel, want tien jaar nadat de werken beëindigd zijn, worden de monialen door de Franse overheid verplicht hun abdij te verlaten en wordt de abdij verkocht. Een groot deel van die nieuwbouw wordt afgebroken en veel materiaal dient voor andere bouwwerven in de ruime omgeving. Alleen het poortgebouw, het priester- en gastenkwartier, samen met enkele kleinere gebouwen bleven, zij het in gewijzigde vorm, tot op heden overeind. Tot hiertoe was men er van overtuigd dat de bestaande grote gevel die van het abdissenkwartier was. Als men de bestaande gebouwen echter met het Parijse grondplan vergelijkt, dan is het duidelijk dat het wel degelijk het priester- en gastenkwartier is. Overigens kan men ook vandaag nog zien dat het oostelijk deel ervan aan beide zijden met een ander gebouw verbonden is geweest en dat kan niet van het abdissenkwartier zijn vermits dit slechts langs één zijde met een andere vleugel verbonden was.

Locatie van de abdijgebouwen

Het is niet eenvoudig om de diverse onderdelen van het abdijcomplex exact te situeren. Er zijn weinig iconografische bronnen bewaard en slechts twee hoofdgebouwen staan nog recht. Bovendien heeft er nog

44 GEERT VAN BOCKSTAELE, De abdijen van het Land van Aalst en het tweede plan van Jozef II tot afschaffing van "onnuttige" kloosters (1785), in: Het Land van Aalst, 41, 1989, p. 27- 32.

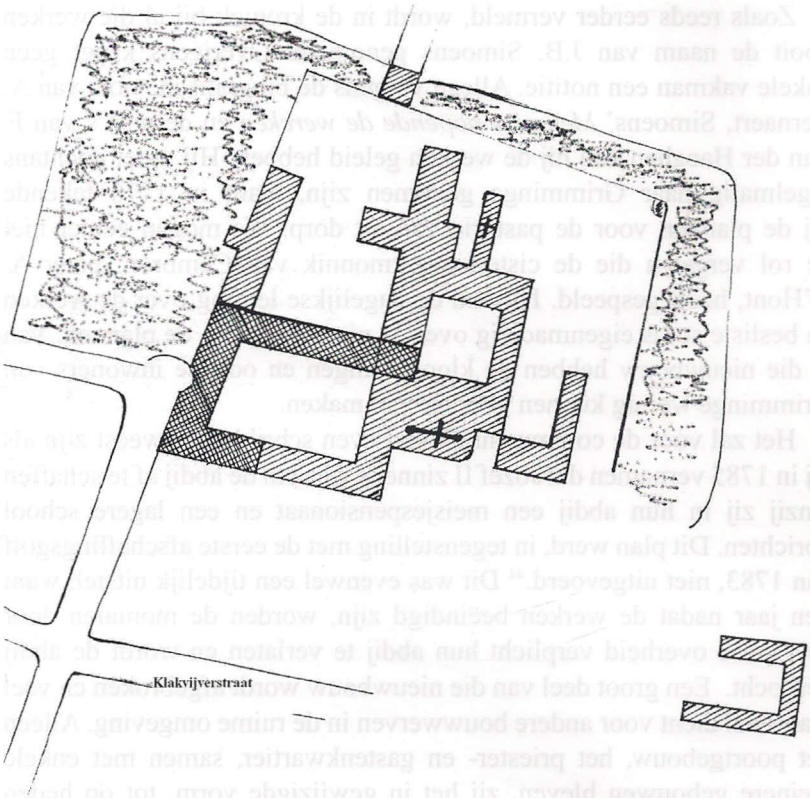

Schets van grondplan van de abdijgebouwen te Grimminge, naar het originele plan uit 1788, berustend te Parijs, Archives nationales, Cartes et plans, F14, nr. 10055. De gekruiste zone geeft de huidige bebouwing weer (tekening G. Van Bockstaele en Lieve De Cock).

nooit een archeologisch onderzoek plaats gevonden en werd het terrein na de sluiting van de abdij grondig omgewoeld. Bovendien hebben twee branden de gebouwen zwaar toegetakeld. Een eerste brand, in augustus 1965, bracht grote schade toe aan het poortgebouw en een zijvleugel. Bij de latere restauratie heeft men de koepel niet meer hersteld. Een brand van maart 1991 trof de abdijvleugel van het vroegere priester- en gastenkwartier. Hierdoor gingen ook de sporen verloren die men eventueel op het dakgebinte had kunnen aantreffen. Na die brand stonden alleen de buitenmuren nog recht, ook de gewelven en de meeste binnenmuren stortten in. De eigenaar heeft onlangs nieuwe betongewelven gegoten die op zware metalen balken steunen. Voorlopig zijn er nog geen binnenmuren opgetrokken. Bij die recente verbouwing

brak men de toegangstrappen af en werden de buitengevels gekaleid in de typische gele kleur.

Het elementaire grondplan van 1723[45] geeft ons geen antwoord op de vraag waar wij de verschillende abdijgebouwen moeten lokaliseren. Tijdens het abbatiaat van de laatste overste kwam er zoveel nieuwbouw bij dat dit plan ons weinig kan leren. De Ferrariskaart, opgemaakt ca 1775, wanneer de grootste bouwperiode achter de rug is, geeft ons een zekere indicatie, maar blijft toch vrij vaag. Gelukkig heb ik tijdens mijn onderzoek van enkele jaren geleden in de *Archives Nationales* te Parijs, heel wat stukken gevonden over de geschiedenis van onze regio in de 18de en begin 19de eeuw. In de afdeling *Cartes et Plans* zijn er kaarten bewaard die opgemaakt werden in voorbereiding van een rechttrekking van de Dender vanaf Aat tot in Aalst. Op een Denderkaart van 1788, die getekend is door landmeter Vanhoren uit Moerbeke-Waas en M.J. Vander Pepen, architect uit Bergen, worden de omtreklijnen van de aanpalende steden of abdijen, zoals die van Beaupré, goed weergegeven.[46] Zo kunnen we ons toch een zeker idee vormen van het abdijcomplex zoals het voor de sluiting en afbraak moet geweest zijn.[47] Aanvullende informatie bekomen we tenslotte met het verzamelhandschrift van Ph. Baert en de abdijkroniek, wanneer de zuster het heeft over de inzegening van de kerk.

3. Pastorie van Grimminge

Van de gebouwen die J.B. Simoens in het Geraardsbergse neerzette, is er slechts één plan bewaard, dat nl. van de pastorie van Grimminge. Hij ondertekende dit plan samen met Louis 't Kint op 21 mei 1776. Die nieuwe pastorie staat symbool voor de vele pastorieën die in de tweede helft van de 18de eeuw opgetrokken zijn. Dit wijst, schrijft pastoor J. De Brouwer in zijn algemeen overzicht van het kerkelijk leven in het Land van Aalst, "op een zeker peil van welstand".[48] De besluiten van het concilie van Trente stipuleren uitdrukkelijk dat de pastoor in zijn

45 V. GUIGNIEZ, L'Abbaye de Beaupré à Grimmingen..., p. 431.

46 PARIJS, Archives Nationales, Cartes et plans, F 14, nr. 10.055, dossier 1, stuk 2/4 A. De Denderkaart is op 1/4000e getekend.

47 MICHEL LE MOËL en CLAUDE FRANCE ROCHAT, Catalogue général des cartes, plans et dessins d'architecture, V, Série N, Parijs, Archives Nationales, 1974, nr. 5089 = N III, Escaut, 2, 4 A. Voor een reproductie bij de fotografische dienst aan te vragen onder de code F 14, 10055, d° 1, pièce 2/4 A. Samen met mijn vrouw heb ik een week lang er archiefonderzoek kunnen doen en zeer veel materiaal kunnen verzamelen over onze regio. De afdeling Cartes et Plans bevat een schat aan kaarten over het Land van Aalst.

48 J. DE BROUWER, Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796, I, Dendermonde, 1975, p. 155 – 162.

De achtergevel van de pastorie van Grimminge, naar een plan van Simoens uit 1776 (foto D. Van de Perre).

parochie moet wonen. Soms huurt hij een huis, maar vooral in de 18de eeuw beschikt hij over een eigen woning, die de tiendhouder moet mee financieren, wat hij moeizaam toestaat. Meermaals kwam het tot een proces tussen het toenmalige kerkbestuur en de abdij.

De abdij van Beaupré bezat van bij haar stichting in 1228 het patronaatsrecht over de kerk van Grimminge en ook een deel van de tienden. Derhalve was zij verplicht om de kerk en de woning van de pastoor mee te helpen financieren.

In Grimminge en tegelijkertijd ook in Zandbergen was een zeker Franciscus 't Kint de Roodenbeke, afkomstig van Brussel, van 1724 tot 1767 pastoor.[49] Deze heeft wel de eerste en voornaamste bouwfase van de abdij kunnen meemaken, maar niet meer die van zijn nieuwe woonst. Na zijn overlijden volgt Laurentius Van Den Heuvel hem op. Hij blijft er pastoor tot mei 1777. Nadien wordt hij pastoor in Zandbergen. Tijdens zijn pastoraat startte men de bouwprocedure van de pastorie. Op 22 juni 1776 dienen de baljuw, de burgemeester en de schepenen van Grimminge bij de gouverneur-generaal Karel van Lotharingen,

49 Onderzocht moet worden of de pastoor familie was van de architect Louis 't Kint.

de aanvraag voor de bouw en de lening in.[50] De administratie werkte blijkbaar zeer goed, want een maand later, op 30 juli, vaardigt Karel van Lotharingen een decreet uit waarbij hij de toelating geeft om, met respect voor de ingediende plannen, de bouw te starten. Wel moet men de rekeningen aan het bestuurscollege van de kasselrij, het Land van Aalst, ter controle voorleggen. 14 dagen later geeft de aartsbisschop eveneens zijn toelating om een pastorie te bouwen. Voor die bouw ging men een lening aan die op 6 jaar moet afbetaald zijn, zoals dat in een decreet van 16 juli 1652 voorzien was. Tevens moet de pastoor een deel van zijn inkomsten hiervoor afstaan. Meteen is het duidelijk dat de bouw van een pastorie niet alleen een zaak is van de abdij, die tiendhouder is, maar ook van de hele parochiegemeenschap, de pastoor incluis. De werken vat men met de eerste steenlegging in oktober 1776 aan. De ruwbouw was in juli van het jaar daarop beëindigd. Dit wordt overigens bevestigd door de muurankers in de voorgevel.

De pastorij is een symmetrisch dubbelhuis van vijf traveeën en twee verdiepingen onder een schilddak. Het bakstenen huis is gevat tussen twee bijgebouwen onder een geknikt lessenaarsdak.[51] Het zou evenwel nog tot juni 1779 duren vooraleer de pastoor er zijn intrek kon nemen. Intussen mocht hij in het nieuwe gastenkwartier van de abdij logeren. Uit dank hiervoor nodigde hij, na zijn verhuis, de ganse communauteit uit om bij hem te komen dineren.[52] Tijdens de bouwwerken was L. Van Den Heuvel pastoor van Zandbergen geworden en had de aartsbisschop, na het klassieke examen *(concursus)*, Petrus Amandus Sonneville op 20 mei 1777 tot nieuwe pastoor van Grimminge benoemd. Dit was evenwel niet naar de zin van de abdis, omdat zij als "dame van Grimminge" en tiendhouder van de kerk het voorrecht had om haar kandidaat naar voor te schuiven. Blijkbaar was dat een geforceerd protest, want enkele dagen voordien had zij een lieve brief naar de aartsbisschop gestuurd, omdat hij zo vriendelijk was geweest een pastoor in Grimminge te benoemen. Meteen nodigde zij hem uit om een bezoek aan de nieuwe abdijgebouwen te brengen.[53]

50 GENT, UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK, Vliegende Bladen, I G, 37 en 40. G. Hendrix, Leven en werk van Jean-Baptiste Simoens (licentiaatsverhandeling kunstgeschiedenis U. Gent) Gent, 1993, I, p. 190-192; II, afb. 57.

51 Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur I, Deel 5n 1, Provincie Oost-Vlaanderen, Arrondissement Aalst, p. 366 en foto nr. 857.

52 BRUSSEL, KB, Hs. Goethals, nr. 74, f° 76 v°.

53 J. DE KEMPENEER, De onverschrokken abdis van Beaupré (1777), in: Het Land van Aalst, 44, 1992, p. 71 – 72. J. DE BROUWER, Bijdrage tot de geschiedenis..., V, p.95. Pastoor Sonneville werd benoemd op 5 mei 1777, maar pas op 10 februari 1778 aangesteld.

Deze 18de-eeuwse pastorie heeft bijna 230 jaar haar functie als pastoorswoning behouden. Zoals vele pastorieën kreeg ook deze van Grimminge enkele jaren geleden wegens het grote priestertekort, een herbestemming. Zij wordt verhuurd aan privépersonen. Ondanks deze herbestemming is het pastoriegebouw vrij gaaf gebleven.[54] Vergelijkt men de huidige situatie met het plan van 1776 dan blijkt dat er weinig wijzigingen zijn aangebracht en dat het bouwconcept van architect J.B. Simoens nog steeds goed erkenbaar is.

Geert Van Bockstaele
Bevegemstraat 14
9620 Zottegem

54 Volgens de kerkrekeningen van de 19de eeuw is er slechts één keer herstellingswerken uitgevoerd nl. in 1871.In 1950 liet de nieuwe pastoor F. Grijp weten dat de pastorie wegens grote verwaarlozing, praktisch bijna onbewoonbaar is. De gemeente heeft dan kort nadien grote herstellingen laten uitvoeren. Zie RIJKSARCHIEF BEVEREN, MGA, Grimminge, nr. 662 en 664 en GENT, PROVINCIAAL ARCHIEF, 1/7215-28, periode 1950-1951.

DE NIEUWBOUW VAN DE KARTUIZERPRIORIJ VAN SINT-MARTENS-BOS IN SINT-MARTENS-LIERDE NAAR DE ONTWERPEN VAN JAN BAPTIST SIMOENS (1762-1773)

Marcel COCK

De kartuizerpriorij van Sint-Martens-Bos

De kartuizerpriorij van Sint-Martens-Bos in Sint-Martens-Lierde is een stichting van Jan Gheylinc. De stichter stamt uit een schepengeslacht van Geraardsbergen, is raadsman van de Vlaamse graaf Lodewijk van Nevers en heeft onroerend goed in Schendelbeke en Sint-Martens-Lierde.[1] De stichting, die in 1328 eerst in Schendelbeke gepland was, verhuisde wegens ongeschikte ligging bij een drukke weg in 1329-1330 uiteindelijk naar Sint-Martens-Lierde.[2]

De kartuize bleef er bestaan tot de afschaffing van comtemplatieve kloosters op 17 maart 1783 door Jozef II. Omdat de oude dorpskerk bouwvallig was geworden, werd de kartuizerkerk vanaf 1801 de parochiekerk en kreeg de pastoor onderdak in het voormalige brouwerijgebouw. De kerk, het poortgebouw, de woning van de prior en procurator, het brouwerijgebouw, de verbouwde refter, de schuur

1 De identificatie van Jan Gheylinc is niet meteen duidelijk. Na Nicolaas Gheylinc (1269), de oudst gekende naamdrager van het geslacht, komen er meerdere personen voor met de voornaam Jan in de eerste helft van de 14de eeuw, die mogelijk de stichter van de kartuize kunnen zijn. Volgens het necrologium van de priorij stierf de stichter in 1333; zijn echtgenote Elisabeth van Godeide overleed volgens dezelfde bron in 1332 (V. GAUBLOMME, Necrologie van de Kartuize St-Martens-Bos te St.-Martens-Lierde, in: Het Land van Aalst, 9, 1957, p. 133-216. Een al overleden Jan Gheylinc wordt in 1335 genoemd als bouwheer van het kasteel van Schendelbeke (Algemeen rijksarchief Brussel / ARA., Charters graven van Vlaanderen, 1ste reeks, 955). Nog een Jan Gheylinc (Ghaerlinck) uit Geraardsbergen en zijn vrouw Alicia werden jaarlijks op 30 maart in de abdij van Ninove herdacht (D. VAN DE PERRE, Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij van Ninove, Averbode, 2008, p. 76). Over de stichter ook V. GAUBLOMME, De stichter van de Kartuize te Sint-Martens-Lierde (1329-1783), in: Het Land van Aalst, 1, 1949, p. 16-20. Over de familie Ghellinck verder nog H. DOUXCHAMPS, Les quarante familles belges les plus anciennes subsistantes. Ghellinck, in: Le parchemin, 64, 1999, p. 423-437.

2 Daarover V. GAUBLOMME, De Stichting der Kartuize van Sint-Martens-Lierde, in: Het Land van Aalst, 1, 1949, p. 43-49.

en omheiningsmuren van de voormalige kartuize bleven tot op heden bewaard.[3]

Bouwwerven in de priorij vóór 1763

Informatie over de bouwwerken in de priorij vóór de verwoesting in de godsdienstonlusten ervan in 1578 is schaars. Er is alleen de melding van de inwijding van de kartuizerkerk in 1352.[4] De verwoesting in 1578 was zo totaal dat het Generaal Kapittel van de orde in 1589 eraan dacht de kartuize op te geven.

Eerst onder het prioraat van Lieven de Jaghere (1609-1625) begon volop de heropbouw met gedeeltelijke afwerking van cellen en refter en met nieuwe dienstgebouwen.[5] Zo kon Antonius Sanderus ca. 1644 toch een tekening in vogelperspectief maken van de priorij, die grotendeels uit haar puin was herrezen.[6]

In het midden van de 17de eeuw liet prior Hugo van Gessel (1650-1659), naast verdere verfraaiingen aan de kerk, een nieuwbouw optrekken. Het gebouw met verdieping omvatte op de gelijkvloerse verdieping twee ruime cellen voor de prior en de procurator. Mogelijk zijn in die bouwcampagne ook een refter voor de *hospites*-monnniken, een refter voor de *fratres*, een archiefruimte, een keuken en archief en op de eerste verdieping verschillende slaapkamers voor de *hospites* en een grote bibliotheek gebouwd.[7] De kostprijs van ca. 2.500 gulden, die prior van Gessel voor de twee cellen aangeeft, laat immers een ruimer bouwwerk dan de twee monnikenverblijven vermoeden en een

3 Over de sluiting van de kartuize C. DE VOS, Het roemloze einde van de kartuizerpriorij te Sint-Martens-Lierde, in: Het Land van Aalst, 41, 1989, p. 179-194; de uiteindelijke aankoop van priorijgebouwen door de gemeente bij G.VAN BOCKSTAELE, in: Inventaris van het parochiearchief te Sint-Martens-Lierde (Lierde), in: Inventarissen van de parochiearchieven te Lierde (Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Reeks II. Inventarissen. 1, Zottegem, 2001, p. 81.

4 De kerk is op 29 juli 1352 ingewijd door Gillis de Flandre, hulpbisschop van Kamerijk (U. BERLIÈRE, Les évêques auxiliaires de Cambrai aux XIIIe et XIVe siècles, in: Revue bénédictine, 20, 1903, p. 249.

5 Over de verwoesting en de heropbouw V. GAUBLOMME, Necrologie, p. 185 en J. DE GRAUWE, Chartreuse du Bois-Saint-Martin à Lierde-Saint-Martin, in: Monasticon belge. Tome VII. Province de Flandre Orientale. Cinquième volume, Luik, 1989, p. 920.

6 De tekening, hoewel niet volledig exact, geeft niettemin een bruikbare voorstelling voor het uitzicht van de kartuize in het midden van de 17de eeuw; anders echter J. DE GRAUWE, Chartreuse, p.896 en Projectgroep Cultuur Lierde, Sint-Martens-Lierde. (Open monumentendag), Lierde, 1995, p.17-18 met correctie in J. DE GRAUWE, Aanvullingen op het Monasticon belge betreffende de kartuis van Sint-Martens-Lierde, in: Het Land van Aalst, 43, 1991, p.183.

7 De procurator is de econoom van de priorij; de hospites zijn monniken die verblijven in een priorij, waar ze niet geprofest zijn; de fratres zijn de monniken en ook niet-monniken in de priorij, die in de regel door geloften gebonden zijn aan het huis, maar er niet het strenge leefregime van de monniken volgen; vergelijk o.m. V. GAUBLOMME, Necrologie, p. 144-147.

getuigenis van prior Bruno van Damme (1709-1738) somt samen met de bouw van de cellen ook de optrek van die andere kloosterruimtes op.[8]

Een nieuwe grote bouwcampagne ging van start onder het prioraat van Bruno van Damme (1709-1738). Vanaf 1711 liet hij het vrouwenkwartier, het verblijf van vrouwelijke bezoekers buiten de eigenlijke priorijpoort, annex de kapel ervan opnieuw opbouwen, omdat het oude verblijf een ruïne was geworden.[9] Nog in hetzelfde decennium werd de westelijke kloostermuur vernieuwd, die meer afzondering aan de monniken moest bieden. In 1722 startte een grootse werf met de bouw van een nieuwe priorijkerk. De kerk werd in 1728 ingewijd door de Mechelse aartsbisschop Thomas d'Alsace de Boussu, o.m. met assistentie van de Ninoofse abt Ferdinand van der Haeghen. Tenslotte liet hij ook nog de oostelijke kloostermuur herbouwen en plande hij de herbouw van de zuidelijke muur.[10]

De bouwwerf van architect Jan Baptist Simoens (1762-1773)

De bouwheren

Omstreeks 1760 overwoog men in de priorij het optrekken van nieuwe residentiële gebouwen. Het is daarbij de vraag in hoever de bouwheren van de kartuize in Lierde zich bij hun bouwinitiatief niet laten leiden door de algemene hausse van religieuze en burgerlijke bouwprojecten, die in de regio juist in hetzelfde decennium al gestart zijn of van start zullen gegaan.[11]

8 Een overzicht van de werken onder prior van Gessel bleef in een notitie van hemzelf (Notitia eorum quæ tempore Prioratus nostri in domo Silvæ Sancti Martini expendimus pro ædificiis et reparationibus eiusdem domus) bewaard en ingebonden tussen de priorijrekeningen van 22 dec. 1657 tot 27 juni 1659 (Rijksarchief Gent / RAG., Priorij Sint-Martens-Bos, 102). Voor 1652 is genoteerd hoc anno inchoavimus cellas Prioris et Procuratoris. Item coximus lateres et emimus tegulas pavimenti pro ecclesia; alles kostte 1819 gulden en 15 stuivers. In 1656 worden de cellen afgewerkt (Item perfecimus anteriora opera cellarum Prioris et Procuratoris); kostprijs 637 gulden en 12 stuivers.
De vermelding van de bouw van deze cellen ook volgens het getuigenis van prior Bruno van Damme (1709-1738) in zijn 20ste prioraatsjaar (= 1729) opgetekend in een katern over zijn eigen bouwwerken door een anonieme scribent (R.A.G., Priorij Sint-Martens-Bos, 4). De werken, die prior van Damme in zijn getuigenis vermeldt, zijn tot nog toe verkeerdelijk aan hem zelf toegeschreven; aldus o.m. J. DE GRAUWE, Chartreuse, p. 935 en Projectgroep Cultuur Lierde, Sint-Martens-Lierde, p.18.

9 Daarvoor opnieuw de katern van de anonieme scribent uit noot 8. Zonder vermelding van het bouwjaar, maar zeker onder het prioraat van Bruno van Damme en vóór de bouw van de kerk in 1722 noteert de scribent extructum est novum ædificium in quo hospitia feminarum advenarum extra portam monasterij, et sacellum vicinum quod a fundamentis erexit modernus dominus prior Bruno van Damme, antiquum ædificium et sacellum minabantur indus (sc. intus) ruinam.

10 Ook deze werken volgens de anonieme bron in noot 8 (R.A.G., Priorij, 4).

11 Over deze bouwprojecten onmiddellijk hierna bij de paragraaf *De keuze voor architect Jan Baptist Simoens*.

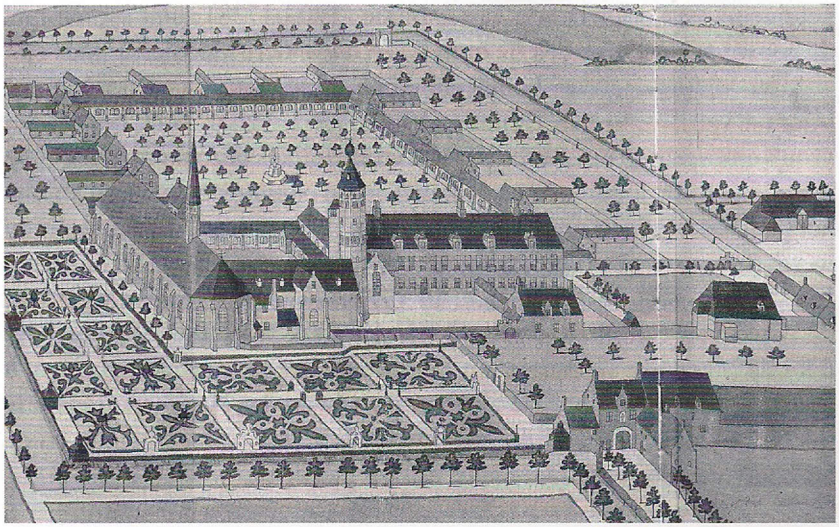

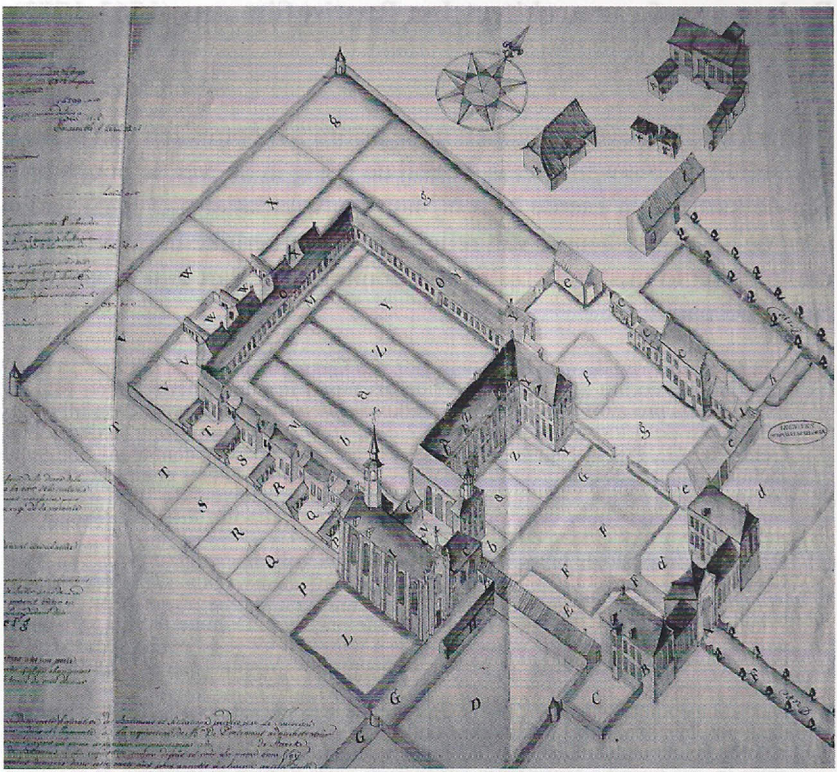

Site van de priorij van Sint-Martens-Bos te Sint-Martens-Lierde. Toestand in 1644 (Sanderusgravure) en 1784 (pentekening van Petrus Capeau). Algemeen rijksarchief Brussel, Raad van financiën, nr. 8154 (foto M. Cock).

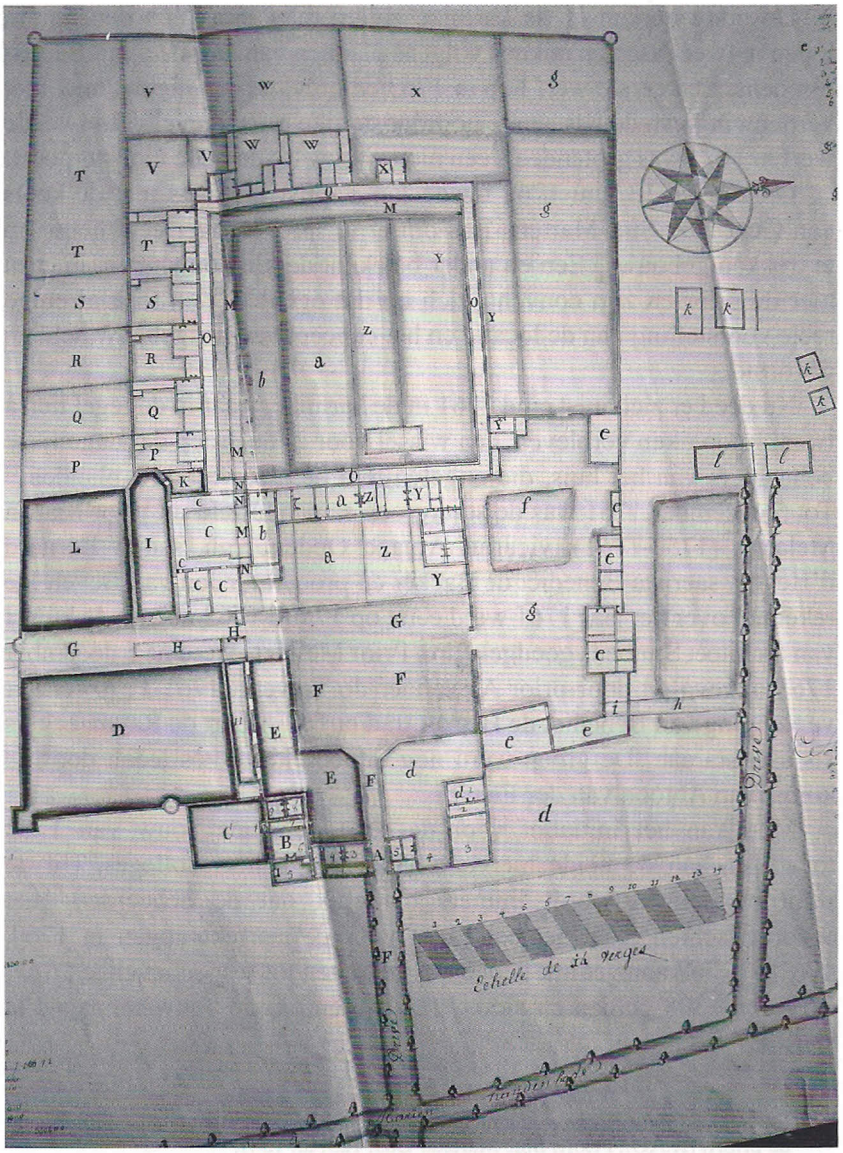

In 1784 tekende landmeter Petrus Capeau ook de plattegrond van de kartuize met een letteraanduiding van A tot Z en van a tot l voor de verkoopbare loten, waarin het beluik was in gedeeld. De priorijpoort met haar twee linkervleugel (de letter A, 1, 2, 3 en 4), de brouwerij en de rechtervleugel bij de poort (de letter d, 1, 2, 3, 4 en 5) en het huis van de prior en de procurator (letter Y, naast de letter Z) zijn realisaties van Simoens. Andere herkenbare gebouwen zijn de priorijkerk (letter I) en de cellen van de monniken (letters P tot en met W). Algemeen rijksarchief Brussel., Kaarten en plattegronden in handschrift, eerste reeks, nr. 1887 (foto Marcel Cock).

De bouwwerken in de kartuize zullen over circa één decennium lopen in twee fasen en telkens volgens plannen van architect Jan Baptist Simoens. Een eerste werf liep in 1763 en omvatte een nieuwbouw met verbouwing van de bestaande noordoostelijke priorijgevel. Een tweede werf in 1772 was grotendeels een nieuwbouw bij de oude kloosterpoort.

Op zondag 13 juni 1762 reisde Jan Baptist Simoens met de koets van Gent naar Sint-Martens-Bos om er te spreken over een nieuw op te trekken gebouw.[12] Een en ander betekent dat de bouwheren, in casu hier de prior en zijn convent, zich op dat ogenblik dan toch al enige reële voorstelling van de locatie en het concept van het gebouw hebben gevormd.

Nu deed er zich juist eind 1761 in de kartuize, waar in de regel tien à twaalf monniken verbleven, een wissel voor in de groep der dagelijkse beheerders van het huis, die ongetwijfeld de nieuwe bouw planden.[13] Tot 5 december 1761 was de stuurgroep samengesteld uit prior Martin Melaerts (1757-1761), vicarius Amand Opdenbergh, senior Bernard d'Heyne, sacrista Benedict de Backer en procurator Jan van Bever. De rekening over het jaar 1761 werd eerst op 17 juli 1762 nog na de komst van architect Simoens goedgekeurd. Prior Melaerts werd na 5 december 1761 opgevolgd door prior Alexander de Travers (1761-1770) en ter vervanging van Benedict de Backer trad nu Jan Albert de Raymaeckers als sacrista aan. De groep werd nog uitgebreid tot zes leden door de komst van Antoon van der Elst.[14]

Men kan het initiatief voor de eerst geplande bouw van 1763 toewijzen aan de beide hiervoor genoemde beheerscolleges. Uit de priorijrekeningen wordt immers duidelijk dat de beheerders met 'voorbedachten rade' het batig slot voor de jaarrekeningen in 1760, 1761 en 1762 aanzienlijk hebben opgedreven tot respectievelijk 1.167, 1.178 en 2308 gulden en aldus klaar waren om de bouwcampagne te starten.[15]

12 De reis van Simoens in een afrekening (2 september 1773) voor zijn prestaties in de priorij (R.AG., Priorij Sint-Martens-Bos, 123, nr. 134).

13 Tot de voornaamste beheerders van het huis behoren o.m. de prior, de vicarius of adjunct van de prior, de senior(es) of assistent(en) bij het nazicht der rekeningen, de sacrista met de zorg voor kerk en bibliotheek en de procurator of econoom; vergelijk hiervoor V. GAUBLOMME, Necrologie, p. 144-146. De beheerders van de kartuize treden o.m. op bij het jaarlijkse nazicht van de rekeningen van het huis.

14 De namen van de beheerders in het protocol van goedkeuring bij de balans der jaarrekeningen (R.A.G.,Priorij, 112).

15 Daarvoor ook de balans van deze jaarrekeningen in R.AG., Priorij, 112. Het saldo wordt vooral gunstig beïnvloed door de opgedreven pachtprijzen, die al sinds 1757 jaarlijks boven de 3.000 gulden per jaar uitstijgen. In de bouwjaren van 1762 en 1763 stijgen die inkomsten zelfs uit boven de 4.000 gulden. Ze vertegenwoordigen in de regel 50% en meer van de inkomsten van de priorij.

Op zondag 5 oktober 1766, meer dan vier jaar na zijn eerste komst naar Sint-Martens-Bos reisde architect Simoens opnieuw met de koets naar de priorij om bouwwerken rond de voorhof aldaar te bespreken.[16] Twee van de toenmalige beheerders, met name prior de Travers en Antoon vander Elst, hadden de bouwplannen van 1762 al besproken met de architect. Nieuw aangetreden in het beheerscollege waren nu wel vicarius Bernard Morren, sacrista Benedictus de Biefve en procurator Hugo Janssens. Ze komen met Simoens akkoord om een grondplan voor buiten- en binnengevel en een kloosterpoort rond het voorplein van de priorij te tekenen.

De keuze voor architect Jan Baptist Simoens

Men kan enigszins vermoeden waarom de bouwheren zich tot architect Jan Baptist Simoens wenden voor hun bouwplannen.

Vooreerst is Simoens al sinds 1750 als architect betrokken bij grote religieuze bouwwerken in de Denderstreek. In Geraardsbergen werkt hij voor de benedictijnse Sint-Adriaansabdij vanaf 1751 een decennium lang aan de bouw van het kerkschip; in Grimminge maakt hij vanaf 1760 de plannen voor vernieuwing van de cisterciënzerinnenabdij van Beaupré en van 1761 tot 1768 leidt hij de werken in de Ninoofse norbertijnerabdij van Sint-Cyprianus en Sint-Cornelius.[17] Onmiddellijke contacten tussen de priorij en de abdijen van Grimminge en Ninove blijken er, voor zover op te maken uit de reiskosten in de rekeningen van de prior en in mindere mate de procurator, evenwel niet te zijn. In Geraardsbergen daarentegen komen de prior en zijn medewerkers wel regelmatig, zodat men in de kartuize weet moet hebben van de bouwwerken in de abdij aldaar.[18]

Bovendien is Jan Baptist Simoens vanaf 1761/1762 in de streek ook betrokken bij een burgerlijk bouwproject van grote allure. Van 1762 tot 1773 leidt de architect de bouw en de tuinaanleg van het kasteel van Leeuwergem. Nu is er tussen de heren van Leeuwergem en de kartuize steeds een hechte band geweest. Monnik Bernard d'Heyne,

16 Hier ook volgens de afrekening van 2 september 1773 in noot 12.

17 Zie hiervoor in dit nummer de bijdragen van I. DE TEMMERMAN, Leven en werk van Jan Baptist Simoens, van G. VAN BOCKSTAELE, De ontwerp- en bouwactiviteiten van Jan Baptist Simoens voor de Sint-Adraansabdij te Geraardsbergen en de abdij van Beaupré te Griminge en van D. VAN DE PERRE, Nieuwe biografische teksten over Jan Baptist Simoens en Frans Drieghe en De classicistische kloostergebouwen van de Ninoofse abdij (1761-1792).

18 De priorij houdt elk voorjaar een jaarlijkse zitdag in Geraardsbergen voor de behartiging van haar belangen aldaar. Op 17 jan. 1764 overnacht de prior in de abdij en op 16 nov. 1764 wordt er drinkgeld gegeven in de abdij (RAG., Priorij, 114, f. 203v en 204).

die als sacrista tot de beheersgroep behoort om de beslissing tot de verbouwingen in de priorij te nemen, is een zoon van Louis François d'Heyne. Vader Louis François heeft de bouw van de cel van zijn zoon betaald, de familie d'Heyne biedt financiële steun bij de bouw van de nieuwe kartuizerkerk, - ze heeft er haar familiewapens opgehangen, - en Pieter Emmanuel Jozef d'Hane, de bouwheer van het nieuwe kasteel in Leeuwergem, die met architect Simoens akkoord maakt is de neef van oom-kartuizer Bernard.[19]

Hoe dan ook, de gebouwen, die Simoens voor Sint-Martens-Bos tekent, zullen niet het bouwvolume hebben van zijn andere ondernemingen in de Zuid-Vlaamse abdijen, in zijn kerkgebouwen in West-Vlaanderen of zijn burgerlijke en religieuze bouwwerken in het Gentse of in de bouw van het kasteel van Leeuwergem. 'Biografen' van de architect vermelden daarom wel zijn grote abdijprojecten en burgerlijke woonhuizen, maar gaan voorbij aan de gebouwen in Lierde.[20]

19 Bernard d'Heyne (° Gent, 3 maart 1697) is de zoon van Louis François en van Jeanne Alexandrine Billet. Hij was 55 jaar monnik in Sint-Martens-Bos en overleed in 1772. Jeanne Theresia d'Heyne, een zus van Bernard, huwde in 1725 met Emmanuel Ignace graaf d'Hane. Hun zoon Pieter Emmanuel Jozef graaf d'Hane erfde het kasteel van Leeuwergem in 1761 van zijn oom Gaspar d'Heyne, een broer van monnik Bernard, en liet er het nieuwe kasteel naar plannen van Simoens optrekken. Hiervoor V. GAUBLOMME, Necrologie, p. 203; J. DE GRAUWE, Chartreuse, p. 934, 936, 937; I. DE TEMMERMAN – K. DE WOLF, Een nieuw licht op de datering van het kasteel en het park van Leeuwergem, in: Het Land van Aalst, 25, 1999, p. 77-100. De familie d'Heyne geeft in 1724 een lening van 150 pond groten aan de kartuizers voor de bouw van de nieuwe kerk. De lening is op 27 nov. 1762 volledig terugbetaald (RAG., Priorij, 112, cap. 11; 114, f. 218v). Op 12 nov. 1765 schenkt Pieter Emmanuel graaf d'Hane 240 gulden bij het jubileum van zijn oom kartuizer Bernard d'Heyne (RAG., Priorij, 114, f. 33v).

20 Hiervoor de bijdragen in dit nummer van I. DE TEMMERMAN, Leven en werk van Jan Baptist Simoens en van D. VAN DE PERRE, Nieuwe biografische teksten over Jan Baptist Simoens en Frans Drieghe.

De eerste bouwcampagne in 1763: de bouw het prior- en procuratorhuis[21]

De nieuwbouw, waarvoor Jan Baptist Simoens op 13 juni 1762 naar Sint-Martens-Bos komt, hebben de prior en zijn convent gepland aan de noordoostelijke hoek van het hoofdgebouw van de kartuize. De vier laatste noordelijke traveeën in de gevel van dit hoofdgebouw zullen worden opengebroken en de nieuwbouw zal er haaks in oostelijke richting worden tegenaan gebouwd.

Vier weken later op 9 juli 1762 zijn de plannen, een grondplan en een tekening van de opstand, al klaar en stuurt de architect ze naar Lierde.[22] Het gaat immers naast aanpassingen aan de bestaande priorijgevel alleen om een woonhuis van beperkte omvang en een bouwtechnisch eenvoudige constructie. De plannen, - ze kosten 3 gulden, - zijn niet bewaard gebleven, maar het gebouw met de vermelding *anno 1763* op de bovendorpel van de voordeur is omzeggens ongewijzigd tot ons gekomen.[23] Bovendien heeft landmeter Petrus Capeau de plattegrond en opstand van de nieuwbouw opgenomen in zijn monumentale tekeningen, die hij in 1784 na de afschaffing van de priorij heeft getekend.

Uit dit alles is op te maken dat het gebouw een dubbelhuis is van twee bouwlagen met rechthoekig grondplan (13.5 m. x 9 m.). De noord-oostelijke hoek van het gebouw heeft een kelder. De fundering in bakstenen metselwerk is stevig uitgebouwd en is 0.80 m à 1.30 m. dik. De gelijkvloerse verdieping telt vier kamers, waarvan er vier een schoorsteen hebben, en heeft verder een doorlopende gang met de trap naar de eerste verdieping. De bovenverdieping heeft dezelfde indeling. Het plan voorziet een leien schilddak met een dakkapel boven de deurtravee en met aan de oostzijde slechts één wolfeind; de westelijke heft van het dak is immers met een slaper ingewerkt in het hoofdgebouw van de kartuize.

21 Tenzij anders vermeld komen de gegevens over materialen en werken uit de rekeningen van de priorij. De inventaris (M. NUYTTENS, Inventaris van het archief van de priorij van Sint-Martens-Bos te Sint-Martens-Lierde, Brussel, 1976) vervangt een oudere inventaris; door het gebrek aan een concordantietafel is het achterhalen van bronnenmateriaal in publicaties over de kartuize vóór het opstellen van de nieuwe inventaris erg bemoeilijkt. De inventaris van 1976 vermeldt onder de nrs. 112 en 114 rekeningen van de priorij; nr. 112 bevat in rubrieken de eigenlijke jaarrekening met balans van in- en uitgaven voor 1738-1768; nr. 114 echter is een manuaal, een dagkasboek in rubrieken, waarin de uitgaven van 1755-1771 zijn genoteerd; de vermeldingen in de twee nummers zijn, behalve kleine notities, grotendeels gelijklopend.

22 Dit alles opnieuw volgens de afrekening van Simoens op 2 september 1773 voor zijn overleg en plannen; zie ook al noot 12.

23 Het woonhuis is momenteel eigendom van de familie Walraet. Een aantal bouwtechnische details zijn ons door de eigenaars meegedeeld, waarvoor onze dank.

De opstand van het gebouw is symmetrisch. De voorgevel naar het zuiden telt vijf traveeën in de gelijkvloerse en op de bovenverdieping. De oostelijke dwarsgevel telt telkens vier traveeën; de noordelijke achtergevel telt er telkens maar drie, omdat hij in de oostelijke gevelpartij blind is opgebouwd. In het westen is het gebouw, zoals vermeld, aangebouwd tegen de bestaande en nu opengewerkte en in het gebouw opgenomen gevel van het hoofdgebouw van de priorij. De bakstenen west- en oostgevel hebben een plint in bruingele Lediaan-zandsteen . In die gevels zitten ook de rechthoekige muuropeningen met negblokken. De geprofileerde negblokken in gelijke hoogte zijn bovendien strikt symmetrisch verbouwd. De steekboogvormige voordeur met waaier in de westgevel heeft eveneens een geprofileerde omlijsting en een gekorniste druiplijst, alles in dezelfde bruingele zandsteen. De noordgevel telt slechts zes steekboogvormige vensters, eveneens met negblokken.[24]

De werken starten niet meer in 1762. Eerst laten de monniken het pand in de priorij verder afwerken, waar ze trouwens in 1761 al mee gestart waren. Ze kopen er schaliën, schalieplanken en ook Lediaan-zandsteen voor aan.[25] Pas op 28 april 1763 noteert de procurator in zijn dagkasboek de onkosten, die men maakt bij het leggen van de eerste steen voor de nieuwe bouw. De bakstenen van acht duim worden ter plaatse gebakken; Jan Baptist Cosyns, de geëigende steenbakker in de priorij, krijgt op 9 juli meer dan 221 gulden uitbetaald om 157.000 stuks in te zetten en de 54 mudden steenkolen ervoor zijn in Bergen met negen wagens afgehaald.[26] Antoon Vierendeels uit Denderwindeke levert de Lediaan-zandsteen en de kalk voor de mortel komt uit Maffle bij Ath (113 manden) of uit Doornik, die in Leupegem door de firma Pessemier wordt doorverkocht.[27] Het timmerhout, behalve een levering

24 De beschrijving van het gebouw ook bij M. VERBEECK, Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Provincie Oost-Vlaanderen. Gemeenten Brakel, Horebeke, Kruishoutem, Lierde, Zingem en Zwalm. Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Lierde. Breedhuis, priorshuis. 15N4 (onuitgegeven werkdocumenten, ID: 43883).

25 In 1761 wordt gedurende vier maand ook de kerk gemarmerd en verguld door vijf arbeiders onder leiding van ene Crabbé (Crappé) uit Fosses-la-Ville bij Namen; de werklieden kregen kost en inwoon in de priorij. Het werk kostte de aanzienlijke som van 1.581 gulden en 10 stuivers (29 oktober 1761).

26 Alleen de namen van grotere leveranciers en meer belangrijke werklieden bij de bouwcampagnes worden hierbij bij name aangegeven.

27 Antoon Vierendeels krijgt op 14 augustus 1763 voor 'witten steen voor den bauw' à 6 stuivers/voet 593 gulden en 9 stuivers uitbetaald en ook nog in 'volle voldoeninge' op 29 september 1764 120 gulden en 6 stuivers. Op 3 januari kreeg hij ook al voor 'witten arduin' 50 gulden; deze laatste levering was wellicht bestemd voor de afwerking van het kloosterpand. De zandsteen is mogelijk ontgonnen in Zandbergen, waar ook de steen voor de abdij in Ninove wordt ontgonnen. Verder koopt de priorij elk jaar meerdere vrachten kalk en as, niet alleen voor bouwwerken maar ook voor bemesting op het veld.

dennenhout uit Dendermonde en uit Kwatrecht, wordt in de regel ter plaatse gezaagd door de familie Casteleyn.[28] IJzerwerk wordt o.m. vanuit Geraardsbergen door ene van Santen geleverd en de aankoop van lood gebeurt in Aalst en Geraardsbergen. Voor stellingbouw en het optakelen van draagbalken leent de procurator vijftig zware touwen. Als er al leveranciers van de bouwmaterialen door de architect zijn aangebracht, dan kan dat wellicht slechts voor de leveringen uit Kwatrecht of uit Denderwindeke zijn geweest.

De ambachtslieden zijn in hoofdzaak inwoners van het dorp of komen toch uit de onmiddellijke omgeving. Tot de familie Casteleyn behoren de zagers; uit de familie Kempe(n) komen de metsers; uit de families Francks en Gaublomme komen timmerlieden en Lucas Burie is de huissmid. Allen zijn ze al jaren voordien in de priorij aan het werk geweest voor herstellingen en of aanpassingen aan de gebouwen. Voor de nieuwbouw speciaal aangezochte ambachtsmeesters zijn wellicht slechts Pieter de Savonie, een meester 'compositie'metser, en Pieter de Gand, een schalielegger. Andere tijdelijke werklieden zullen de steendragers en de morteldragers zijn geweest en de 'jonge gasten', die steen recupereren.

De werken aan de nieuwbouw zijn dus in de lente van 1763 gestart. Wellicht is de gevel van het hoofdgebouw, waar het nieuwe gebouw tegenaan komt, vooraf opengebroken. Het afbraakmateriaal wordt door de helpers van de metsers gerecupereerd en mogelijk is de Lediaansteen ervan o.m. hergebruikt in de zes steekboogvensters van de noordelijke gevel van de nieuwbouw. Het optrekken van het gebouw verloopt vlot; de metsers zijn ca. 120 dagen aan het werk.[29] Op 25 september 1763 wordt schalielegger de Gand met zijn helpers al betaald voor het leggen van het dak; de leien, die ervoor tekort waren, worden nog vlug aangekocht in Ath.[30]

Er is geen bewijs voor handen dat architect Simoens de werken van nabij volgt. De ambachtslieden, die vertrouwd zijn met werken in de

28 De firma Van Doorselaer in Kwatrecht blijkt volgens andere kleinere posten in de rekeningen, een handelshuis te zijn voor de levering van meerdere soorten bouwmaterialen, o.m. naast timmerhout ook vloertegels en dennenhouten vloerplanken.

29 Bernard van Bockstael, die mortel maakt en 6 stuivers per dag verdient, krijgt op 12 december 1763 bij een algemene afrekening met de ambachtslieden 31 gulden, 5 stuivers en 2 oorden uitbetaald of ca. 104 dagen prestatie; Jozef Foubert, die de metsers voor een zelfde loon dient, krijgt 37 gulden, 9 stuivers en twee oorden of een loon voor ca. 124 dagen; de uitbetalingen o.m. in het dagkasboek RAG., Priorij, 114, f. 158v.

30 De balansrekening van 1763 (RAG., Priorij, 112) vermeldt onder het kapittel 7 bij aankoop van materialen een tekort van 12.000 leien voor 60 gulden; het dagkasboek daarentegen (RAG., Priorij, 114, f. 135v) noteert op 12 september 1763 de aankoop van 5.000 leien in Ath voor 60 gulden (12 stuivers/per 1.000 stuks).

priorij, beschikken over voldoende ondervinding en stielkennis. De precisie, waarmee het gebouw is rechtgezet, blijkt uit de vaststelling dat bij recente restauratie van de houten ramen alle raamopeningen in de breedte perfect dezelfde afmetingen van zes voet (1.30 m.) hebben en de gevelmuren na 250 jaar nog steeds loodrecht zijn blijven staan.

De afwerking van het gebouw is in 1764 en 1765 verder gezet. Voor bepleistering van de plafonds met een specie van kalk, wit en grauw haar is er een contract met Jan Sternon (Steirnon/Stiernon) van 440 gulden. Sternon werkt trouwens tussendoor ook aan het pand en bezet in het voorjaar van 1765 nog de kerkgevel. Schrijnwerker Jozef Vidts werkt meer dan acht maand; de glazeniersfamilie Guidot krijgt meer dan 180 gulden uitbetaald en er zijn bestellingen van blauwzwarte leistenen vloeren (bassècle) en tegelvloeren.[31] In het voorjaar van 1765 is het nieuwe huis met de aanpassingen erbij zeker bewoonbaar. In maart en mei staan in het dagkasboek van de priorij uitgaven ingeschreven voor ringen van glas (25 stuks) en wellicht ook van andere materie (160 stuks) om de gordijnen op te hangen o.m. in de kamer van de prior en op 17 september heeft François Beauregard (Beaugrand) uit Solre-Saint-Géry (Beaumont) zijn factuur voor twee marmeren schouwen en vier vensterbanken al gemaakt.[32]

Het nieuwe gebouw krijgt in de rekeningen geen specifieke bestemming. Doorgaans noteert de procurator in de uitgaven 'onsen nieuwen bauwe'. Uit de beschrijving van de plannen van Petrus Capeau, hiervoor genoemd, blijkt dat de nieuwbouw en de verbouwde noordelijke hoek van de priorij het woonkwartier is van de procurator en de prior. Dit betekent dat cellen voor de prior en de procurator, twee monniken met de toch belangrijkste functies in de priorij, ca. honderd jaar na de bouw ervan in 1652/1656 door prior van Hugo van Gessel nieuw en vernieuwd zijn.[33]

De tweede bouwcampagne in 1772: de bouw van de nieuwe brouwerij en de priorijpoort met poortvleugels

Zoals al aangegeven was architect Simoens op zondag 5 oktober 1766 opnieuw met de koets naar Sint-Martens-Bos gereisd om er nog een tweede bouwproject te bespreken. Het werd wellicht het eerste bezoek

31 Tot de tegelvloeren behoren ook 'clompkens', rode of zwarte tegels in gebakken aarde.
32 De factuur voor de schouwen in RAG., Priorij, 123, nr. 139.
33 De bouwwerken tijdens het prioraat van Hugo van Gessel ook al vroeger bij noot 8.

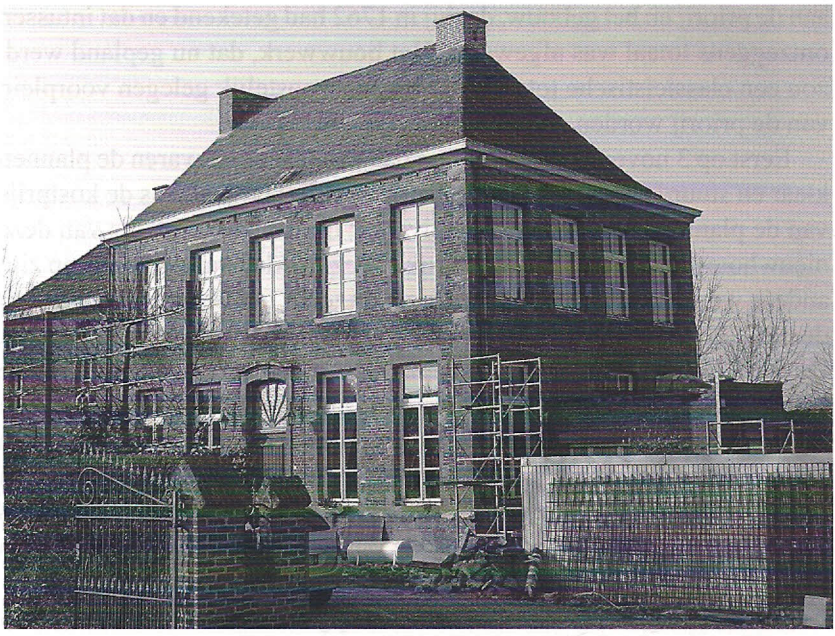

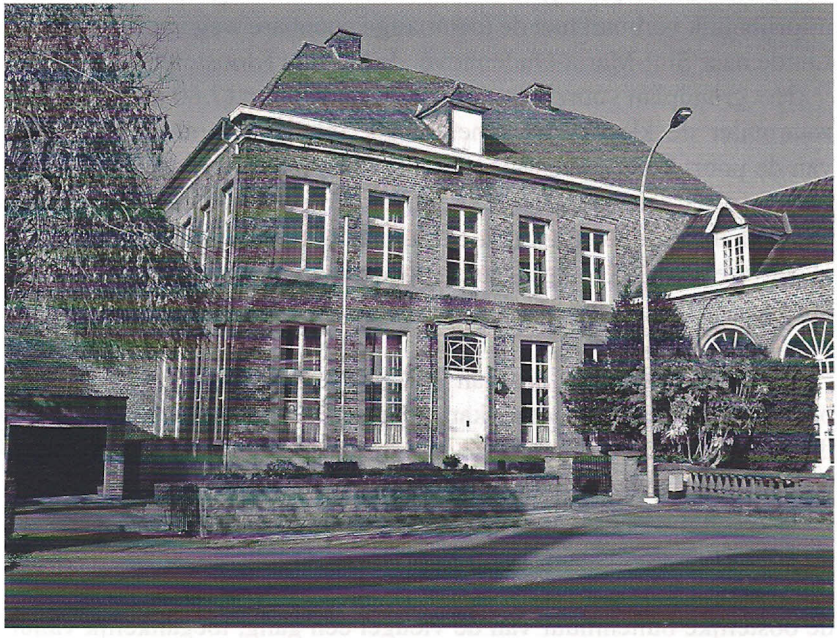

Het voormalige priorshuis (boven) en de het voormalige brouwershuis (thans pastorie), gebouwd in 1763 en 1772-1773, naar de plannen van Simoens (foto's D. Van de Perre).

aan de priorij en het gebouw, dat hij in 1762 had getekend en dat intussen omzeggens totaal was afgewerkt. Het bouwwerk, dat nu gepland werd, zou een classicistische totaalbouw rond het oostelijk gelegen voorplein van de priorij worden.

Eerst op 3 november 1767, meer dan één jaar later, waren de plannen klaar en stuurde de architect ze naar de priorij. Ditmaal was de kostprijs van de plannen 8 gulden en 15 stuivers.[34] De ruimere omvang van deze nieuwbouw en mogelijk ook de drukke bezigheden van Simoens op zijn andere werven o.m. in Ninove, Grimminge en in Leeuwergem kunnen de langere wachttijd voor het tekenen van het ontwerp verklaren. De architect stuurde twee grondplannen, twee gevelplannen van de nieuwe brouwerij en van de priorijpoort met zijvleugels in binnen- en buitenaanzicht door; voor die poort tekende hij tevens de profielen voor de steenhouwers.[35] Zoals voor de eerste bouwcampagne bleven ook deze plannen niet bewaard. Van het complex echter tekende Petrus Capeau in 1784 het grondplan en de opstand over. De gebouwen zijn quasi ongewijzigd tot vandaag blijven bestaan.

De nieuwe gebouwen zullen worden opgetrokken ten oosten van het voorplein van de priorij, links en rechts van de toegangsdreef, die het priorijbeluik verbindt met de toenmalige openbare weg van Sint-Maria-Lierde naar Sint-Maria-Oudenhove, de huidige Kloosterstraat.

Het grondplan voorziet een open toegangspoort (7.60 m. x 8.60 m.), waaronder de kloosterdreef het beluik inloopt. Onmiddellijk rechts van de poort komt er een vleugel (8.60 m. x 13.50 m.) met eerst twee kamers, waarvan de meest noordelijke een schouw heeft. Ten oosten van de kamers ligt een gang met trap naar boven; kamers en gang zijn alleen toegankelijk langs deuren in de doorgang van de poort. Ten noorden van dit kleine bouwwerk liggen een overdekte en een naar het westen toe open ruimte.

Nog ten noorden daarvan ligt een groot gebouw met drie benedenruimtes; de grootste kamer in de noordoostelijke hoek wordt de plaats met de brouwketels van de priorijbrouwerij; de ruimte is toegankelijk langs de gang met de voordeur van het gebouw; tegen de gang zelf ligt westelijk nog een wasruimte met schouw.

Links van de toegangspoort voorziet de architect een bouwvleugel (8.60 m. x 15.50 m.) met vier ruimtes. Hij plant vanaf de poort tegen de oostelijke buitenmuur van de vleugel een gang, toegankelijk vanuit

34 Ter vergelijking: meesters-werklieden aan de bouw verdienen doorgaans 12 à 14 stuivers per dag; helpers krijgen 5 à 6 stuivers.

35 Dit alles volgens de afrekening van de prestaties van de architect op 2 september 1773 (RAG., Priorij, 123, nr. 134).

de priorijpoort, en twee ruime kamers ten westen van de gang. Deze gang biedt ten zuiden toegang tot een andere gang, die aanleunt tegen de muur van het vrouwenkwartier, dat prior Bruno van Damme liet herbouwen.[36] Vanuit deze laatste gang kan men dan de meest zuidelijk gelegen kamer bereiken. De aangrenzende tweede kamer is zowel vanuit deze kamer als vanuit het poortgebouw bereikbaar. Beide kamers hebben een schoorsteen.

Zoals kan worden opgemaakt uit de nog bewaarde delen heeft Simoens minstens ook de oostelijke vleugel van het vrouwenkwartier, dat er stond vóór zijn plannen, laten vernieuwen. Dit gebouw met zijn in oorsprong zandstenen plint, heeft aan die oostelijke gevel een grijze kalkstenen plint gekregen in harmonie met de andere plinten, die de nieuwbouw overal heeft. Het is in de huidige stand van onderzoek niet duidelijk of de architect ook andere wijzigingen aan dit vrouwenkwartier doorvoert. Hoe dan ook, de betrouwbare tekening van Petrus Capeau toont voor dit laatste gebouw een tweelagig werk, dat vrijwel identiek is met het brouwershuis van Simoens.

In opstand is het grote brouwershuis een bakstenen dubbelhuis met twee bouwlagen en zeven traveeën, waarvan de twee oostelijke traveeën blind zijn gehouden door de aanbouw van de rechtse poortgevel. Het geheel draagt een schilddak met leien, waarin boven de deurtravee een dakkapel staat. De voorgevel en zijgevels hebben een plint in grijze kalksteen. De enige en steekboogvormige toegangsdeur heeft een gekorniste druiplijst. Rond de rechthoekige vensters in de noordelijke gevel en de voorgevel en rond de deuropening staan vlakke omlijstingen eveneens in blauwe kalksteen. Ook de drie steekboogvormige vensters in oostgevel hebben die kalkstenen omlijsting.

De kloosterpoort met een blinde rondbogige doorgang is geflankeerd door een gelijke binnen- en buitengevel met mansardedak. De doorgang is omzoomd met geblokte hoekbanden, een driehoekig fronton en een ovale oculus met de enige roccocoversiering van het ganse gebouw. De rondbogige doorgang heeft ook een kalkstenen profiel met imposten en een sluitsteen, alles naar model van Simoens. Bij de restauratie in 1989 is het geheel okerkleurig geschilderd, wellicht naar origineel model.

De beide poortvleugels hebben op een kalkstenen plint een bakstenen gelijkvloerse verdieping van vijf traveeën met een zadeldak in leien. In de buitengevels ervan zitten rechthoekige vensters, die met kalksteen zijn omlijst, omwille van de geslotenheid van de priorij hoger in de gevelmuur in gewerkt dan in de binnengevel. Het dak heeft

36 Over dit bouwwerk al vroeger *noot 8*.

hier trouwens ook geen dakkapellen. De noordelijke binnengevel, die aansluit bij het grote brouwershuis, telt twee rechthoekige vensters met kalkstenen omlijsting en drie aan elkaar sluitende open rondbogen op hardstenen pilasters. De andere zuidelijke binnengevel heeft vijf grote venstertraveeën, eveneens in een vlakke kalksteenomlijsting; de laatste venstertravee, het verst van de poortdoorgang, is bij een latere verbouwing en na het sluiten van de toegangsdeur tot de vleugel vanonder de poort, in een deur verbouwd. De twee poortvleugels hebben in hun binnengevel elk twee dakkapellen.[37]

In het voorjaar van 1768 op 30 april was de architect de bouwwerken ter plekke gedurende twee dagen lang komen uitmeten en vastleggen. Meer dan een half jaar vroeger waren er al blijkbaar al voorbereidende werken voor de nieuwbouw gestart. Prior Alexander de Travers en procurator Bernard Morren hadden op 19 september 1767, nog vóór de plannen klaar waren, met enige plechtigheid de eerste steen voor steenoven en de bouw gelegd en Jan Baptist Cosyns was bakstenen beginnen vormen; op 10 oktober had hij de laatste 29.000 stenen gevormd. In de winter en de vroege lente van 1768 kappen wel zeven à acht houthakkers bomen om voor de nieuwbouw, vooral in het bos van Erwetegem, en zaagt Pieter Casteleyn het hout, abeel en eik, in planken en balken. Er is een uitgave voor dikke stellingtouwen (18 mei) en op zaterdag 11 juni reizen de bouwheren naar Maffle (Ath) om er de grijze kalksteen voor de muurplint en de poort-, deur- en vensteromlijstingen te gaan zien.

Toch gingen de werken in 1768 niet meer van start. De kartuizers hebben te dien tijde twee complexe rechtszaken lopen, de ene met baljuw Gillis Droesbeke van Lierde en de andere met de overste van het Geraardsbergse hospitaal. Bovendien verslechtert de gezondheid van prior de Travers zienderogen. In het eerste halfjaar van 1769 moet hij herhaaldelijk op doktersbezoek naar Leuze en in november plant men bedevaarten voor hem naar Halle en Brussel. Meer dan twee maand vanaf april 1770 wordt de prior dan nog verzorgd in Brussel om tenslotte op 10 juni terug te keren naar zijn priorij en er op 5 augustus te sterven. De monniken kiezen op 20 augustus Jan van Bever als nieuwe prior. Hij had als procurator in Lierde tot 1764 de eerste bouwcampagne meegemaakt en was sindsdien procurator geworden in de kartuize van Scheut (Anderlecht).[38]

37 De beschrijving van deze gebouwen ook bij M. VERBEECK, Inventaris van het bouwkundig erfgoed, (onuitgegeven werkdocumenten).

38 De levensloop van Jan van Bever, ook de laatste prior van Lierde, volgens J. DE GRAUWE, Chartreuse, p. 941.

De binnenzijde van het gerestaureerde poortgebouw, gebouwd naar de plannen van Simoens (1767) (foto M. Cock).

Twee jaar lang sinds het uitzetten van de funderingen lag de bouw dus omzeggens stil. Er moeten wel voorbereidende werken zijn geweest o.m. om op het bouwterrein de oude priorijpoort af te breken Tot die werken behoren misschien wel de prestaties van de priorijtemmerman Lieven Franck, die van maart tot oktober 1770 al aan de riolering, de trap, de vloeren van de nieuwe bouw werkt.[39]

In de lente 1771 kwam er grote vooruitgang. J. André, de leverancier van grijze kalksteen in Maffle (Ath), levert 998 manden kalk; prior van Bever reist op 16 april zelf naar Maffle om op zijn beurt de kalksteen te gaan keuren; de steen zelf wordt in de laatste week van mei opgehaald met 13 wagens. Van die belangrijke levering natuursteen is de zware aankoopfactuur, eerst op datum van 25 september 1772, bewaard.[40] De aankoop omvatte: plinten, venster- en twee deuromlijstingen (65 stuks), kroonlijsten, vier pilasters, imposten en bogen voor de open ruimte in de rechterpoortvleugel, de profielen van de poort en meerdere dorpels. Alle vensters hebben dezelfde breedte van 6 voet (1.30 m.), die trouwens ook al gerekend werd voor de vensters in de bouw van 1763. Op diezelfde septemberdag werd ook landmeter Petrus Capeau betaald, omdat hij alle geleverde stenen gedurende anderhalve dag

39 De betaling van zijn werk RAG., Priorij, 123, nr. 324.
40 De afrekening van 2.563 gulden in RAG., Priorij, 123, nr. 287.

had opgemeten. In juni en juli rijden voermannen om steenkolen naar Bergen en Bracquegnies, worden er 30.000 leien geleverd (9 augustus) en op 27 september krijgt Jan Baptist Cosyns 270 gulden uitbetaald voor 197.000 bakstenen. Antoon Vierendeels brengt dekstenen in zandsteen voor de riolering (13 maart 1772) en ook ene Jan Baptist Cnudde levert kalk en stenen brengen (4 mei en 28 juli 1772).[41]

Voor de ruwbouw komt er een ploeg van acht Waalse metsers met twee helpers ter plekke, die de lokale metser Martinus Kempe(n) assisteren.[42] De nieuwe metsers kunnen aangeworven zijn via contacten met J. André, de Waalse natuursteenleverancier, en ze hebben mogelijk een grotere ervaring in het plaatsen van de massieve monolieten raam- en deuromlijstingen dan de meesters in Lierde. Nog nieuw aangetrokken ambachtslieden in vergelijking met de werf van 1763 zijn schrijnwerker Jan Jozef Roosens en glazenier Bartholomé. Jan Sternon en Lucas Burie blijven de respectieve geëigende stukadoor en smid.

Uiteindelijk kouden de metsers in mei 1772 van start gaan. Vijf onder hen en één helper zijn van mei tot 30 augustus aan de slag; drie anderen en de helper werken ongeveer halftijds. In september dekten Jean Joseph Bremilst en Pieter de Weert de nieuwbouw al af; er zijn facturen voor de levering van de schalienagels en schalievorsten door Jean Tellin en Petrus de Maerschalck (3 en 13 september).[43]

De bestemming van de nieuwe gebouwen is ook nu maar ten dele duidelijk. De rekeningen spreken doorgaans over 'den nieuwen bouw'. Wel is de rechterpoortvleugel met onder meer de open arcades en het aangrenzende grote dubbelhuis opgetrokken als 'nieuwe' brouwerij.[44] Francis Vermeiren heeft op 15 juni 1772 trouwens al brouwketels gebracht. De linkerpoortvleugel is een renovatie en uitbouw van het vrouwenkwartier. Die identificatie van de bouwvolumes wordt trouwens bevestigd door de legende van Petrus Capeau op zijn priorijplannen uit 1784.

41 Alle rekeningen voor deze prestaties ook in RAG., Priorij, 123, nrs. 268, 274, 275 en 277.

42 De afrekening met metser-meestergast Jean François Gerard op 18 oktober 1772 in RAG., Priorij, 123, nr. 493. De ploeg van J.-F. Gerard bestaat verder uit: Augustin Michaue (helper), Pierre Michaue, Antoine Morel (helper), Paul Walter, François Colonvoie, Felix Flocstroie, Charel Flocstroie, Guilliam Toutsa en Joseph Kenne. De namen zijn fonetisch opgetekend door een Nederlandstalige scribent.

43 De betalingen in RAG., Priorij, 123, nrs. 274 en 275.

44 Ook onder prior Lieven de Jaghere (1609-1625) werd er al een nieuwe brouwerij gebouwd in 1609-1613; daarvoor J. de GRAUWE, Chartreuse, p. 920.

Tot op heden is de rechterpoortvleugel met zijn drie arcades vaak als het gastenkwartier van de priorij aanzien.[45] Uit het voorliggend onderzoek blijkt echter dat het gastenkwartier in het hoofdgebouw van de priorij moet liggen en niet kan worden gerekend tot de bouwplannen van Jan Baptist Simoens. Trouwens, *gaste kamer* en *vrauwe quartier* zijn trouwens duidelijk van elkaar gescheiden ruimtes in de inventaris van de inboedel der priorijruimtes, die op 5 mei 1783 voor de sluiting van de priorij is opgemaakt.[46]

Wel zijn er renovatiewerken aan de gastenkamers, wellicht naar aanleiding van de bouw van 1763, die, zoals gezegd, tegen de noordoostelijke hoek van het hoofdgebouw met het gastenverblijf is aangebouwd. In 1767/1768 in de nadagen van de afwerking van het priorshuis uit 1763 en vóór de bouw van brouwerij en poort start, werkt Jan Sternon aan het plafond van de grote en de kleine gastenkamers. Hij heeft voor het plafonneren van het pand en de gastenkamer het toch aanzienlijke bedrag van 209 gulden beloofd gekregen. Op 9 oktober 1767 wordt hij deels uitbetaald voor zijn werk. In diezelfde afrekening zit ook zijn verloning voor het plafond van de trap aan de keuken. De grote gastenkamer wordt in 1768 verder afgewerkt: nogmaals François Beauregard levert een marmeren schouw en vier venstertabletten en twee marmeren tafeltjes; J. Jerni en zijn helper komen de schouw plaatsen (29 maart en 1 april 1768). Het werk in de kamer(s) sleept aan. In 1770 (28 juli) staat er nog een uitgave genoteerd voor kalk en houten plafondlatten, die men te kort kwam in de gastenkamer.

Zoals bij de bouwwerken in 1763 houdt architect Simoens ook nu geen toezicht op de werf. Opnieuw wordt de degelijkheid van de bouw een zaak van kunde der ambachtsmeesters.

De afwerking van de gebouwen is eind 1773 dan wel zo ver gevorderd dat Simoens het loon voor zijn plannen en de onkostennota voor zijn reizen naar Lierde op 2 september 1773 uitbetaald krijgt. Ook daarvoor komt hij niet naar Sint-Martens-Bos. Hij heeft zich met zijn nota van 18 gulden en 3 stuivers aangeboden in de Gentse kartuize bij prior Martin Melaerts, toen ook ordevisitator, en die tot 5 december 1761 in de Lierdse kartuize prior was geweest en er misschien toen al

45 Zo bv. in Projectgroep Cultuur Lierde, Lierde vroeger. De dorpen waarin wij kinderen waren, Zottegem, 1992, p. 206; uitgave van 20 zichtkaarten Sint-Martens-Lierde, uitgeverij E. Veys, 1972, prent 3, met datering voor het gebouw van 1760 voor 1772.

46 De inventaris op 5 mei 1783 in ARA., Religiekas, 423, Rapport du substitut fiscal de Flandre. In de grote gastenkamer hingen er 15 schilderijen, in de kleine gastenkamer hingen 5 schilderijen.

had mee nagedacht over de plannen van de nieuwbouw van Simoens.[47]

Hoe dan ook, architect Jan Baptist Simoens heeft in één decennium het ganse voorplein van de priorij een classicistisch uitzicht gegeven. In opstand vertoonde zijn ganse concept een heel symmetrisch uitzicht, niet in het minst versterkt door de opstelling van de gebouwen in U-vormig plan rond het voorplein.

De Simoensgebouwen heden ten dage

De bouwwerken van Jan Baptist Simeons zijn tot op heden bewaard gebleven. Het buitenaanzicht van de priors- en procuratorswoning, van de brouwerij en van de poort en poortvleugels is nog steeds ongewijzigd. De gebouwen werden op 11 april 1984 beschermd.

Het priorshuis heeft zijn originele indeling binnenin behouden. De woning is privébezit en momenteel zijn er in de rechtervleugel behoudswerken aan de gang. Het brouwershuis werd op 14 vendémiaire jaar VII (5 oktober 1798) door de gemeente aangekocht om er voortaan de pastoor van de parochie te laten wonen.[48] De grote brouwerijruimte, rechts van de gang, werd daarvoor opgedeeld in wel vier kleinere woon- en dienstruimtes; de oostelijke dienstruimte heeft zelfs delen van de originele brouwerijvloer in leienvloer en rode tegelvloer bewaard.

Het poortgebouw met zijn twee vleugels in afzonderlijk privébezit is integraal bewaard, op kleine binnenaankleding na in de rechtervleugel. De linkervleugel heeft een restauratie in originele toestand gekregen.

Het aangrenzende vroegere vrouwenkwartier is sterk verbouwd. Het in 1989 gerestaureerde poortcomplex met de okerkleurige tint oogt bij de juiste zoninval zelfs frisser dan ooit tevoren.[49]

Marcel Cock
Pijlekaart 103
9506 Schendelbeke

47 Alles nogmaals volgens de factuur van Simoens in RAG., Priorij, 123, nr. 134. De prioraten van M. Melaerts bij J. DE GRAUWE, Chartreuse, p.938 en 1005.

48 De vermelding hiervan bij G. VAN BOCKSTAELE, Inventaris van het parochiearchief te Sint-Martens-Lierde, p. 81.

49 Daarover o.m. H. VAN DEN BOSSCHE, Het poortgebouw en het gastenkwartier van het voormalig Karthuizerklooster te Lierde (Sint-Martens-Lierde), in: Monumenten en Landschappen. Binnenkrant, 8, 1989, p. 3-4.

DE CLASSICISTISCHE KLOOSTERGEBOUWEN VAN DE NINOOFSE ABDIJ (1761-1793)

Het aandeel van L.B. Dewez, J.B. Simoens en F. Drieghe

Dirk VAN DE PERRE

Inleiding

Van de Ninoofse classicistische abdijgebouwen rest vandaag enkel nog de voormalige infirmerie, thans het huis Van Saene in de Abdijstraat. Voor de reconstructie van een van de meest omvangrijke complexen van classicistische kloosterarchitectuur in Vlaanderen beschikken we gelukkig over twaalf anonieme ontwerpplannen die zich bevinden in het Rijksarchief te Beveren en te Gent en in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen. Tevens rest ons nog een grondplan van de abdijsite van 1797, de verkoopsaffiche van de gebouwen uit 1822 en twee zeer nauwkeurige perspectieftekeningen van de abdijgebouwen gemaakt in 1823 juist voor de afbraak. De meeste van deze documenten werden in 1985 getoond op de tentoonstelling van de Ninoofse 'Werkgroep Abdij' en besproken in de bijhorende catalogus.[1] Andere archiefgegevens zijn schaars. Er zijn geen contracten bewaard met de naam van de architect(en). Rekeningen bieden terloopse informatie, maar geven geen samenhangend beeld van het verloop van de bouwactiviteit.

Twee architecten worden steeds vernoemd in verband met deze gebouwen: de Waal Laurent-Benoît. Dewez (1734-1812) en de Gentenaar Jan Baptist Simoens (1715-1779). De meest gangbare versie luidt dat Dewez de plannen ontworpen heeft en dat Simoens ze heeft uitgevoerd.[2] In 1985 formuleerde Isabelle Walraevens op basis van de stijlverschillen tussen de oostgevel en de noord- en westgevel de veronderstelling dat Dewez de oostvleugel zou gerealiseerd hebben en

1 De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1791). Catalogus van de tentoonstelling over Kerk en Patroonheiligen, Ninove, 1985, p. 56-68 en G. VANDE WINKEL (red.), De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796), Ninove, 1985, p. 31-38.

2 Mening van Pierre-Jacques Goetghebuer, voor het eerst geuit in zijn Matières ou notices sur les sculpteurs et architectes des Pays-Bas; zie in dit nummer D. VAN DE PERRE, Nieuwe biografische teksten over Jan Baptist Simoens en Frans Drieghe.

Simoens in een latere fase de rest.[3]

De vondst van nieuwe biografische teksten over Simoens, waarin hij uitdrukkelijk vermeld wordt als de maker van de plannen voor de Ninoofse abdij, zijn voor ons de aanleiding geweest om het ganse dossier opnieuw te bekijken. Die teksten leveren ons ook de naam op van een derde architect die betrokken was bij dit bouwproject, die van de Frans Drieghe, een neef van Simoens.

Omdat we nauwkeurig weten wat gerealiseerd werd, kunnen we, rekening houdend met de grotere of kleinere afstand tussen de plannen en de realisatie, een zekere hiërarchie en chronologie in de bewaarde plannen aanbrengen. Zo maken we een onderscheid tussen een voorontwerpfase, waarin de tekeningen nog grondig verschillen van de realisatie en een ontwerpfase, waarin de plannen nauwer aansluiten bij wat uiteindelijke gebouwd is.

De realisatie zelf gebeurde in drie bouwcampagnes, die we kort beschrijven. Daarna toetsen we de werkelijkheidswaarde van de voorstelling van de Ninoofse gebouwen op het bekende schilderij dat zich thans in de abdij van Averbode bevindt. We eindigen met een korte schets van het bouweconomische belang van de Ninoofse bouwcampagne.

1. De voorontwerpen

1.1. Het eerste voorontwerp

Van het eerste voorontwerp zijn twee plannen bewaard. Het betreft de plannen getiteld *Indice du plan terrain de l'abbaije de Ninove* en *Indice du Plan du premier Etage de L'abbaije de Ninove*.[4] De plannen tonen de plattegronden van het gelijkvloerse en van de eerste verdieping en zijn van dezelfde hand. De gevelplannen en doorsneden, die op het grondplan zijn aangeduid, ontbreken. Toch kunnen we op basis van die twee plannen de grote lijnen van het eerste voorontwerp reconstrueren.

De plannen laten twee langgerekte vleugels zien, die haaks op de abdijkerk staan. De oostelijke vleugel communiceert met de derde travee van het koor, de westelijke met de derde travee van het schip.

3 I. WALRAEVENS, De classicistische abdijgebouwen, in: De premonstratenzerabdij van Ninove. Catalogus, p. 46-48.

4 Gent, Rijksarchief (RA), Kaarten en Plannen, nr. 1268 en Beveren, RA, Abdij Ninove (AN), nr. 228. Het Gentse plan is niet opgenomen in de nieuwe inventaris van het Ninoofse abdijarchief (E PUT en C. PEERSMAN, Inventaris van het archief van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij te Ninove (RA Beveren, Inventaris 161), Brussel, 2008, p. 66-67.

Ongeveer halverwege de beide vleugels maakt een korte noordelijke vleugel de dwarsverbinding. In dit plan is geen vierhoekige pandgang aanwezig. Het nieuwe kloostercomplex heeft een H-vorm. De 17de-eeuwse kloostertoren is geïntegreerd in de westvleugel. Bij de twee lange vleugels is het stuk tussen de verbindingsvleugel en de kerk breder dan het stuk dat het voorplein omsluit. Noordwaarts strekt zich het immense voorplein uit, dat omsloten wordt door de koetshuizen en stallingen en door de uitgestrekte armen van de oost- en westvleugel. In de oostvleugel is de infirmerie ondergebracht. Over de gevels kunnen we weinig zeggen, bij gebrek aan gevelplannen. De gevels zijn telkens symmetrisch opgebouwd, met een licht uitspringend middenrisaliet. De traveeën in de oostgevel zijn geritmeerd volgens de reeks 9-3-9. De noordgevel heeft een (3)-4-3-4-(3)- en de westgevel een 10-3-10-schema. Dit eerste voorontwerp is in zoverre bepalend geweest voor alle latere plannen, dat de inplanting, de lengte van de twee lange vleugels en de plaats van het voorplein in alle latere ontwerpen onveranderd zijn gebleven. Hetzelfde geldt voor de travee-indeling van de drie gevels.

Wie is de ontwerper van dit plan en wanneer werd het gemaakt? Voor de datering kunnen we het jaar 1761 vooropstellen. Dit is volgens een verslag uit 1784 de begindatum van de eerste bouwcampagne.[5] De ontwerper van dit anonieme voorontwerp is ongetwijfeld Dewez. Voor de vroege betrokkenheid van Dewez bij de bouw van de Ninoofse abdij beschikken we over slechts één bron. Bij een conflict in 1774-1775 tussen Dewez en de Staten van Brabant, de opdrachtgever van de bouw van de gevangenis te Vilvoorde, besloot de deputatie de ervaren Gentenaar Simoens als expert aan te stellen. Dewez maakte echter bezwaar, omdat hij Simoens niet neutraal achtte, gelet op hun vroeger conflict te Ninove.[6] De adjunct-griffier rapporteert op 6 maart 1775 over de houding van Dewez: "*dat den selve* (Simoens) *natuerelijck van sijne vrinden niet en moeste sijn, alsoo sij 'tsaemen eenigh geschil hadden gehadt over den bouw van de abdije van Ninove denwelcke hij Dewez te vorene hadden gedirigeert ende die alsnu gedirigeert wird door denselven Simons*".[7]

Simoens overleed in 1779 juist voor de start van de tweede Ninoofse bouwcampagne. Als Dewez in 1775 de directie van de bouw te Ninove toeschrijft aan Simoens, dan kan die toewijzing op niets anders slaan

5 Leuven, Abdijarchief Park, Corpus VII, kast 29, lias 1/83: On a commencé à rebatir l'abbaye l'an 1761.
6 Dit conflict wordt voor het eerste gesignaleerd door A. WAUTERS, Histoire des environs de Bruxelles, 2, 1855, p. 486.
7 Geciteerd door WALRAEVENS, De classicistische abdijgebouwen, p. 47.

dan op de eerste bouwcampagne. Naar ons inzicht is de rol van Dewez beperkt gebleven tot het maken van het eerste voorontwerp. Waarom Dewez met zijn werk te Ninove gestopt is, is niet geweten. Een conflict met de opdrachtgever lijkt het meest voor de hand te liggen. Dat Simoens Dewez is opgevolgd in dezelfde functie, die van architect, wordt uitdrukkelijk gezegd. De Vilvoordse tekst zegt niet dat er een conflict was tussen aannemer en architect, wel dat Simoens Dewez opvolgde. In de oudste biografieën van Dewez wordt de Ninoofse abdij niet vernoemd als één van zijn werken. [8] Ook liet hij in zijn uitgebreide verzameling plannen geen ontwerp van de Ninoofse abdij na.[9] Het is pas circa 1852 dat voor het eerst de Gentse architecteurhistoricus Pierre-Jacques Goetghebuer (1788-1866) Dewez als de ontwerper van de Ninoofse gebouwen aanwijst en Simoens slechts de rol van aannemer toebedeelt.[10]

Laurent-Benoît Dewez, geboren op 14 april 1734 te Petit Rechain (prov. Luik), stond in 1761 aan het begin van een stormachtige carrière als architect.[11] Hij had een opleiding te Rome en in Engeland gevolgd, waar hij in contact kwam met de revival van de klassieke Griekse architectuur. Hij was een nieuw type van architect met een academische en theoretische vorming, dit in tegenstelling tot bouwmeesters zoals Simoens, die in het bouwambacht hun opleiding hadden gekregen. Hij was na zijn terugkeer in 1759 de vaandrig en de toonaangevende architect van het classicisme in de Zuidelijke Nederlanden. In 1767 werd hij benoemd tot hofarchitect van landvoogd Karel van Lotharingen, maar ook voordien werd hij door het gouvernement gepromoot als nationale architect. Hij was de meest productieve en succesvolle architect van zijn tijd. Dewez oogstte met zijn werk naast bewondering ook kritiek en afgunst bij collega's. Het dispuut over zijn beroepsfouten bij de bouw van de gevangenis van Vilvoorde was het begin van het einde van zijn carrière. In 1780 werd hij als hofarchitect ontslagen en trok hij zich

8 Het oudste overzicht van de werken van Dewez geeft Philippe Baert in 1778-1780 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek (KB), Hs , II, 95/23, f° 47 en 388).

9 Zie het uitgebreide plannenarchief Dewez, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

10 Die versie wordt herhaald op het plan van de verkoopsaffiche en een grondplan uit 1822, waar de oorspronkelijke versie, dat Simoens de maker van de plannen is, door een latere hand (die van Goetghebuer?) veranderd wordt in de versie dat Dewez de maker is en Simoens slechts de uitvoerder: "éxécuta seulement" (Gent, Universiteitsbibliotheek, Kaartenafdeling, map Ninove).

11 Voor een recente biografie, zie P. LEONARD, Laurent-Benoît Dewez (1731-1812). Leven en werken, in: Rondom Laurent-Benoît Dewez, Dilbeek-Brussel, 1986, p. 65-75; voor een evaluatie van zijn oeuvre, zie D. VAN DE VIJVER, Les relations franco-belges dans l'architecture des Pays-Bas méridionaux, 1750-1830, (doctoraat Toegepaste Wetenschappen KU Leuven), Leuven, 2000, 4 dln., I, p. 346-374.

terug op zijn kasteel te Elewijt. Hij stierf te Groot-Bijgaarden in 1812.

In 1759 maakte hij de plannen voor de renovatie van het interieur van de abdijkerk van Affligem.[12] Dit werk werd uitgevoerd in 1762-1767. Zijn plannen van 1761 voor de nieuwe Affligemse abdijgebouwen werden afgewezen. Een vereenvoudigd plan voor Affligem van 1768 werd wel aanvaard en is gedeeltelijk uitgevoerd in 1770-1779. Heeft abt Ferdinand Van der Eecken (1754-1783) onder overheidsdruk Dewez als architect te Ninove aanvaard of is Dewez in het vizier gekomen via de goede relatie die de Ninoofse abdij onderhield met die van Affligem?[13]

Behalve te Ninove hebben vóór 1775 de wegen van Simoens en Dewez elkaar nog minstens tweemaal gekruist. Beiden waren betrokken bij de bouw van de infirmerie van de Gentse Sint-Pietersabdij.[14] Dewez bezorgde op 24 september 1760 de plannen voor de nieuwe infirmerie. De relaties tussen de Gentse abt en de landvoogd Karel van Lotharingen waren voor zijn aanstelling doorslaggevend. De bouw startte effectief in 1761 en werd in 1769 voltooid. Simoens had al vóór 1760 kleinere werken uitgevoerd in de Gentse Sint-Pietersabdij en ontwierp de portieken van de koorafsluiting (1757) in de abdijkerk[15]. Bij de bouw van de infirmerie was hij gedurende de jaren 1761-1764 verantwoordelijk voor de levering van en de controle op geleverd bouwmateriaal. Hij werkte in opdracht van de abdij, niet van Dewez. Van persoonlijke contacten of conflicten zijn er geen aanduidingen.

De tweede confrontatie gebeurde te Harelbeke.[16] Simoens kreeg in 1763 te Harelbeke de plannen voor het nieuwe stadhuis toegewezen. Hij werd eveneens gevraagd om een verslag op te maken voor de verbouwingsmogelijkheden van de kapittelkerk van Harelbeke. De

12 Voor Dewez en Affligem, zie W. VERLEYEN en L. VAN EECKHOUDT, Iconografie van de Sint-Pieters- en Paulusabdij Affligem, Affligem, 1990, p. 15-18 en W. VERLEYEN, De Abdij van Affligem in de tweede helft van de achttiende eeuw, in: Rondom L.-B. Dewez, p. 60-62.

13 Dewez maakte de plannen voor de nieuwbouw van de premonstratenzerabdijen van Bonne Espérance, Floreffe, Heylissem en Dielegem, zie G. DE DIJN, De premonstratenzerabdijen van Laurent-Benoît Dewez, (licentiaatsverhandeling KU Leuven), 1967. Voor de relatie Ninove-Affligem, zie W. VERLEYEN, Relaties tussen de benedictijnen van Affligem en de premonstratenzers van Ninove, in: De abdij van Sint-Cornelius en Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove. Catalogus, Ninove, 1989, p. 49-54.

14 Zie hiervoor R. VAN DRIESSCHE, De Sint-Pietersabbdij te Gent. Archeologische en kunsthistorische studie, Gent, 1980, p. 157-158, 267-270 en bijlagen nrs. 73, 85, 86, 87, 90, 99, 100; G. HENDRIX, Leven en werk van Jan-Baptiste Simoens. Bijdrage tot de kennis van de Gentse architectuur in de 18de eeuw, 2 dln. (licentiaatsverhandeling Kunstgeschiedenis Universiteit Gent), Gent, 1992-1993, p. 98-104 en bijlagen LXXVI-LXXXI.

15 Brussel, KB, Handschriften, nr. 17652-56, p. 18 (nota van Le Cat van 29 nov. 1781 over de Sint-Pietersabdij).

16 Voor Ledegem en Harelbeke, zie webstek van VIOE, Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed. Voor Ledegem, zie ook HENDRIX, Leven en werk van Simoens, p. 114-117 en bijlage LXXXV.

opdracht voor het ontwerp van een nieuwe kapittelkerk werd in het najaar van 1764 echter niet aan Simoens, maar aan Dewez toegekend. Is er hier druk geweest vanwege de landvoogd Karel van Lotharingen om Dewez aan te stellen? Harelbeke was immers een grafelijk kapittel.

De vijandigheid van Dewez ten overstaan van Simoens speelde mogelijk wel een rol in 1770. Simoens werd op 18 juli door de schepenen van de Keure, direct na de dood van David 't Kint als diens voorlopige opvolger aangesteld voor de functie van ontvanger van de Gentse stadswerken en hij.[17] Karel van Lotharingen, die over de benoeming besliste, benoemde echter op 3 november 1770 de nog onervaren Louis 't Kint. Heeft in het opzijschuiven van Simoens de invloed van Dewez op de Brusselse hofkringen gespeeld? Het is zo dat Dewez in 1775 te Vilvoorde Louis 't Kint in plaats van Simoens als expert voorstelde en 't Kint leverde voor Dewez een positief verslag af.[18]

Het is opvallend dat Simoens alleen in Gent en in het graafschap Vlaanderen actief is geweest, terwijl Dewez bijna uitsluitend in het hertogdom Brabant en het Franssprekende deel van de Nederlanden heeft geopereerd. De opdrachten te Gent en te Harelbeke waren voor Dewez de uitzondering in Vlaanderen. Heeft Simoens, die te Gent goede contacten onderhield met de bestuurlijke en kerkelijke elite van het graafschap Vlaanderen, daar de doorbraak van Dewez belet, en zo zelf de opdrachten voor belangrijke projecten naar zich toe gehaald? In die concurrentiestrijd waren Simoens en Dewez wel degelijk elkaars rivalen.

1.2. Het tweede voorontwerp

Van het tweede voorontwerp is slechts de plattegrond van de eerste verdieping bewaard. Het betreft het plan getiteld: *Indice du Plan du premiere Etage de L'Abbaije de Ninove.*[19] Het schriftbeeld van de teksten op het eerste en het tweede voorontwerp is verschillend. Het tweede plan is van een hand, die het geschreven Frans niet goed beheerst.[20] Dit gebrekkige Frans blijft een constante in alle latere Ninoofse plannen. Dit tweede voorontwerp bouwt inhoudelijk voort

17 Ibidem, p. 29; Brussel, Algemeen Rijksarchief, Geheime Raad-Oostenrijkse periode, nr. 277 B. P. LENDERS, Gent, een stad tussen traditie en verlichting (1750-1787). Een institutionele benadering, (Standen en Landen, XCII), Kortrijk, 1990, p. 370. Zie in dit nummer, I. DE TEMMERMAN, Leven en werk van Jan Baptist Simoens.

18 WAUTERS, Histoire des environs de Bruxelles, 2, p. 486-487.

19 Beveren, RA, AN, nr. 229.

20 Specifieke en terugkerende afwijkingen van de gebruikelijke grammatica en spelling zijn talrijk: premiere etage, coridor, escaillier, l'abbée, biblioteque, religeux…

op het eerste. De basisvorm van de H voor de inplanting van de drie vleugels is behouden, maar er zijn enkele belangrijke wijzigingen aangebracht. Zo is gezocht naar de mogelijkheid om een vierhoekige pandgang in het plan op te nemen. De oostvleugel (dormitorium) is versmald tot een gang met alleen nog kamers langs de buitenzijde. In de hoeken van de vleugels zijn kleine sanitaire blokken aangebracht. Bij de westgevel is de verbinding met het schip van de kerk en de bestaande toren niet getekend. Bij de gevels krijgt de westgevel (abtkswartier) het voornaamste accent. Het middenrisaliet ervan heeft een galerij van vier zuilen. Daarachter bevindt zich een imposante trappenhal. Op de hoeken van die vleugel springen de laatste drie traveeën lichtjes uit, zodat het ritme van 3-7-3-7-3 ontstaat. Bij de oost- en noordvleugel zijn geen uitsprongen getekend. Voor de rest zijn de gegevens te schaars om veel conclusies te trekken. Tussen dit plan en alle latere plannen bestaat er een grote continuïteit zowel in het concept (zoeken naar de inbreng van een vierkantig pand) als in de schriftuur, zodat we kunnen stellen dat vanaf het twee voorontwerp steeds dezelfde ontwerper aan het werk is geweest.

Wanneer en door wie werd dit tweede voorontwerp gemaakt? Wij opteren voor de Gentse architect en meester-metser Jan Baptist Simoens.[21] De 45-jarige Simoens bereikte rond 1760 het toppunt van zijn carrière. Simoens was vanaf 1750 de belangrijkste architect voor grote religieuze bouwwerken in de.zuidelijke Denderstreek. Te Geraardsbergen was hij van 1751 tot 1773 actief bij de bouw van het nieuwe schip en andere kloostergebouwen van de Sint-Adriaansabdij, te Grimminge tekende hij in 1760 de plannen voor een nieuwe cisterciënzerinnenabdij. Hij werd in 1762 aangezocht als de architect voor de nieuwe gebouwen van de kartuizerij van Sint-Martens-Bos.[22] Daarnaast is er een verrassend verband aan te wijzen tussen Simoens, de Ninoofse abdij en de in 1751 opgerichte Gentse Academie van Teken-, Schilder- en Bouwkunde.[23] Simoens verzorgde er in de beginjaren de opleiding in de bouwkunst, ondersteunde als intekenaar de Academie financieel en werd er in 1770, bij de hervorming, 'directeur-artiest'. Hij

21 Zie in dit nummer, DE TEMMERMAN, Leven en werk.
22 Zie in dit nummer, G. VAN BOCKSTAELE, De ontwerp- en bouwactiviteiten van Jan Baptist Simoens voor de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen en de abdij van Beaupré te Grimminge en M. COCK, De nieuwbouw van de priorij van Sint-Martens-Bos in Sint-Martens-Lierde naar de ontwerpen van van Jan Baptist Simoens (1762-1773).
23 E. VAN DE VIVERE, Konstlievende mengelingen, uitgegeven door de Koninklyke Akademie van teeken-, schilder en bouwkunden, opgerecht binnen de stad Gend, Gent, 1794, p. 8.

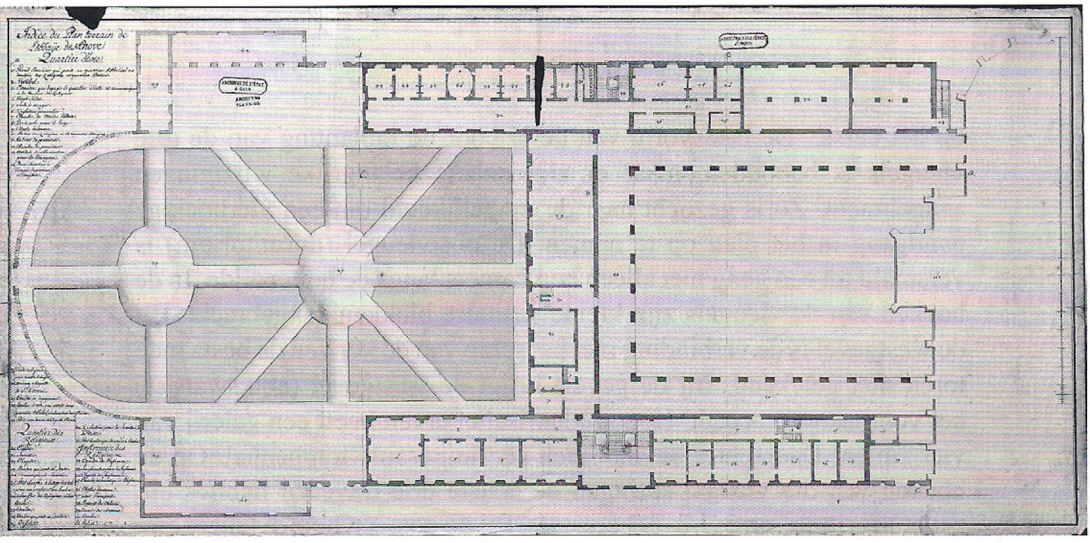

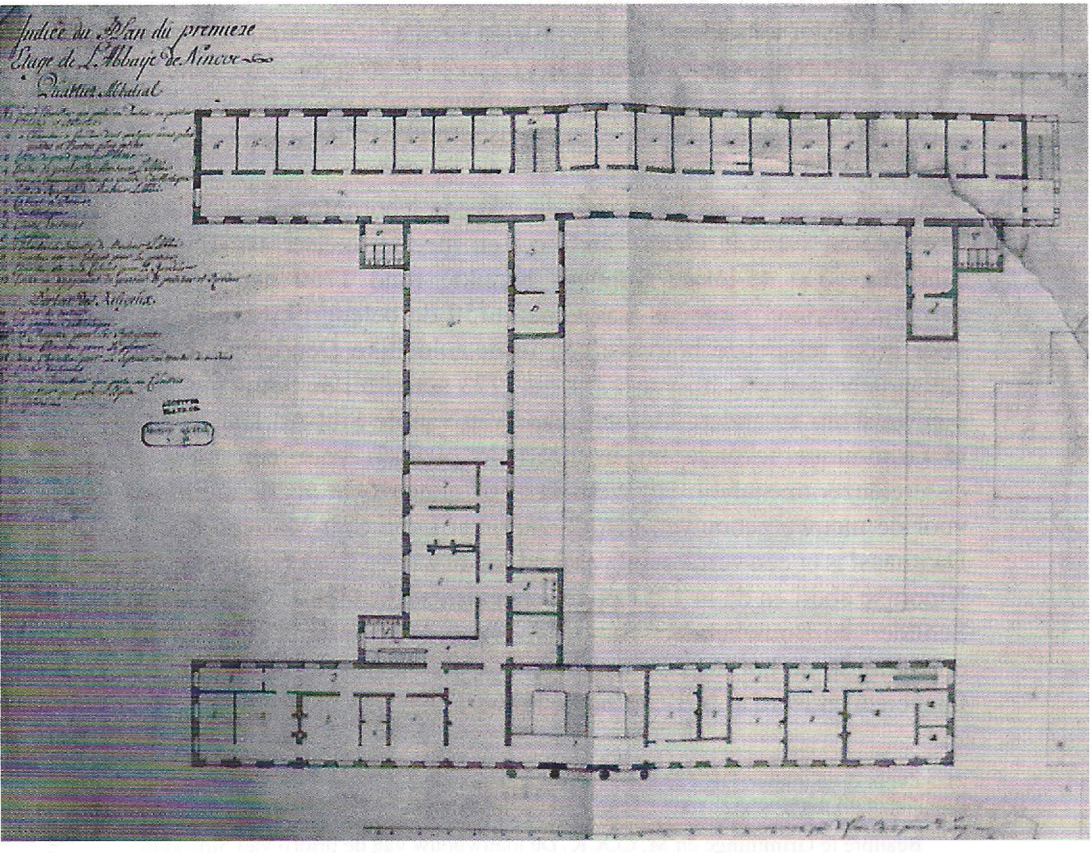
Indice du Plan du premiere
Etage de L'Abbaye de Nincee
Quartier Abbatial

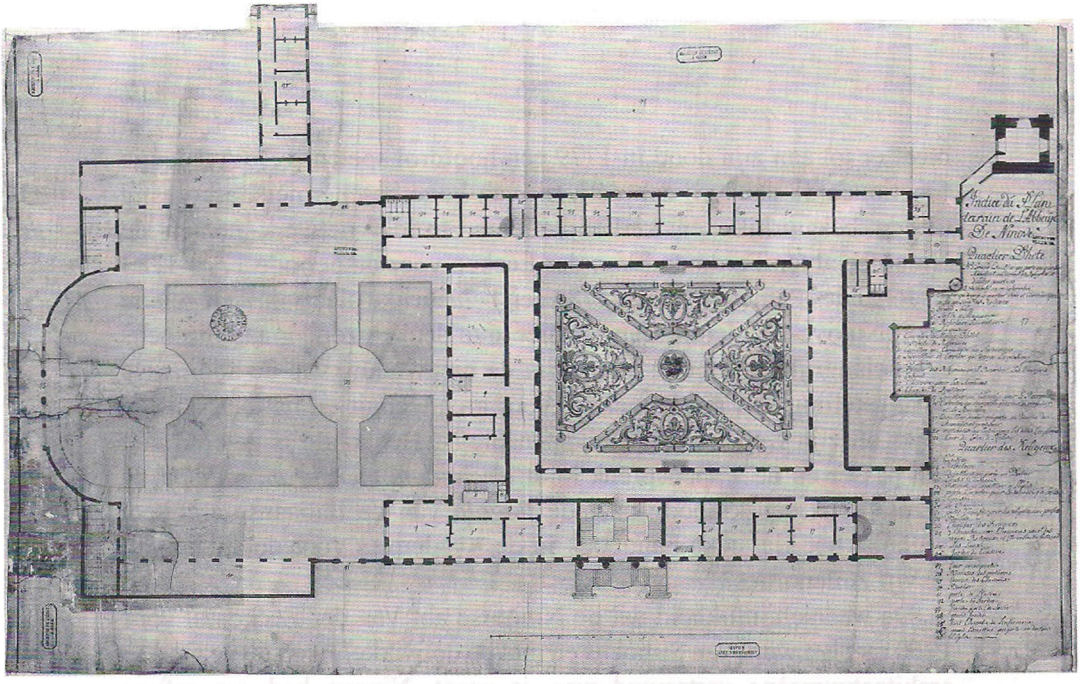

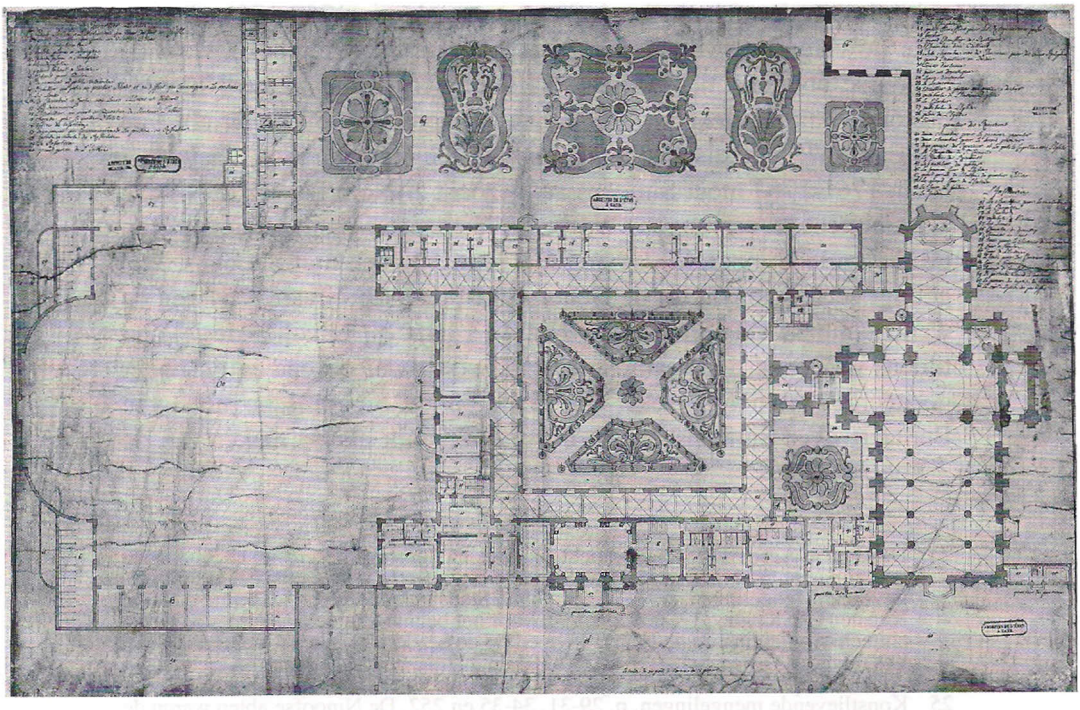

De vier fasen in de ontwikkeling van het grondplan voor de nieuwe Ninoofse abdijgebouwen. Van links boven naar rechts onder: voorontwerp I (Dewez) en II (Simoens) en ontwerp I en II (beide Simoens). Rijksarchief Gent, Kaarten en Plannen, nr. 1268; Rijksarchief Beveren, Abdij Ninove, nrs. 229, 231, 232 (foto's © Rijksarchief).

bleef er tot aan zijn dood in 1779 een hoofdrol spelen.[24] De Academie functioneerde dank zij een netwerk van hoge beschermers, afkomstig uit de bestuurlijke en kerkelijke elite. In dat netwerk nemen de Ninoofse abten Ferdinand Van der Eecken voor de periode 1770-1783 en Johannes Pameleire vanaf 1784 een belangrijke plaats in.[25] De relatie abdij Ninove-Academie Gent, is niet in te denken zonder aan Simoens een belangrijke rol toe te kennen in de nieuwbouw van de abdij. De belangstelling van abt Pameleire voor architectuur en het classicisme blijkt uit zijn wapenschild en wapenspreuk. Het schild is getooid met een passer en de wapenspreuk luidt: *secundum mensuram regulae.* Is deze spreuk een knipoog naar de *Regola* van de Italiaanse architect Vignola, het klassieke handboek in de Academies voor de studie van de vijf zuilenordes?

De waarschijnlijkheid dat de Ninoofse abt Van der Eecken al vóór 1760 met het werk van Simoens en met de ontwikkelingen op de Gentse architectuurscène vertrouwd was, is groot. Ninove had een refuge nabij de Sint-Baafskathedraal. Simoens maakte in 1750-1751 plannen voor de vergroting van de kerk van Sint-Kornelis-Horebeke, waar de Ninoofse abdij de tiendheffer was. Ontwierp Simoens de Ninoofse pastorie (huidige dekenij), die gebouwd werd in 1757 onder abt Van der Eecken?[26] Stilistisch laat dit gebouw zich inpassen in zijn oeuvre.

In 1761-1763 moet Simoens aangezocht zijn om Dewez te Ninove als architect te vervangen. We beschikken over geen archiefstukken uit die periode, noch in verband met Dewez, noch met Simoens. Wel getuigt een document uit de Gentse Sint-Pietersabdij van 1764 van de werkzaamheid van Simoens te Ninove.[27] Dat hij effectief de leiding tijdens de eerste bouwcampagne had, wordt wel gezegd in de hoger geciteerde Vilvoordse tekst uit 1775. In de biografische nota van Bernaert over Simoens, wordt hij uitdrukkelijk als de maker van de

24 De Gentse Academie werd gesticht in 1751 en gereorganiseerd in 1770. Samen met zijn neef Francis Drieghe was Simoens er directeur artiste vanaf 1770 (Konstlievende Mengelingen, p. 48, 255; Gent, Stadsarchief (SA), Academie Schone Kunsten (ASK), nr. 312, p. 9, 26, 27). Voor het belang van de academies in de architectuuropleiding en de Franse invloed op de academies, zie VAN DE VIJVER, Les relations franco-belges, I, p. 300-301 en 397; IDEM, Ingenieurs en architecten op de drempel van de nieuwe tijd (1750-1830), Leuven, 2003, p. 68-70 en 73-78.

25 Konstlievende mengelingen, p. 29-31, 34-35 en 252. De Ninoofse abten waren de enige geestelijke beschermheren van buiten Gent. Beschermheren betaalden de studies van leerlingen. Ninove betaalde, samen met de Gentse bisschop het hoogste bedrag (63 gulden per jaar) na de Sint-Pietersabdij.

26 E. DHANENS, Kanton Sint-Maria-Horebeke, Gent, 1971, p. 311-330 en illustraties 528-559. .

27 HENDRIX, Leven en werk van J.B. Simoens, bijlage LXXX1

Ninoofse plannen aangewezen.[28] In zijn *Memorie nopende de wercken* noemt Simoens zich eveneens de ontwerper. Hij beschrijft er zijn plannen in detail. Goetghebuer meldt dat in de map met 200 plannen die Simoens heeft nagelaten, ook die van de Ninoofse abdij zaten.[29] Het meest doorslaggevende bewijs dat Simoens de maker is van dit tweede voorontwerp, is van grafologische aard. Het geschrift op het plan stemt volkomen overeen met het geschrift van Simoens op andere door hem gesigneerde plannen. Op de plannen van Aalst (1777) komt bovendien dezelfde spelling van het Frans voor als te Ninove.[30]

2. De ontwerpen

2.1. Het eerste ontwerp

Van het eerste ontwerp beschikken we over vier plannen. Het gaat om het grondplan *Indice du Plan terrain de l'Abbaije de Ninove*[31] en de drie gevelplannen *Façade du Dortoir de L'Abbaije de Ninove, marque dans le Plan EF, Façade du Quartier Abbatial de L'Abbaije de Ninove, marquee dans le Plan AB, Façade de L'Abbaye de Ninove du Cotee de la Cour, marque dans le Plan CD.*[32]

Het grondplan, met de tekening van een aangelegde tuin in het kloosterpand en op het voorplein, ligt in de lijn van het tweede voorontwerp. Er zijn enkele belangrijke veranderingen: een volledige pandgang is getekend, waardoor de noordvleugel drie traveeën in de richting van het voorplein opschuift. Om die reden wordt ook de infirmerie verplaatst en buiten de oostvleugel haaks op de koetshuizen en stallen voorzien. Een nieuwe toren wordt ten westen van de abdijkerk getekend, zodat de oude kan geëlimineerd worden. Dat de gang van de westelijke vleugel in de derde travee van het schip van de abdijkerk uitmondt, is een element dat uit het eerste voorontwerp is overgenomen. De drie genoemde gevelplannen stemmen overeen met

28 Zie in dit nummer, VAN DE PERRE, Nieuwe biografische teksten: "Heeft oock geconstrueert ende gemaakt de modellen van eene geheele nieuwe abdeije binnen de stede van Ninove, degonne geexecuteert sijn door hem ende sijnen cosijn Frans Drieghe".

29 Ibidem: "L'architecte Simoens avait soigneusement réunis dans un volume in folio 200 de ces dessins,... parmis lesquelles se trouvent ... les plans de l'abbaye de Ninove"

30 Brussel, ARA, Kaarten en Plans in handschrift, nr. 2961. Drie bladen gesigneerd door Simoens, met een legende in het Frans voor de beschrijving van de functie van de kamers. We zien dezelfde spelling van het Frans: la première Etage, escaillier, biblioteque, coridor, cotée, quisine, etc.

31 Beveren, RA, AN, nr. 231.

32 Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen (verder AAM), Praemonstratensia, Abdij Ninove, nrs. 15/4, 15/1 en 15/5.

het grondplan en vormen er dus een geheel mee.[33] De westgevel heeft een middenrisaliet met een portiek van vier zuilen. De hoekrisalieten worden geritmeerd door vier licht uitspringende pilasters. Links en rechts wordt de gevel geflankeerd door een poort. Het middenrisaliet van de noordgevel heeft vier pilasters. Bij de oostgevel is er een lichte afwijking tussen het grondplan en het gevelplan: de pilasters van de hoekrisalieten zijn niet op het grondplan aanwezig en de twee deuren, die toegang geven tot de buitentuin van de kloosterlingen, zijn eveneens niet op het grondplan getekend. Een klein probleem stelt zich met de doorsnede van het gebouwtje dat links de oostgevel flankeert. Voortgaand op de aanduiding 'coupe de l'infirmerie' gaat dit om de doorsnede van de ziekenboeg. Volgens het grondplan was dit gebouw rechts van de oostgevel voorzien. Links bevindt zich immers de abdijkerk. Dit gebouw is dus langs de verkeerde kant in spiegelbeeld getekend.

De oost- en westgevel zijn elkaars evenbeeld. Beide gevels hebben een oprijzend middenrisaliet van drie geledingen, bekroond met een gebogen fronton. Op de top daarvan staat bij de oostgevel een amfoorvormige vaas en bij de westgevel een ringenbol (armillarium)[34]. Beide vleugels hebben hoekrisalieten met een driehoekig fronton, waarin centraal een oculus staat, dat omhangen is met loverwerk. De westgevel (abtskwartier) is duidelijk de waardigste. De vier zuilen van het middenrisaliet, de vier vazen die de traveeën van de bovenste geleding sieren en de pilasters van de hoekrisalieten met hun Ionisch kapiteel geven aan deze gevel een uitstraling en dynamiek, die in de oostgevel ontbreekt. Zowel in de oost- als in de westgevel prijkt in het fronton het wapenschild van abt Ferdinand van der Eecken. De noordelijke gevel, die uitgeeft op het voorplein, is bescheiden gehouden en heeft een gesloten karakter. Het middenrisaliet wordt bekroond door een boogvormig fronton met een oculus en loverwerk. Op de top van het fronton is een kleine obelisk getekend.

De plannen moeten in 1761-1763 door Simoens. In de Franse teksten komt dezelfde spelling van het Frans voor als in het tweede

33 Het grondplan met de letters AB, CD, EF ontbreekt, wat aantoont dat er meerdere exemplaren van het grondplan getekend zijn.

34 Typisch rococoattribuut. Staat symbool voor de belangstelling voor wetenschap en astronomie. Komt voor op de punt van het fronton van het hotel Damman (David 't Kint,1745-1747) en van het hotel d'Hane-Steenhuyse (1768). Kan gaan om de voorstelling van de banen van de planeten rond de zon of van de aardbol, met als horizontale ringen de poolkringen, de keerkringen en de evenaar, met schuin over de bol de dierenriem (J. DAMBRUYNE e.a., Een stad in opbouw. Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913, Tielt, 1992, p. 143).

voorontwerp.[35] Het hoog oprijzend middenrisaliet en de decoratieve elementen verwijzen naar de Lodewijk-XV-stijl van rond 1750-1760, zoals die te Gent gepraktiseerd werd. De stijlverwantschap met Simoens' ontwerp voor het hotel Falligan uit 1755 is groot.[36]

2.2. Het tweede ontwerp

Voor deze ontwerpfase beschikken we over vijf plannen: een grondplan met tuinontwerp, getiteld *Indice du Plan terrain de l'Abbaije de Ninove*[37], de platte grond van de eerste verdieping, getiteld *Indice du Plan du premiere Etage de L'Abbaije de Ninove*[38], twee gevelplannen getiteld *Elevation de la Façade du cotee du Cour des Remises de l'Abbaije de Ninove* en *Elevation de la Façade du quartier Abbatial de l'Abbaije de Ninove*[39] en een doorsnede van de oostvleugel, getiteld *Profil de la Charpente du toict.*[40]

Tegen het eerste ontwerp waren blijkbaar enkele fundamentele bezwaren gerezen, die voortkwamen uit de geringe vertrouwdheid van Simoens met de lokale situatie. De nieuwe toren was in het eerste ontwerp voorzien ten oosten van de kerk, op de grond van de stad. In het nieuwe ontwerp wordt de toren getekend tussen de zuidelijke pandgang en de noordelijke dwarsbeuk van de kerk. Daardoor wordt in het nieuwe ontwerp de zuidelijke pandgang noordwaarts opgeschoven en neemt de kloostertuin een bijna vierkante vorm aan. Een tweede wijziging betreft de toegang vanuit de westelijke kloostergang tot het schip van de kerk in de derde travee. Voor die toegang moest een deel van de prachtige boiserie worden opgeofferd en werd het parallellisme doorbroken tussen de boiserie van de noord- en zuidwand in de kerk. Die toegang is in het nieuwe plan geëlimineerd en vervangen door een toegang via de nieuwe toren naar het noordelijke transept van de kerk. Op het grondplan zijn in de oostgevel nu duidelijk twee deuren naar de buitentuin getekend en de toegang vanuit de pandgang naar de binnentuin wordt van de oost- en westgang naar de noord- en zuidgang verlegd.

35 In het 'plan terrain': escaillier, quisine, quartier d'hote, religeux, cour principaele, cheveaux... In het gevelplan AB en CD: marquee, cotee.

36 Gent, SA, Bouwaanvragen, 535- 161-25. Voor een afbeelding, zie ook M. FREDERICQ-LILAR, L'hôtel Falligan. Chef d'oeuvre du Rococo gantois (Université libre de Bruxelles, Fac. de philologie, 65), Brussel, 1977, p. 15.

37 Beveren, RA, AN, nr. 232.

38 AAM, Praemonstratensia, AN, nr. 15/3.

39 AAM, Praemonstratensia, AN, nrs. 15/6 en 15/2.

40 Beveren, RA, AN, nr. 230. Het is moeilijk uit te maken of dit plan in de eerste of tweede ontwerpfase thuis hoort. Voor de eerste fase pleit de aanwezigheid van trappen links en rechts van het gebouw, voor de twee dat er geen kelderverdieping is.

Van de oostgevel is geen nieuw gevelplan beschikbaar, mogelijk omdat er geen nieuw gemaakt is. Zoals blijkt uit de uitvoering, is het gevelplan van het eerste ontwerp quasi volledig behouden. De noordgevel is wel grondig gewijzigd. Hij krijgt een meer representatief door een grotere accentuering van het middenrisaliet. Er komt een centraal bordes met inkomhal en vier pilasters met een Ionisch kapiteel dragen een gebogen fronton met figuratief beeldhouwwerk, waarin het centrale schild niet is ingevuld. De westvleugel ondergaat de grootste verandering. De centrale trappenhal wordt vervangen door een 'salon à l'italienne', dit is een open hoge hal omzoomd door zuilen, balustrades en pilasters en bekroond met een gesloten koepel.[41] De trappenhal verschuift naar het naastliggende vertrek en krijgt een bescheiden karakter. Het parallellisme met de oostgevel verdwijnt. Het verticalisme van het middenrisaliet wordt verlaten voor het horizontalisme van de kroonlijst. Het boogvormige fronton is vervangen door een klassiek driehoekig fronton met een figuratief tafereel en centraal het wapenschild van abt Ferdinand Van der Eecken. De hemelbol op de top van het fronton blijft behouden en twee gebeeldhouwde medaillons met de figuren van Cornelius en Cyprianus prijken links en rechts op de basishoeken van het fronton. De trap naar het bordes krijgt een statig karakter. De twee gekoppelde zuilen op de hoeken van het middenrisaliet brengen een zekere dynamiek in de strak uitgewerkte gevelpartij. De geblokte muur van het souterrain fungeert niet alleen als een waardige sokkel voor de ganse westvleugel, maar dient ook om het niveauverschil met de hoger gelegen oostvleugel op te vangen.

Het smalle gebouw tussen de westvleugel en de voorgevel van de kerk is wel op het grondplan maar niet op de geveltekening aanwezig. Ook geveltekeningen van tuingevels van het pand, van de infirmerie en van de toren ontbreken.

Wanneer werden deze plannen gemaakt? Bij de bouw van de oostvleugel (volgens Simoens begonnen in 1763) was het grondplan van dit tweede ontwerp beschikbaar, daar deze vleugel naar dit grondplan is uitgevoerd. De bij het grondplan horende gevelopstanden waren dus eveneens in 1763 beschikbaar. Gelet op de continuïteit met de vorige plannen, kunnen we Simoens opnieuw als de ontwerper aanduiden. Hetzelfde schriftbeeld en dezelfde afwijkende spelling van het Frans

41 Dergelijk salon is door Simoens gerealiseerd in de achterbouw van het hotel d'Hane-Steenhuyse in de Veldstraat te Gent in 1772-1774 (D. VAN DE VIJVER (red.), Rococo en neoclassicisme. Van de Munt tot Napoleon (1000 jaar architectuur in België, 8), Tielt, 2008, p. 70-72. Het Ninoofse 'salon à l'italienne' wordt door Simoens uitvoerig beschreven in zijn Memorie. Op het bouwplan zelf staat: Grand sallon à l'italienne qui mont du font en comble.

blijven aanwezig.[42]

Hoe de stijlevolutie tussen het eerste en tweede ontwerp, of in termen van uitvoering tussen de west- en oostgevel verklaren? Simoens toonde al vrij vroeg een voorkeur voor een sobere Lodewijk XV-stijl en het Franse classicisme.[43] We zien dit te Gent in het hotel De Coninck (1755), zijn ontwerp voor het hotel Falligan (1755) en de koorafsluiting in de Sint-Pieterskerk (1757).[44] Met de dood in 1770 van David 't Kint, de invloedrijke stadsarchitect, viel te Gent de rococoinvloed weg. Het belang van die invloed blijkt duidelijk uit het verschil tussen Simoens' ontwerp voor het hotel Falligan en de uitvoering. Pas vanaf 1770 realiseert Simoens te Gent zijn meest karakteristieke werken in classicistische stijl: het hotel De Wulf (1769) op de Kalvermarkt, de achterbouw van het hotel d'Hane-Steenhuize (1772-1774), het hotel Van Saceghem (1773) in de Drabstraat.[45] Het gebruik van de kolossale orde voor de pilasters en een voorkeur voor horizontalisme zijn terugkerende stijlkenmerken. Het is duidelijk dat buiten Gent Simoens zich al vroeger aan de dominantie van het Gentse rococo heeft kunnen onttrekken. We zien dit in de sobere compositie van de westgevel van de abdijkerk te Geraardsbergen (begonnen in 1751) met zijn voorkeur voor de Dorische orde. De bouw van het kasteel van Leeuwergem (1762) bevindt zich in die overgangsperiode. De voorgevels van de kerken van Ledegem (1764) en Moerzeke (1767) bevestigen de wending in zijn stijl. De Ninoofse plannen zijn gemaakt op het moment dat het classicisme in het oeuvre van Simoens doorbrak, een evolutie die we dus rond 1761-1763 kunnen dateren. Mogelijk heeft de confrontatie met Dewez' plannen

42 Enkele voorbeelden van het typische Frans van Simoens in de tekst van het grondplan: quartier dhote, escaillier, entrée, grand sallon à l'italienne qui mont du fons en comble, la petite capelle, domestiq, la premier cour, cheveaux, le veille eglise,... ; in de tekst van het verdiepingsplan: premiere etage, escaillier, chambre de logemens, abbée, religeux, coridor, biblioteque, domestiq, degagemens.

43 Die breuk wordt uitdrukkelijk vermeld in de biografische nota van Bernaert: "aen welcke gebauwen gevolght sijn differente goesten van moderne (= rococo), ... die als een vergif van de waere architecture gedoceert weert,, ...is verandert ende wederomgekeert tot de aude ende waere architecture" (zie in dit nummer VAN DE PERRE, Nieuwe biografische gegevens). Die oude en ware architectuur is die van de Grieken (à la grecque). Zie D. VAN DE VIJVER, Architectuur in de Oostenrijkse Nederlanden en in het prinsbisdom Luik, in: L. DHONDT e.a., 18de-eeuwse architectuur in België. Laatbarok, Rococo, Neoclassicisme, Tielt, 1998, p. 127-168.

44 Gent, SA, Collectie bouwaanvragen, 535-161-25 (Falligan). De marmeren koorafsluiting wordt door een informant van Baert, de Gentse monnik Le Cat, in 1781 als volgt beschreven: "4 portiques de marbre de l'ordre ionique, admirablement travaillés dans le gout de Vitruve, ... et inventés par Simons de Gand." (Brussel, KB, Handschriften, nr. 17652-56, bundel Remarques sur l'Abbaye de S. Pierre, p. 18).

45 Zie in dit nummer VAN DE PERRE, Nieuwe biogafische gegevens. Gent, SA, Collectie bouwaanvragen, 535-119-8; 535-332-83; 535-60-33 en VAN DE VIJVER, Rococo en Neoclassicisme, p. 70-73.

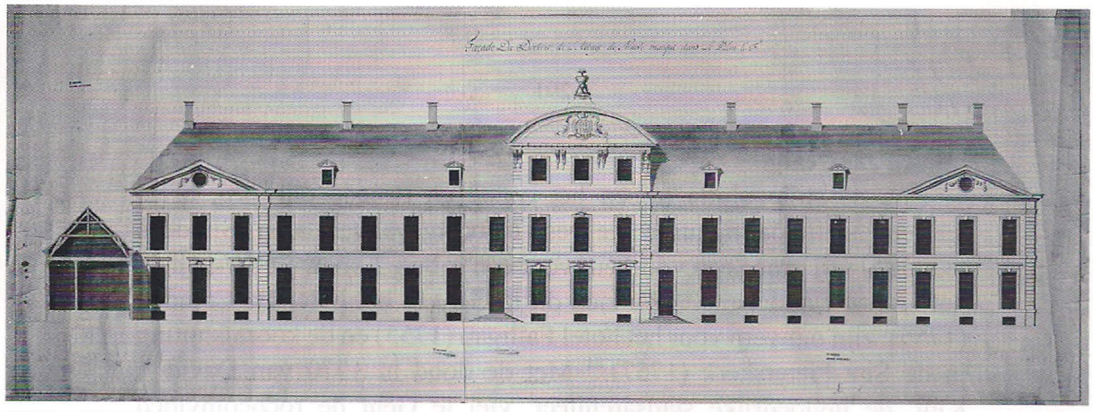

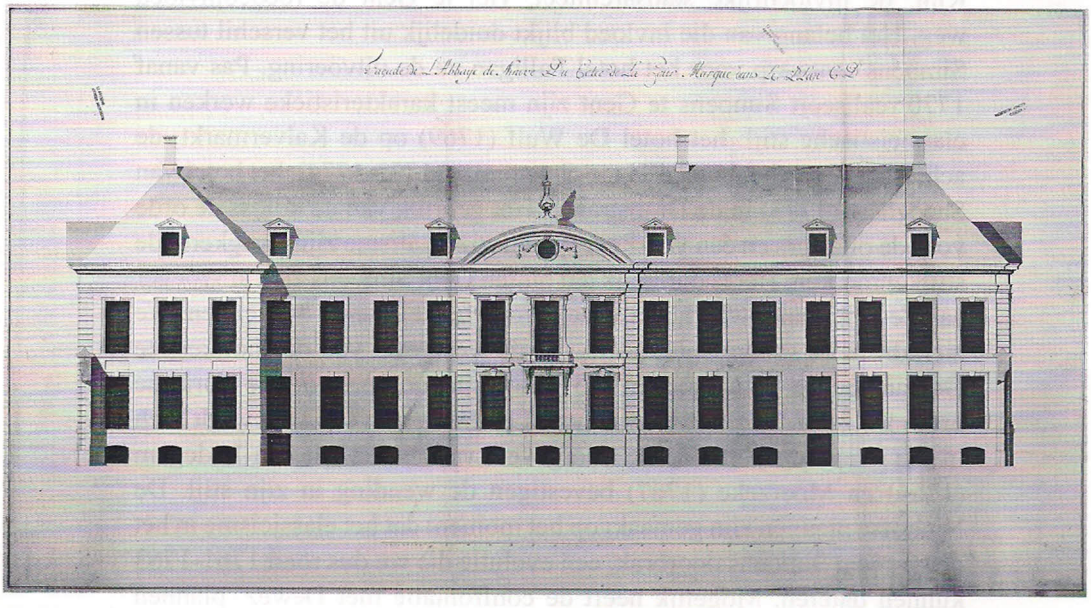

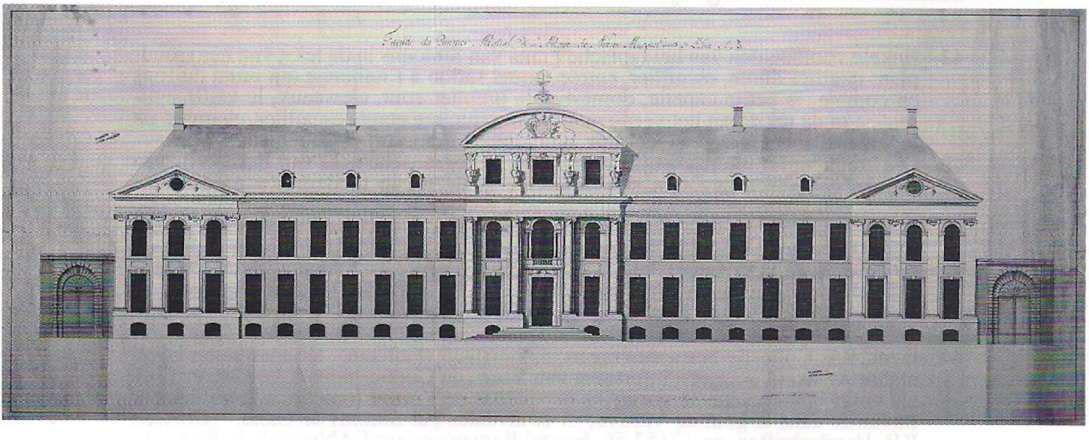

Gevelplannen van de oost-, noord- en westvleugel uit het ontwerp I, gemaakt in 1761/63 door Simoens. Aartsbischoppelijk Archief Mechelen, Abdij Ninove, nrs. 15/4, 15/5, 15/1 (foto's ©KIK-KIRPA Brussel).

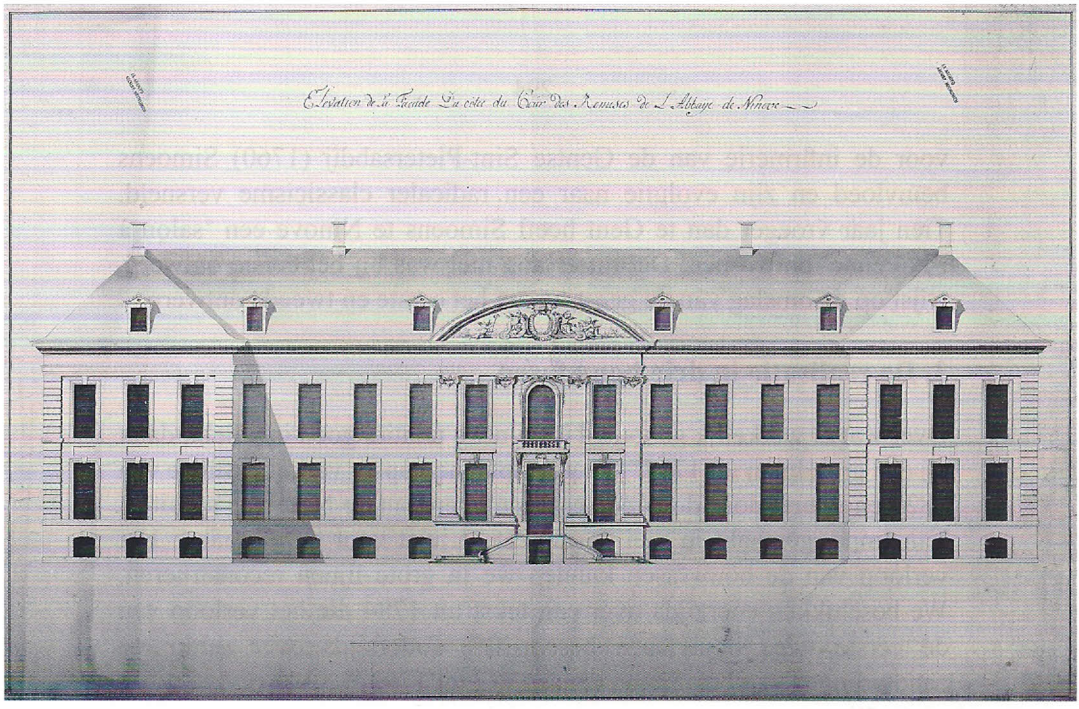

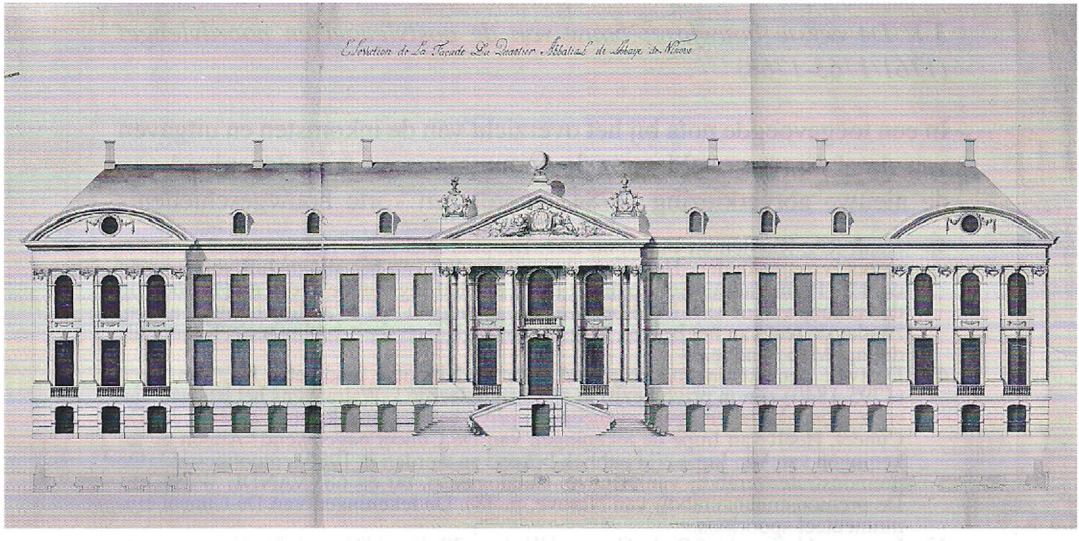

Gevelplannen van de noord- en westvleugel uit het ontwerp II, gemaakt in 1761/63 door Simoens. Aartsbisschoppelijk archief Mechelen, Abdij Ninove, nrs. 15/6 en 15/2 (foto's ©KIK-KIRPA Brussel).

voor de infirmerie van de Gentse Sint-Pietersabdij (1760) Simoens beïnvloed en zijn evolutie naar een radicaler classicisme versneld. Tien jaar vroeger dan te Gent heeft Simoens te Ninove een 'salon à l'italienne' ontworpen. Dat dit er nog niet was bij het eerste ontwerp, wijst op de omslag van de geest tussen het eerste en tweede ontwerp.

3. De realisatie in drie bouwfasen

Over wat er werkelijk gebouwd is, zijn we relatief goed ingelicht, dank zij een grondplan uit 1797[46], de gevelplannen op de verkoopaffiche van 1822 en vooral door de twee pentekeningen van de Ninoofse architect Van Impe, gemaakt in mei en juni 1823 juist voor de afbraak.[47] Het verloop van de bouwfasen kunnen we in grote lijnen reconstrueren. We beschikken enerzijds over een tekst uit 1784 die het verloop van de eerste twee bouwfasen beschrijft[48], anderzijds over summiere aanduidingen van betalingen vanaf 1777 tot 1793.[49]

3.1. De eerste bouwfase: bouw van de oostvleugel en noordvleugel (1761/1763-1768)

In een toegevoegde nota bij het overzicht van de inkomsten en uitgaven van de abdij, opgesteld voor de commissarissen ter gelegenheid van de nieuwe abtverkiezing (1784), wordt een korte bouwgeschiedenis

46 Gent, RA, Kaarten en Plans, nr. 247. Dit plan was lange tijd spoorloos, maar is recent teruggevonden. Het is een opmetingsplan van het abdijbeluik, opgemaakt door de Franse administratie direct na de afschaffing van de abdij, met het oog op de verkoop van de site. Een kopie van het grondplan van de abdijgebouwen alleen, zonder de rest van het beluik, berust te Gent, Universiteitsbibliotheek, Kaartenafdeling, Map Ninove.

47 De twee pentekeningen gesigneerd door de Ninoofse landmeter J.B. Van Impe (1795-1840) zijn in privé-bezit. In 1985 signaleerde I. Walraevens het bestaan van twee identieke tekeningen, eveneens in privé-bezit, gemaakt in 1822 door Jh. De Cuncel. Heeft van Impe de tekeningen van De Cuncel nagetekend? Alleen de tekeningen van Van Impe zijn publiek bekend en werden in 1985 tentoongesteld (De premonstratenzerabdij van Ninove. Catalogus, p. 60 en 68; VANDE WINKEL, De premonstratenzerabdij van Ninove, p. 38). De tekeningen van De Cuncel zijn momenteel spoorloos.

48 Leuven, Abdijarchief Park, Corpus VII, kast 29, lias 1/83 en 1/71. Nr. 83 betreft een anonieme, niet gedateerde bundel met een overzicht van de inkomsten en uitgaven van de abdij, geschreven door de provisor, ten behoeve van de commissarissen, die de nieuwe abtverkiezing diende te organiseren. De staat van inkomsten en uitgaven is door de commissarissen opgestuurd naar de Geheime Raad samen met de uitslag van de abtverkiezing op 6 maart 1784. Daarin wordt de eerste bouwfase de ene keer in 1761-1768 de andere keer in 1761-1766 gedateerd (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Geheime Raad-Oostenrijkse periode, nr. 872).

49 Beveren, RA, AN, nrs. 151, 153 en 227. De eerste twee nummers betreffen de uitgaven van het 'comptoir Vlaanderen' voor de periode 1773-1790 en 1790-1806. De uitgaven zijn per dag genoteerd en bevatten summiere aanduidingen met de bedragen van de dagelijkse uitgaven van diverse aard. De uitgaven voor gebouwen zijn her en der terug te vinden. In het laatste nummer betreft het betalingen door de provisor, specifiek voor de nieuwe bouw, in de periode 1788-1789.

geschetst: *On a commancé à rebatir l'abbaye l'an 1761 et l'on a continué jusqu'a l' 1768, qu'a defaut des fonds les ouvrages ont été interrompus. Ils ont été repris 1780 et continué jusqu'a la mort de feu .M. l'abbé.*[50] In de biografische nota over Simoens wordt gezegd dat hij met de bouw van het conventgebouw (oostvleugel) begonnen is in 1763.[51] Verder beschikken we over geen concrete gegevens. Mogelijk kloppen beide data, in die zin dat in 1761 abt Van der Eecken de opdracht gaf tot het maken van het eerste voorontwerp en dat in 1763 Simoens met de bouw effectief van start is gegaan. Ongetwijfeld leidde Simoens zelf de bouw. We moeten ons een grote eerste bouwcampagne voorstellen. De bouwwerken konden starten zonder grote voorafgaande afbraakwerken, omdat de oostvleugel naast de bestaande kloostergebouwen werd opgetrokken en de noordvleugel eveneens buiten de bestaande kloostergebouwen opgetrokken werd. De bouw viel stil in 1768 bij gebrek aan middelen. In 1768 was de oost- en noordvleugel klaar, inclusief de hoek met de westvleugel. De Ferrariskaart (1771-1778) bevestigt deze stand van de bouwwerken.[52] Eens de gebouwen voor het convent klaar waren, kon men een gedeelte van de abdij verhuizen van de oude naar de nieuwe gebouwen. Daarna kon een groot deel van de oude abdijgebouwen fasegewijs worden afgebroken, beginnend met de oude oost- en noordvleugel. Die afbraak was voltooid bij het opmaken van de Ferrariskaart.

De oost- en noordvleugel zijn volgens het bewaarde ontwerpen uitgevoerd. Volgende kleine wijzigingen zijn te noteren voor de oostgevel: de twee deuren naar de tuin, die in het gevelplan naast het middenrisaliet staan, zijn twee traveeën opgeschoven, de keldervensters zijn weggelaten, boven het fronton staat geen vaas maar een hemelbol en het wapenschild van abt Van der Eecken in het fronton is vervangen door een dubbel schild, vermoedelijk dat van de abdij (links) en dat van de abt (rechts).[53] De schilden zijn gevat in een schelpvormige decoratie. In de noordgevel is het medaillon effectief ingevuld met het wapenschild van de abdij.

50 Leuven, Abdijarchief Park, Corpus VII, kast 29, lias 1/83.
51 Zie in dit nummer VAN DE PERRE, Nieuwe biografische teksten.
52 Raadpleegbaar op internet (webstek KBB).
53 Op de tekening Van Impe zijn de schilden niet ingevuld, volgens de tekening op de verkoopafficheis is dit wel het geval.

3.2. De tweede bouwfase: bouw van de infirmerie en aanzet van de westvleugel (1779-1784)

Van 1779 tot enkele maanden na de dood van abt Van der Eecken (6 oktober 1783) liep de tweede bouwcampagne. Blijkbaar had abt Van der Eecken na 12 jaar van stilstand voldoende geldmiddelen verzameld om opnieuw aan de slag te gaan. Die bouwactiviteiten werden echter al vroeger voorbereid. In de loop van 1777 werd de afbraak van de oude westelijke kloostervleugel voltooid. Hiervoor werden Pieter Simon en zijn knechten op 4 september 1777 betaald.[54] De oude abdijtoren met de beiaard werd in de loop van 1778-1779 gerestaureerd, wat erop wijst dat de bouw van een nieuwe toren geen prioriteit was.[55] In september 1777 werden door Johannes De Vlaeminck en zijn werkvolk twee steenovens opgezet. In het najaar van 1779 is sprake van werken aan de 'nieuwe bouw' door metsers, steenkappers en timmerlieden. In 1780 en 1781 draaien de werkzaamheden op volle toeren. Met zekerheid weten we dat in 1782 de infirmerie (*nieuw seeckhuys*) is gebouwd. Vanaf februari 1782 werd eraan gemetseld, in juni-juli kwam het onder dak, in september-oktober werd er geplafoneerd. In 1782-1783 schoot de bouw van de westvleugel goed op. Er werden nieuwe kareelovens opgezet, ditmaal door Peter van Vaerenbergh. In maart 1782 leverde Charles Terrace blauwe hardsteen voor de grote kroonlijst vooraan (westgevel). In september 1783 werden de kapitelen voor de pilasters gekapt. Bij de dood van Van der Eecken was de westvleugel al een goed eind gevorderd. De verkiezing van zijn opvolger Johannes Pameleire gebeurde op 5 maart 1784 en de dag daarop werd door de commissarissen die keuze aan de Geheime Raad overgemaakt.[56] Tot de zomer van 1784 werd doorgewerkt. Op 10 april 1784 begon Peter Van Vaerenbergh aan het steken van de grond voor 600.000 kareelstenen. Dit wijst erop dat men ononderbroken wilde doorwerken. Eigenlijk verwachtte men niet dat de benoeming van een nieuwe abt zo lang zou aanslepen. In de staat van inkomsten en uitgaven, dat toegevoegd werd aan het rapport van de abtverkiezing, toont men zich bezorgd om de toekomst van de onafgewerkte westvleugel. Ook wijst men erop dat nog een volledige

54 Beveren, RA, AN, nr. 151. De afbraak van deze vleugel was al gebeurd toen de Ferrariskaart werd opgemaakt.

55 Ibidem, 2 oktober 1779. Peter Simon voerde toen dakwerken aan de toren uit, die was ingesloten tussen de oude zuidelijke kloostervleugel en het gastenkwartier. Op de Ferrariskaart zijn deze gebouwen nog aanwezig.

56 Brussel, Algemeen Rijksarchief, Geheime Raad-Oostenrijkse periode, nr. 872.

vleugel (zuidkant) van de pandgang nog moet aangevat worden.[57]

Heeft Simoens, die overleed op 15 november 1779, nog de planning van de nieuwe bouwcampagne helpen organiseren? Dit lijkt onwaarschijnlijk. De laatste twee jaar van zijn leven was zijn gezondheid wankel. Zijn neef Frans Drieghe (1740-1815), die toen bijna veertiger was, nam diens functies in het bouwbedrijf, geleidelijk aan over.[58] Drieghe leidde de tweede en de derde bouwcampagne te Ninove. Heeft Drieghe, in samenspraak met Simoens, nog elementen van het ontwerp van 1763 gewijzigd? In de *Memorie nopende de wercken van J.B. Simoens*, nog opgesteld door Simoens zelf kort voor zijn dood, is sprake van een portiek van vier zuilen. Dit betekent dat Simoens nog op de hoogte was van de reductie van de zuilengalerij van zes naar vier zuilen. Ook het plan van de infirmerie is ten opzichte van het ontwerpplan van 1763 grondig gewijzigd. Van een langgerekt gebouw van 13 traveeën met tweemaal zes kamers en een gang langs de noordzijde, is het in werkelijkheid een compact gebouw van vier traveeën geworden met de gang in het midden en de kamers langs weerszijden. Heeft Simoens het nieuwe plan voor de infirmerie nog ontworpen of kunnen we dit gebouw volledig aan Drieghe toeschrijven? De kleine verbindingsgang tussen de infirmerie en de oostvleugel, die getekend staat op het grondplan van circa 1822, maar niet meer voorkomt op de tekening van Van Impe, is effectief gebouwd geweest. Op 28 februari 1783 wordt immers de schaliedekker Pieter Simon betaald om 'gedeckt te hebben de punt leydende naer het siechhuys'[59]

3.3. De derde bouwfase: voltooiing van de westvleugel (1788-1790/1793)

Wegens de onzekerheid over het lot van de kloosters en abdijen door de politiek van keizer Jozef II, werd de benoeming van de nieuwe abt uitgesteld. Uiteindelijk werd Johannes Pameleire op 8 januari 1788 benoemd, op 2 maart geïnstalleerd en op 8 april gemijterd als abt.[60] Direct daarna werden de werken aan de westvleugel hervat, opnieuw

57 Leuven, Abdijarchief Park, Corpus VII, kast 29, lias 1/83: "les messieurs commissaires voudront bien en outre observer qu'une aile considerable du quartier reste a achever, qu'un pan du cloitre est encore a batir, que le quartier du proviseur croulle…"

58 Drieghe volgde zijn oom in al diens functies op. Hij werd erfscheider van de Stad Gent op 31 juli 1778, bleef tot de Franse Revolutie als directeur artiste een belangrijke rol spelen in de Academie en was in 1789-1791 deken van de ambachtsgilde van de metsers (Gent, SA, ASK, nr. 312 en 314; Konstlievende Mengelingen, p. 29 en 31).

59 Beveren, RA, AN, nr. 151.

60 De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus, p. 147-150.

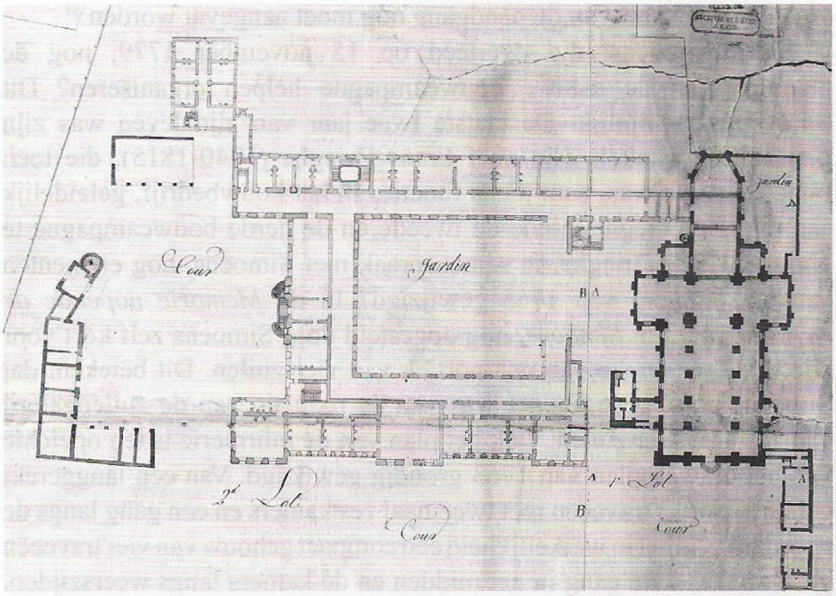

Grondplan, gemaakt bij de verdeling van de abdijgronden in 1797. Rijksarchief Gent, Kaarten en plannen, nr. 247 (foto © Rijksarchief).

onder de leiding van Frans Drieghe. Voor deze bouwfase beschikken we over een apart uitgavenboek met de lonen die aan metsers, timmerlieden, steenkappers en handwerklieden tijdens de jaren 1788 en 1789 betaald zijn.[61] In juni en oktober 1788 werd de beeldhouwer Jacques Philippe Dumoulin betaald voor het kappen van het wapenschild in het fronton van de gevel. De ruwbouw van de westgevel was klaar op 22 november 1788. Toen trakteerde de abt bij het steken van de mei met een extra dagloon van 17 en ½ stuiver voor alle handwerklieden.[62] De namen van de bouwvakkers in deze laatste bouwcampagne zijn bijna allemaal dezelfde als in de periode voordien. Dit wijst op de grote continuïteit tussen de tweede en derde bouwfase.

In 1788 kreeg Frans Drieghe de opdracht om de refuge van de abdij te Gent uit te breiden.[63] Voor dat werk zijn drie betalingen genoteerd in 1793 en 1794, alles samen voor de aanzienlijke som van 3.778 gulden. Bij de betaling van 27 mei 1974 is vermeld: *aen F. Drieghe ter voordere*

61 Beveren, RA, AN, nr. 227. Met 'punt' wordt een overdekte gang bedoeld met een scherp zadeldak

62 Ibidem: "betaelt aen het werckvolck met de gratificatie aen ider persoon van 17 stuivers 1/2 aen hun voor den mey, toegestaen bij den eerweerdighsten heer prelaet…"

63 Zie in dit nummer VAN DE PERRE, Nieuwe biografische teksten.

rekeninge van sijne pretentie soo over de refugie tot Gent als den nieuwbauw.[64] Het is het enige formele bewijs in het abdijarchief voor de betrokkenheid van Drieghe bij de bouw van de nieuwe abdijgebouwen. Vermoedelijk was Drieghe te Gent naast architect ook de aannemer. Te Ninove heeft hij bij de tweede en derde bouwcampagne geen aannemingswerken verricht.

De westvleugel is volgens het tweede ontwerpplan uitgevoerd, maar in een versoberde versie. De zes zuilen die het centrale fronton moesten dragen, zijn herleid tot vier. De twee medaillons naast het fronton zijn niet uitgevoerd, het figuratieve tafereel dat in het timpaan het wapenschild van Van der Eecken moest omvatten, is weggelaten en vervangen door een dubbelschild, links dat van de abdij, rechts dat van abt Pameleire, met daaronder een banderol voor de wapenspreuk. De hemelbol op de punt van het fronton is eveneens weggelaten.

3.4. Niet uitgevoerd

Wanneer zijn de werkzaamheden onder abt Pameleire stilgevallen? De ruwbouw van de westvleugel was in november 1788 beëindigd. Tot 1793 werden nog maandelijks een aantal handwerklieden betaald om te werken aan de 'nieuwen bauw' uit te voeren.[65] Vermoedelijk betrof het de afwerking van het interieur en de afbraakwerken van de laatste oude kloostergebouwen (het gastenkwartier uitgezonderd de toren).

Aan de zuidvleugel is niet meer begonnen. De bouw van een nieuwe toren tussen het transept van de abdijkerk, zoals getekend op het grondplan van Simoens, is vermoedelijk nooit overwogen, omdat de verbinding tussen die toren en het noordelijke transept van de abdijkerk de eliminatie van het grote altaarportiek van Theodoor Verhagen zou betekend hebben. De oude toren met de beiaard werd pas na een brand in 1822 afgebroken. In de plaats daarvan kwam de huidige toren.[66] Omdat de oude toren niet werd afgebroken, kon het huis van de provisor, dat voorzien was tussen de abdijkerk en de nieuwe westvleugel, niet gebouwd worden.

Op het gedetailleerde grondplan van 1797 staat het 'salon à l'italienne'

64 Beveren RA, AN, nr. 153.
65 Ibidem, nr. 153.
66 G. VANDE WINKEL, De bouw van de kerktoren te Ninove (1819-1844) en de bijdrage van architect Louis Roelandt, in: De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus, p. 107-118.

met de aanpalende trappenhal niet getekend.[67] De binnenruimte is leeg gelaten. Ook het bordes, dat toegang moest verlenen tot het prestigieuze salon, is niet meer gebouwd. Op het plan Van Impe van 1823 is die toegang afgesloten door een balustrade, die echter niet voorkomt op het gevelplan van de verkoopaffiche.

Verder is ook van de ganse tuinaanleg, zoals getekend door Simoens, niets in huis is gekomen: geen voorplein met de stallingen en de koetshuizen, geen aangelegde parken, geen smeedijzeren poorten en afscheidingen. Alleen de tuin binnen het kloosterpand blijkt volgens de oudste kadasterkaart van 1814, elementair te zijn aangelegd.[68]

Op 1 september 1796 werd de abdij door de Fransen afgeschaft. In 1822-1823 werden de nieuwe kloostergebouwen definitief verkocht en afgebroken.[69]

4. De abdijgebouwen op het schilderij, berustend in de abdij van Averbode (ca. 1788)

Dit schilderij brengt ons het tafereel van de abdijgebouwen in vogelperspectief gezien vanuit het noordwesten.[70] De abdijkerk en parochiekerk dienen als nabije decor en de stad en het landschap van de Dendervallei als diepteperspectief. Het schilderij is, gelet op het wapenschild van abt Pameleire op het fronton van de westgevel, onder diens abbatiaat afgewerkt, vermoedelijk kort na diens aanstelling in 1788. Mogelijk zijn de voorstudies van een oudere datum. De naam van de schilder is onbekend. De bedoeling van het schilderij is duidelijk: een optimistisch en idyllisch beeld van het afgewerkte en voltooide abdijcomplex schetsen ter bemoediging van de kloosterlingen en de buitenwereld.

Wat is de werkelijkheidswaarde van deze afbeelding? Ongetwijfeld heeft de schilder ter plaatse schetsen gemaakt van de abdijkerk, de parochiekerk, het stadsgezicht en het landschap. We herkennen in de diepte van links naar rechts de kerktorens van Okegem, Ledeberg, Pamel en Meerbeke. In het stadsgezicht zien wij de staande wip van

67 Vermoedelijk wordt naar het lege salon verwezen in het dagboek van kapitein Mercer, die in 1815 na de slag van Waterloo in de Nninoofse abdijgebouwen met geallieerde officieren verbleef: "De zaal waarin wij samenkwamen had evenals de eetzaal schitterende afmetingen, maar was helemaal onversierd: de muren waren effen wit gestukadoord." Geciteerd in VANDE WINKEL, De premonstratenzerabdij van Ninove, p. 32.

68 De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus, p. 106 en 165.

69 VANDE WINKEL, De premonstratenzerabdij van Ninove, p. 33-38.

70 Het schilderij (117 x 140) is in het bezit van de abdij van Averbode. Voor een beschrijving, zie De premonstratenzerabdij van Ninove, p. 59 en 66.

de schutters van de Sint-Jorisgilde, de Koepoort, het fronton van de huidige dekenij en van de hospitaalkerk. Bij de voorgevel van de abdijkerk heeft de schilder enerzijds bepaalde details goed opgemerkt, zoals de beelden in de nissen, maar anderzijds toch veel kleine fouten gemaakt, zoals bij het wapenschild, bij de structuur van de pilasters en van het raam in de eerste geleding. Ook voegt hij ter verfraaiing zaken toe, zoals de vazen op de hoeken van de kroonlijsten. Waren de muren van de kerk toen geel gekaleid? Hij schildert rond de ramen een omlijsting van arduinsteen, wat niet met de werkelijkheid overeenkomt, maar de abdijkerk wel stilistisch doet harmoniëren met de nieuwe abdijgebouwen.

Die nieuwe abdijgebouwen zelf zijn niet getekend naar de werkelijkheid, maar naar de ontwerpplannen van Simoens. De schilder heeft op basis van de verschillende plannen een eigen synthesebeeld gecreëerd. Het schilderij geeft niet de reële toestand van 1788 weer, aangevuld met de nog uit te voeren elementen. Integendeel, de schilder gebruikte de plannen van de eerste en tweede ontwerpfase. Zo is de oostvleugel getekend naar het eerste ontwerpplan. Die vleugel heeft op het schilderij een kelderverdieping en telt in de pandgang elf traveeën met in het midden een deur naar de tuin, terwijl het gebouw dat er in 1788 stond geen kelderverdieping had en een pandgang van tien traveeën zonder deur. Zo is de infirmerie, die in 1782 gebouwd werd, niet getekend op de plaats waar ze in werkelijkheid stond, maar op de plaats waar ze op het tweede ontwerp getekend is. Ook de noordgevel en de imposante westgevel zijn afgebeeld naar het tweede ontwerp. Getuige de afbeelding van de zes zuilen, de medaillons en de wereldbol. Dat toch het wapenschild van Pameleire voorkomt, kan de indruk wekken dat naar de reële toestand van 1788 getekend is. Maar dat is niet zo, want indien de schilder het wapenschild zelf zou gezien hebben, zou hij hebben vastgesteld dat in het fronton niet één, maar twee schilden waren gekapt. Rest nog de afbeelding van het provisorhuis en van de toren. Het provisorhuis komt wel voor op het tweede ontwerpgrondplan, maar we beschikken over geen gevelplan. Heeft hier de schilder zelf een gevel geïmproviseerd? De dakkapel met voluten lijkt daarop te wijzen. De toren aan de oostzijde van de abdijkerk komt voor op het eerste ontwerpgrondplan. We beschikken echter over geen tekening van de opstand. Is die ooit gemaakt? Is het beeld van de toren met het uurwerk, de beiaard en de bolvormige torenspits een creatie van de schilder? Voor het uitzicht van de gevels langs de binnentuin beschikken we over geen plannen. De omlijsting

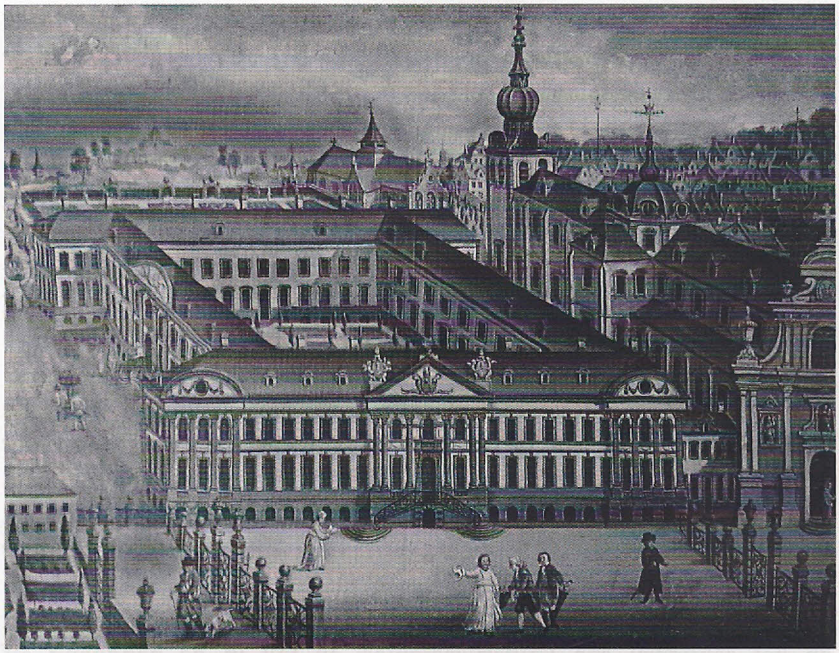

Schilderij Van de Ninoofse abdijgebouwen (circa 1788). Geïdealiseerde voorstelling op basis van de plannen van Simoens. Abdij Averbode (foto Jan Van Keirsbilck).

van de ramen zijn hier volgens het schilderij soberder afgewerkt dan bij de buitengevels. Ze zijn niet rechthoekig, maar worden bekroond met een segmentboog Dit beeld stemt overeen met dat van het kleine stukje pandganggevel dat zichtbaar is op de tekening Van Impe.

Hoe betrouwbaar is het beeld op het schilderij van de kleur en het materiaalgebruik? Waren de muren bepleisterd en geverfd in gebroken wit? Thans heeft het huis Van Saene (voormalige infirmerie) witte bepleisterde muren. De andere kloostergebouwen van Simoens (Geraardsbergen, Grimminge) zijn de bakstenen geel gekaleid. Te Sint-Martens-Lierde is het poortgebouw bepleisterd en okergele geverfd.[71] Was de volledige kelderverdieping opgetrokken in blauwe arduinsteen? Arduinsteen werd door Simoens doorgaans gebruikt voor de decoratieve elementen als omlijstingen, festoenen, wapenschilden, lijsten, geblokte muurbanden, kroonlijsten, pilasters en zuilen. In de Ninoofse infirmerie zijn echter de vensteromlijstingen en plinten in Zandbergse zandsteen.

Kortom deze imposante en meest gekende afbeelding van de Ninoofse

71 Het gaat hier weliswaar om kleuren aangebracht na restauraties, maar die gebaseerd zijn op de kennis van de oorspronkelijke kleur.

abdijgebouwen lijkt eerder een beeld te geven van de abdij zoals Jan Baptist Simoens ze zich in zijn ontwerpplannen voorgesteld heeft, dan een beeld van wat werkelijke in 1788 gebouwd was. Voor een exact beeld van de werkelijke uitvoering zijn de twee perspectieftekeningen van Van Impe de meest betrouwbare bron.

Een interessant getuigenis over het uitzicht van de abdijgebouwen komt van de Engelse kapitein Mercer, die na de Slag van Waterloo in de verlaten abdijgebouwen samen met andere bevelvoerende officieren verbleef op 20 mei 1815. Hij vermeldt in zijn dagboek: "... de stad Ninove, met een uitgestrekt witstenen klooster, dat op het hogere gedeelte van de grond gebouwd was, had een vrij indrukwekkend voorkomen... Dwars tegenover het eind van de stad stond het klooster dat een opvallend element in het voorkomen van de stad uitmaakte. Het was, in plaats van een soort kerkelijk gebouw, zoals men zich een klooster voorstelt, een schitterend modern gebouwd huis met drie verdiepingen, met talrijke brede schuiframen, dat er luchtig en opwekkend uitzag – alles behalve een huis van droefheid, berouw en onthechting."[72]

5. Nog enkele losse aspecten

Hoewel de voertaal in de Ninoofse abdij het Nederlands was en Simoens meestal ook het Nederlands gebruikte in andere bouwdossiers, is het toch opmerkelijk dat alle Ninoofse plannen in het Frans zijn opgesteld. Met de aanstelling van Dewez is het bouwdossier in het Frans opgestart. In het tweede voorontwerp nam Simoens gewoon de benaming van de plaatsen van Dewez over. Behield Simoens het Frans alleen om utilitaire redenen of ook omwille van de status? Simoens gebruikte te Ninove *pieds de france* als maat en niet de plaatselijke maat.[73] Is ook dit een erfenis van Dewez? Wou hij met het gebruik van het Frans en de Franse maat zichzelf en zijn architectuur meer prestige geven?[74]

Ongetwijfeld dienden de nog bewaarde gevelplannen in de eerste plaats om de bouwheer een mooi beeld van het toekomstige bouwproject

72 Geciteerd in VANDE WINKEL, De premonstratenzerabdij van Ninove, p. 32.

73 Driemaal expliciet vermeld: op het grondplan van het tweede voorontwerp, op het grondplan en het verdiepingplan van het tweede ontwerp (Beveren, RA, AN, nr. 228/9 en 232 en AAM, Abdij Ninove, nr. 15/3). Op het eerste voorontwerp van Dewez is geen maat aangeduid. Ook bij de opmetingsplannen van het college te Aalst in 1777 gebruikte Simoens eveneens de Franse maat en de Franse taal.

74 Hendrix noemt het niet correcte Frans de reden waarom hij de plannen niet aan Simoens toeschrijft, daar hij ervan uitgaat dat Simoens de Franse taal correct beheerste (HENDRIX, Leven en werk van J.B. Simoens, p. 229). Wij volgen die redenering niet. Voor de Franse invloed op de Gentse elite, zie Renders, Gent, een stad tussen traditie en Verlichting, p. 41-94.

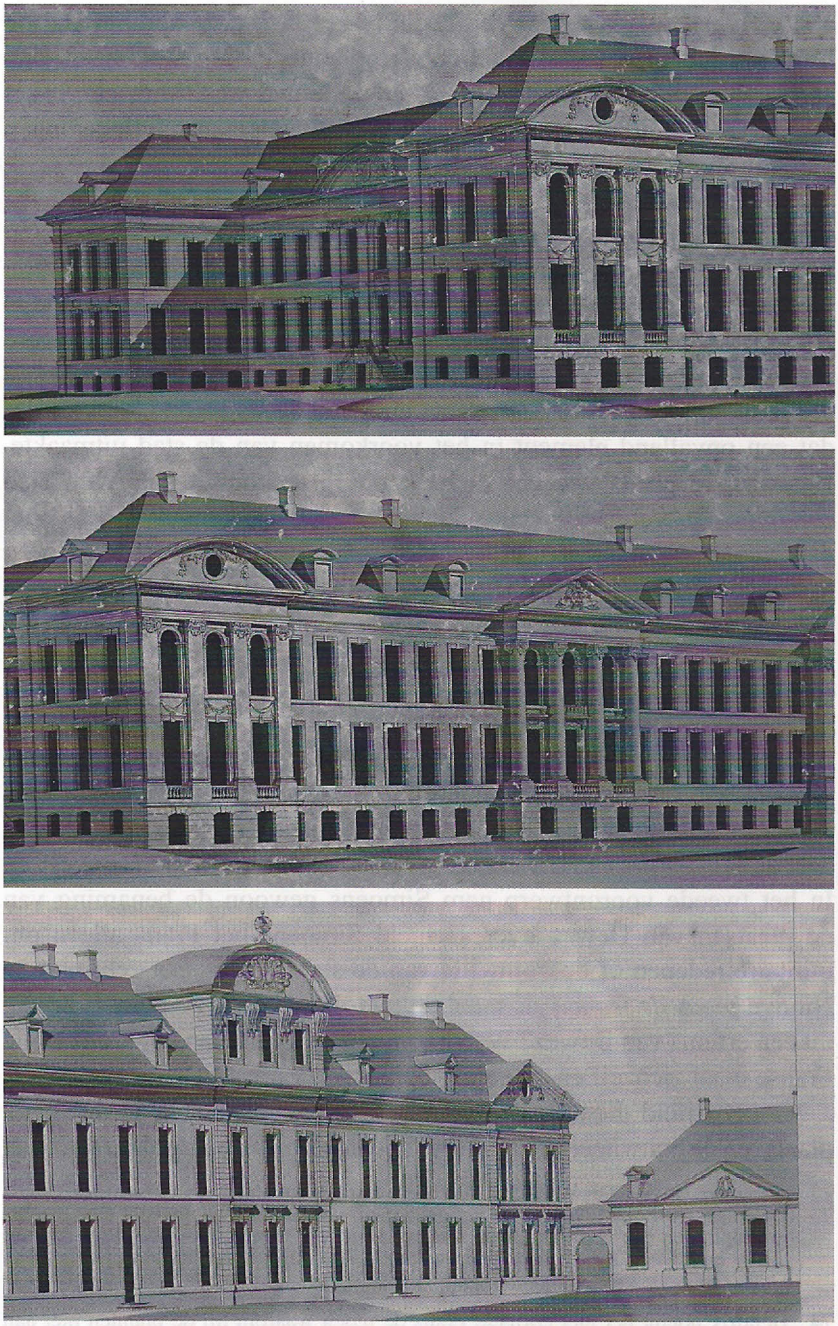

Details uit de pentekeningen van J. B. Van Impe, gemaakt in 1823 juist voor de afbraak van de Ninoofse abdijgebouwen. Van boven naar onder: gezicht op de hoek noord- en westgevel, gezicht op de westgevel, gezicht in de oostvleugel met de infirmerie. Privébezit. (foto's D. Van de Perre).

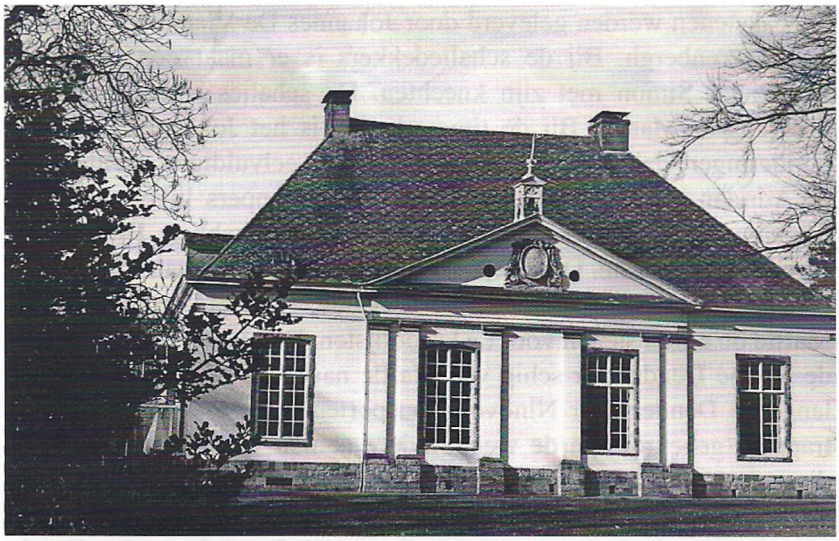

De tuingevel van de voormalige infirmerie (thans huis Van Saene in de Abdijsraat) (foto D. Van de Perre).

te schetsen?[75] Werden er van één plan meerdere kopieën gemaakt? Zijn de Ninoofse plannen die thans in het Aartsbisdom Mechelen berusten afkomstig van de Gentse verkoop in 1857 van de bundel Simoensplannen? Zeker werden er supplementair detailtekeningen gemaakt voor de steenkappers. Zo trok meester-steenkapper François Le Chien met modellen voor de steenkappers naar Brussel en werden de kapitelen die sr. Plamont te Maffle gekapt had, afgekeurd.[76] Vermoedelijk is de bewaarde tekening met de doorsnede van het dakgebinte, met daarop de maten in duimen, een voorbeeld van een kleinere werftekening.

We zien dat tijdens de jaren 1777-1793 de abdij voor de uitvoering beroep deed op familiale bedrijven uit de regio. De arduinbewerking werd door steenkappers van Noord-Henegouwen uitgevoerd.[77] De abdij (de provisor voor Vlaanderen) betaalde steeds in kleine schijven, voor werk van enkele weken. Bij de metsers ontving Peter Savoye en zijn knechten het leeuwenaandeel. Na hem is Joseph Lermineau de meest genoemde metser, samen met Joseph, Emanuel en Egidius Branckaert.

75 Op het gevelplan van het abtskwartier (eerste ontwerp) is onderaan geschreven: j'appartient à l'abbé de Ninove. Dit kan erop wijzen dat de architect uitdrukkelijk dit mooie exemplaar voor zijn cliënt voorbehield.
76 Beveren, RA, AN, nr. 151, 30 april 1780 en 5, 6 en 27 september 1783.
77 De gegevens komen uit de rekeningboeken. De gegevens zijn er verspreid aanwezig (Beveren, RA, AN, nrs. 151, 153 en 227).

De bakstenen werden geleverd door Johannes De Vlaeminck en Peter Van Vaerenbergh. Bij de schaliedekkers is er maar één naam: die van Pieter Simon met zijn knechten. De schalies werden geleverd door Jasper Martin. Bij de timmerlieden is het Johannes De Vuyst (zolderingen, dakwerk?) en zijn helpers, die veelvuldig in beeld komen en Adriaan van der Borcht (ramen?). Steenkappers lijken zowel op de bouwwerf als in de steengroeven gewerkt te hebben. Hier zijn de namen het talrijkste. De meest geciteerde naam is die van François Le Chien, die een coördinerende rol vervulde. Charles Terrace kapte te Maffle de arduinstenen voor de kroonlijsten. De blauwe steen werd via de Kleine Dender per schip van Maffle naar Ath gevoerd en vandaar langs de Dender naar Ninove. Transporten van grote stukken, zoals trappen, gebeurde via de weg. Andere namen van steenkappers zijn die van Jacques Philippe Demoulin (beeldhouwer), Nicolas Bar en Sr. Plamont. Het ijzerwerk werd geleverd door Judocus Weeck, het glas door A. Walschaert. Antoon Carpin plafoneerde en Jan-Baptist Florquin was de 'kladschilder'. Op de werf waren permanent een groep handwerklieden aanwezig. Die werden niet individueel uitbetaald maar via de centrale toezichter, Peter Van Droogenbroeck. Bij de laatste bouwcampagne worden ook Jozef Van Droogenbroeck en Judocus Kestens in die functie vernoemd. De lonen werden per dag berekend. Een ongeschoolde handarbeider verdiende 6 à 8 stuiver, een knecht 8 à 10, een geschoolde vakman in de regel 16 stuiver, maar voor bepaald werk ook meer (18) of minder (14 en 12). De uitzondering is Pieter Simon, die 36 stuiver verdiende bij werken aan het dak van de toren. De economische impuls die van dergelijk grote bouwwerken uitging op de handel en het lokale ambacht mag niet onderschat worden.

Evolueerde de bouw in kleinere secties die van fundament tot dak werden afgewerkt of vatte men over de ganse lengte een vleugel aan? In dit laatste geval moet een enorme hoeveelheid stellingen zijn aangewend.

De financiering was voor de abdij een permanente zorg. Enerzijds liet de abdij een belangrijk deel van haar bossen kappen voor de houtverkoop, anderzijds moest zij leningen aangaan. De abdij had in de tweede helft van de 18de eeuw een regulier jaarinkomen van circa 65.000 gulden, waartegen een uitgavenpatroon stond van circa 63.600 gulden, de extra-uitgaven voor de nieuwbouw niet meegerekend.[78]

78 Brussel, Algemeen Rijksarchief, Geheime Raad-Oostenrijkse periode, nr. 872.

Besluit

De bouw van de Ninoofse kloostergebouwen is de meest omvangrijke en langdurigste opdracht die het architectenduo Simoens-Drieghe heeft uitgevoerd. Tien van de twaalf nog bewaarde plannen hebben we aan Simoens toegeschreven. Ze vormen de belangrijkste verzameling plannen die van zijn hand bewaard zijn. Ze zijn uitzonderlijk interessant omdat ze ons een inzicht geven in het verloop van het ontwerpproces. Uiteindelijk hebben we vijf stappen kunnen onderscheiden: twee voorontwerpfasen, twee ontwerpfasen en de realisatiefase in drie bouwcampagnes. In het ontwerpproces zagen we niet alleen een evolutie in de ruimtelijke schikking, maar ook in de stijl. Omdat Simoens een van de grondleggers is van het architectuuronderwijs aan de Gentse Academie, zijn vooral de vijf gevelplannen, zowel omwille van hun grootte als van de technische kwaliteit van de tekening en de goede staat van bewaring belangrijke getuigen van de vroegste tekentraditie in de Gentse Academie. Simoens is een spilfiguur in de overgang van rococo naar classicisme te Gent en in het graafschap Vlaanderen. Hij overbrugde tevens de spanning tussen de traditionele meester-metser van de ambachten en de academisch geschoolde architect. Noch de omvang van zijn oeuvre, noch de betekenis ervan is totnogtoe naar waarde geschat.

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

De classicistische voorgevel van de kerk van Sint-Maria-Oudenhove, naar een plan van C.J. Eghels uit 1776 (foto M. Cock).

JAN BAPTIST SIMOENS EN DE PAROCHIEKERKEN VAN SINT-MARIA-OUDENHOVE SINT-KORNELIS-HOREBEKE EN LEDE

Geert VAN BOCKSTAELE
Dirk VAN DE PERRE

De kerk van Sint-Maria-Oudenhove (Zottegem)

In zijn visitatieverslag noteerde de deken in 1743 dat het dak van de kerk dringend en grondig moest hersteld worden. De Oosenrijkse Successieoorlog (1740-1748) stak stokken in de wielen en verhinderde elke grote restauratie. Die oorlog weerhield het kerkbestuur van Sint-Maria-Oudenhove niet om ernstig over de problemen van het kerkgebouw na te denken en niet alleen het dak maar het hele gebouw te bekijken. Al meermaals was vastgesteld dat de kerk bij bepaalde gelegenheden veel te klein was en dat er ook andere onderdelen buiten het dak aan herstelling toe waren. Daarom zocht de pastoor "meester-metser" Jan Baptist Simoens aan om plannen te tekenen voor de uitbreiding van de kerk met twee zijbeuken. Simoens maakte *5 distincte modellen*. Nog voor het einde van de oorlog, op 20 oktober 1747, werden de fundamenten uitgezet en nadien werden ze door drie helpers van Simoens verder afgewerkt. In 1749 bouwde men een nieuwe sacristie en werd de noordelijke zijbeuk opgetrokken. Vier jaar later kwam er de zuidelijke beuk bij. De werken vorderden traag want slechts in 1754 kon men het dak volledig vernieuwen. Het jaar nadien volgde de plafonnering van het schip. Voor de nieuwe vloer gebruikte men tegels uit Basècles. Hiermee werd die bouwfase in 1757 beëindigd. Volgens een onkostennota van Simoens zelf bestond zijn werk uit het maken van de modellen, het opstellen van het bestek en het uitzetten van de fundamenten. Voor al zijn werk kreeg hij op 20 december 1748 35 gulden en 14 stuivers uitbetaald. Damiaan De Staercke, een meester-

schrijnwerker uit Nederbrakel, voerde het timmerwerk uit.[1]

Of Simoens nog actief was tijdens de volgende bouwjaren kunnen we uit de rekeningen niet opmaken. Alleszins was hij niet meer betrokken bij het werk toen de kerk met één travee werd uitgebreid en de nieuwe westgevel moest gebouwd worden. Uit een onkostennota van 4 september 1776 blijkt dat een zekere Constant Eghels zes gulden en zes stuivers betaald werd voor *het maecken ende verleenen van een plan ofte model van zekeren ghevel ten dienste van de kercke van Ste Marie Audenhove*.[2] De uitvoering werd aan de bekende steenhouwer en handelaar uit Zinnik Pierre-Joseph De Pret toevertrouwd, een man die vele jaren met Simoens heeft samengewerkt, zowel te Geraardsbergen als te Grimminge. Op 12 mei 1776 tekende De Pret samen met de baron, de pastoor en de griffier van de baronie, een contract waarbij hij beloofde een maand later voor de gevel van de kerk de beste stenen uit de steengroeven van de omgeving van Zinnik te leveren. Hiervoor kreeg hij 2.270 florijnen, die in drie schijven zouden betaald worden. De uitvoering vlotte echter niet en op 27 mei en 3 juni werd Eghels naar Zinnik en de steengroeven van Maffle gestuurd om er besprekingen te voeren met Depret. Op 24 juni werd een nieuwe overeenkomst gemaakt met Depret en het werk diende het volgende jaar (1778) klaar te zijn. Die Eghels blijft ons volkomen onbekend. Hij gebruikt geen titulatuur. De stijl van de westgevel past in de sobere Simoensstijl en is verwant met die van de abdijkerk van Geraardsbergen. Of Simoens in 1747 ook een gevelplan heeft gemaakt en Eghels dit plan heeft kunnen gebruiken, is niet uit te sluiten, maar blijft louter speculatie. Alleszins is deze gevel een van de mooiste bewaarde realisaties van het classicisme in de kerkelijke architectuur van de zuidelijke Denderstreek.

1 RIJKSARCHIEF GENT, Oud kerkarchief, Sint-Maria-Oudenhove, nr. 15, 20 en 21. J. DE BROUWER, Bijdrage tot de geschiedenis..., deel II. De parochiekerken, p. 408, 436 en 487. S.A., Sente Marienhove, wat is er van de nacht? Over de geschiedenis van Sint-Maria-Oudenhove, 1973. KOENRAAD DE WOLF, Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen, Barok, Rococo en Classicisme (1625-1800), p. 69- 70. De kerk van O.-L.-Vrouw Hemelvaart te Sint-Maria-Oudenhove, Brochure opgemaakt n.a.v. de Open Monumentendag in 2002.

2 RIJKSARCHIEF GENT, Land van Zottegem, nr. 5357.

De kerk van Sint-Kornelis-Horebeke (Horebeke)

Met financiële steun van de abdij werd de parochiekerk in het begin van de 18de eeuw een 1ste keer vergroot.[3] Enkele jaren later bleek de kerk alweer te klein te zijn en bouwde men in 1724 een nieuw koor. Ook dit was geen degelijke oplossing. Onmiddellijk na de militaire acties van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) nam men radicale middelen en sloopte men het schip en verving het door een nieuw. Alleen enkele zijmuren bleven recht. Die verbouwing vereiste veel financiële middelen die de parochie niet alleen kon dragen. Daarom deed de pastoor en de burgerlijke overheid van Horebeke in 1751 een beroep op de abt van Ninove, die in tegenstelling met de vorige bouwperiodes wel bereid was om een financiële bijdrage te leveren. De Ninoofse abdij was immers de grote tiendheffer in de parochie. De abt stond de inkomsten van de tienden gedurende twee jaar af aan de parochie. Bij die onderhandelingen is wellicht ook afgesproken om de Gentse architect Jan Baptist Simoens onder de arm te nemen. Het is alleszins de eerste opdracht in een lange reeks die Simoens voor de Ninoofse abdij uitvoerde. Hij maakte diverse modellen voor de wederopbouw van de kerk en kreeg hiervoor in 1753 36 pond. Op het ontvangstbewijs, dat merkwaardig genoeg niet meer van ponden spreekt maar van 18 gulden, wordt hij als *bauwmeestere uit Ghent* vermeld. Hij kreeg die bedragen op een ogenblik dat de werken al ver gevorderd waren. Op de westgevel is de datum 1752 aangebracht (onder het gevelvenster), het dakgebinte is gedateerd 1753 en het stucwerk van het gewelf 1754 (op de triomfboog). De architect had van het schip een driebeukige pseudobasiliek gemaakt van vier traveeën met een geveltoren die smaller is dan de middenbeuk. De drie beuken werden nu onder één dak geplaatst. Met de bouw van een nieuwe sacristie (1772), waarvan de architect niet gekend is, en een nieuw doksaal (1781-1782) [4] was een 30-jarige bouwperiode achter de rug en kon de deken van Ronse in 1782 de kerk inzegenen. Een jaar later op 24 augustus 1783 wijdde aartsbisschop, Thoma Philippus d'Alsace et de Boussu, de vergrote kerk in.

3 De gegevens steunen op: RIJKSARCHIEF GENT, Oud gemeentearchief, Sint-Kornelis-Horebeke, nr. 71. ELISABETH DHANENS, Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, VII, Kanton Sint-Maria-Horebeke, Deel 1, Tekst, Gent 1971, p.311 – 330 en deel 2, Illustratie, nr. 528 – 562. JOZEF DE BROUWER, Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796, Deel II De parochiekerken, Dendermonde, 1976, passim. PATRICK VAN CAEKENBERGH (samensteller), Groeten uit St.Kornelis Horebeke, Horebeke, 2004.

4 Dan ook werd een orgel uit het klooster van Elsegem aangeschaft. Een Van Peteghem restaureerde het orgel.

De kerk van Lede

Te Lede dienden samen met de bouw van een nieuwe sacristie, tevens de zijbeuken van de kerk vergroot en aangepast te worden en daarmee samenhangend het westfront van de kerk met de toren. Voor het maken van de plannen werd beroep gedaan op de toen ouder wordende Simoens.[5] De plannen moeten begin 1776 klaar zijn geweest want op 8 februari 1776 wordt Frans Michiels door de kerkmeesters aangesteld om de werken te leiden, die in de loop van 1776-1778 werden uitgevoerd. Gelet op het grote bedrag van 25.594 gulden ging het om een grote verbouwing. Simoens zelf ontving kort voor zijn dood op 5 maart 1779 75 gulden voor *het maecken van het plan ende voordere vacatien voor dese kercke gedaen*. Van het werk van Simoens is nog weinig te zien omdat in de 19de en 20ste eeuw de zijbeuken en het front van de kerk in neogotische stijl heraangepast zijn. Alleen de sacristie is onveranderd gebleven. Het classicistisch beschot in de zijbeuken met de biechtstoelen, dat kort na de verbouwing is aangebracht, is wel nog aanwezig. Het is dus moeilijk ons vandaag een juist beeld te vormen van de omvang en de kwaliteit van het werk dat Simoens te Lede geleverd heeft.

Geert Van Bockstaele
Dirk Van de Perre

5 RIJKSARCHIEF BEVEREN, Gemeentelijk Oud Archief Lede, nr. 906 en 922. Zie verder J. DE BROUWER, Geschiedenis van Lede, Lede, 1983, p. 350.

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5 • Volledige jaargang: € 18

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Sanderuskaart van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk - 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5
volledige reeks in mapje: € 10

Stadsplattegronden van Aalst (1), Ninove (2) en Geraardsbergen (2) van Jacob van Deventer (1565) - kleurendruk - 2008.
per kaartblad: € 12
volledige reeks van 5 bladen: € 50

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: uyttersprot.marc@skynet.be

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

DE RIEMAECKER printing BVBA

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

D. VAN DE PERRE
Nieuwe biografische teksten over Jan Baptist Simoens en Frans Drieghe 175-184

I. DE TEMMERMAN
Leven en werk van Jan Baptist Simoens (1715-1779) 185-216

G. VANDE WINKEL
De tijd van Simoens. Politieke en culturele context (tweede helft 18de eeuw) 217-233

G. VAN BOCKSTAELE
De ontwerp- en bouwactiviteten van Jan Baptist Simoens voor de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen en de abdij van Beaupré te Grimminge 234-256

M. COCK
De nieuwbouw van de kartuizerpriorij van Sint-Martens-Bos in Sint-Martens-Lierde naar de ontwerpen van Jan Baptist Simoens (1762-1773) 257-276

D. VAN DE PERRE
De classicistische kloostergebouwen van de Ninoofse abdij (1761-1793). Het aandeel van L.B. Dewez, J.B. Simoens en F. Drieghe 277-307

G. VAN BOCKSTAELE en D. VAN DE PERRE
Jan.Baptist Simoens en de parochiekerken van Sint-Maria-Oudenhove, Sint-Kornelis-Horebeke en Lede 308-312

STAD AALST
DENDEREND

Provincie Oost-Vlaanderen
Voor ieder van ons

Stichting Jules De Bruycker
Abdij van Beaupré
Grimminge

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare